

QUAKERS

A

Ubi caritas et amor, Deus ibi est.

Waar liefde heerst en vriendschap, daar is God aanwezig.

*And it is the task of man to reveal what is concealed;
to be the voice of the glory,
to sing its silence, to utter, so to speak, what is in the heart of all things.*

The Vocation of the Cantor

*Wanneer geloof geheel vervangen wordt door credo,
aanbidding door leertucht, liefde door gewoonte;
wanneer de huidige crisis genegeerd wordt door de grootsheid van het verleden;
wanneer geloof meer een erfstuk wordt dan een levende fontein;
wanneer godsdienst alleen autoritair spreekt en niet met de stem van het mededogen,
dan wordt zijn boodschap zinloos.*

Religion in a Free Society

(Uit: Abraham Joshua Heschel, The Insecurity of Freedom, 1972)

Rufus M. Jones

DE QUAKERS

Triomfen tragiek van het geweten

BEELD VAN EEN HUMANITAIRE RELIGIE

ABRAXAS Zuider-Amstel
AMSTERDAM 2025

BIJ DEZELFDE UITGEVER VERSCHENEN:

Daniël Mok: Een wijze uit het westen;
beschouwingen over Rudolf Otto en het heilige
ISBN 90-74509-36-1

Rudolf Otto: Het heilige; over het buitenredelijke van religie
ISBN 90-807300-1-7

William James:
Vormen van religieuze ervaring; een onderzoek naar het wezen van de mens
ISBN 90-807300-2-5

Rudolf Otto: De genadereligie van India en het christendom;
oveeenkomsten en contrasten
ISBN 90-807300-3-3

Quakers, triomf en tragiek van het geweten is oorspronkelijk verschenen als:
The faith and practise of the Quakers bij Methuen & Co., Londen.
Voor deze uitgave werd de Nederlandse vertaling van Rob Limburg, in
1931 verschenen onder de titel *Geloof en praktijk van de Quakers* bij N.v. Servire
in Den Haag, geheel herzien, aangevuld en bewerkt voor het Nederlandse
taalgebied door Daniël Mok-Kolthoff.

© 2005, 2024, 2025 by Uitgeverij Abraxas Zuider-Amstelboeken, Amsterdam

Uitgeverij Abraxas
Kinderdijkstraat 77
1079 GE Amsterdam

NUR
706(godsdienstwetenschappen)
708(godsdienstige mystiek)
736(cultuurfilosofie)

ISBN 9789080730045

Derde druk 2025

INHOUDSOPGAVE

	Voorwoord bij de Nederlandse uitgave	VII
	Ten geleide van Rudolf Otto	IX
1	Inleiding	11
	Spirituele behoefte is blijvend 12 – Een ander christendom 14 – In de voetsporen van Jezus 15 – Geen vaste formules; Autoriteit versus eigen verantwoordelijkheid 17 – Reflectie en toekomstperspectief 18	
2	Tragiek en triomf in de geschiedenis van het geweten	20
	De Hervorming 21 – Engeland 24 – Ontstaan van het quakerisme 25 George Fox 26 – Excentriciteit 31 – Verguizing en vervolging; Een groeiende beweging 33 – Robert Barclay en William Penn 35 Isaac Penington en Thomas Ellwood 36 – Het nieuwe land 37 Genootschap der Vrienden 38	
3	Het christendom van de quakers	39
	Hernieuwd christendom? 40 – Een spiritueel geloof 41 – Een verbond met het mysterie 42 – Een directe relatie met God 43 – Aandacht voor de ziel 44 – Kerk wordt school 45 – Beperkte houdbaarheid van dogma's 46 – Autoriteit versus het toetsen van eigen inzicht; Het gezag van de feiten 51 – De eeuwige natuur van de dingen 52	
4	Eredienst, organisatie en werkwijze	53
	De zwijgende eredienst 54 – De numineuze ervaring 56 – Tabula rasa van het quiëtisme 57 – Geen geestloze 'channeling' 59 – Stille wijsheid van de 'ouderen' 60 – Organisatie wereldwijd; Quakers in Nederland 61 – Pastorale zorg 62 – Afscheidingen 63 – Hulpverlening; Besluitvorming 64 – Geen woordenstrijd maar gedachtewisseling 66	
5	Sacramenten, rituelen en symbolen	68
	Sacramenten in de antieke wereld; Realiteit versus symbool 68 – Bijgeloof en magie 69 – Johannes 70 – Het avondmaal 71 – Het koninkrijk van God 72 – Jakobsbron 73 – God is geest 74 – Intuïtie 76 – Doop 77 – Magische gebruiken 78 – Alfred Tennyson 79 – Gerardus van der Leeuw 80	

6	Eenvoud en diepgang	81
	Leven in eenvoud en oprechtheid 82 – Afkeer van dogma's 83 – Eenvoud 84 Johannes Tauler 85 – Kleding; 'Uitverkoren volk' 87 – Dwaalwegen 88 Wijsheid en ware eenvoud 89	
7	Vredelievendheid	90
	Pacifisme in de 12 ^e tot 15 ^e eeuw 90 – Erasmus 91 – Leven in vrede 92 'Heilig experiment' 94 – Indianen 95 – Consequenties van het vredes- ideaal; Amsterdams Welvaren 96 – 18 ^e eeuw; Slavernij 97 – 19 ^e eeuw 99 Geschriften over oorlog en vrede; Solidair met de ander 100 – Vrede is de weg 101 – Mondiaal verantwoordelijkheidsgevoel 102 – Wederop- bouw 104 – Nobelprijs voor de Vrede 105 – Dienstweigering 106 Godsdienstvrijheid 107	
8	Naastenliefde	108
	Verlangen naar een betere wereld 108 – Religieus humanisme 109 – John Bellers 110 – John Woolman 111 – Verlossing op twee niveaus 113 – Evangelisch réveil 114 – Reddende genade en bestrijding van onrecht 115 – Religieus-humanitaire praktijk 116 – John Whittier 117 Indianen en andere minderheden; Verzachting van Europese oorlogs- ellende 118 – Verbetering van arbeidsvoorwaarden 119 – Dienstver- lening; Emmanuel Levinas 120 – Intensieve betrokkenheid 121	
9	Opvoeding en onderwijs	123
	Basisonderwijs 123 – De onderwijswet van 1870 125 – Volwassenen- onderwijs 126 – Welvaart en welzijn 128 – Spirituele ontwikkeling 129 Wijdingsdiensten op school 130	
10	Een nieuwe mentaliteit voor een nieuwe wereld	131
	Een trapje hoger 133 – Wereldbeschouwing 134 – Visioen van een andere wereld 135 – Geduld, vertrouwen en moed; Roofbouw op de aarde 138 – Werk in uitvoering 140	
	AANHANGSEL	141
I	Rudolf Otto: De zwijgende eredienst	143
II	Abraham J. Heschel: In het licht van zijn aangezicht	149
III-IV-V	George Fox; William Penn; Dina van Dalfsen	150
VI	Daniël Mok: Bondgenoten van het licht	153
VII-IX	Bertrand Russell; Rufus Jones	156
IX	Personen-, woorden- en begrippenlijst	158

VOORWOORD BIJ DE NEDERLANDSE UITGAVE

Het Genootschap van Vrienden is een ethische religie *par excellence*. De quakers vertegenwoordigen al ruim drie eeuwen een religieus-humanitaire levensbeschouwing. Het is niet voor niets dat gelovigen én ongelovigen, van William James tot Bertrand Russell, zich lovend en respectvol uitlaten over deze geloofs-gemeenschap, die geen Verlichting nodig heeft gehad om gereinigd te worden van allerlei eigenaardigheden. Kritische zelfreflectie is een wezenlijk onderdeel van het quakergeloof. Zij hebben geen woordenvloed nodig, hun naastenliefde beperkt zich niet tot donaties – het is een levensvervulling die elke dag opnieuw wordt vormgegeven en tot uitdrukking moet worden gebracht in een weerbarstige wereld waarin velen zich liever wentelen in allerlei illusies, dan dat ze de consequenties van hun roeping aanvaarden door hun levensbeschouwelijke overtuiging daadwerkelijk toe te passen in het eigen bestaan en in de relatie tot de ander. Quaker-zijn is geen vrijblijvende zaak. Praktische naastenliefde, bescheidenheid, een diep verlangen om door te dringen tot de bodem van menselijke geest, met al zijn duivels en demonen, en deze naar het licht brengen – voor velen is het moeilijk om dit in de praktijk te brengen. Daarom is het aantal leden beperkt maar hun schare bewonderaars des te groter. Hun invloed is moeilijk te overschatten.

De tweede druk is bijgewerkt en aangevuld met bijdragen van Rudolf Otto, William James, Abraham J. Heschel, en Bertrand Russell. De derde druk is geactualiseerd.

De uitgever

GERAADPLEEGDE LITERATUUR:

Dr. G. L. van Dalfsen: *Het Inwaartsch Licht bij de Quakers*, 1940

Samuel Janney: *The life of William Penn*, 1852

Dr. Auke J. Jelsma: *Mystiek bij quakers en methodisten*, 2003

Dr. Joh. Lindeboom: *Geschiedenis van het christendom na het grote schisma*, 1940

Dr. Walter Nigg: *Tragiek en triomf van het geweten*, 1950

Ds. D. A. Vorster: *Protestantse Nederlandse mystiek*, 1948

Godsdienst is de beleving van het mysterie en het komt tot uiting als het gevoel zich openstelt
voor de indrukken van het eeuwige dat verschijnt door de sluier van het tijdelijke.

Rudolf Otto

Wij kunnen pas ware volgelingen van de eerste Quakerapostelen zijn, als wij dit geloof in God
als een overal aanwezige en alles bezielende Geest levend en vitaal houden.

Wanneer wij met ons eigen doen en laten aantonen:

Hij zelf stroomt uit de dieptes van de menselijke ziel in zijn steeds nieuwe onthulling.

Rufus Jones

TEN GELEIDE DOOR RUDOLF OTTO

Uit Amerika, het land – zoals wij menen – van pragmatisme, psychologisme, behaviorisme en nog meer ‘ismes’ die ons soms wat vreemd en koud van over de oceaan komen aanwaaien, horen we hier in dit boek een stem die ons vertrouwd en intiem in de oren klinkt. Een stem van een volstrekt ander Amerika dan dat wij gewoonlijk kennen. Deze groet zal ik met een hartelijke tegengroet beantwoorden. De bewonderenswaardige hulp van de quakers aan het noodlijdende Europa staat nog in ons geheugen gegrift.*

Wat Rufus Jones in dit boek te zeggen heeft, zijn een aantal oude bijzonderheden over het quakerisme, die hij verbindt aan een rijke persoonlijke en wetenschappelijke cultuur en die hij ons op diepzinnige en heldere stijl aanreikt. Europese ‘meesters’, zoals Eckehart en Kant waren zijn leraren, die zijn uit Plato ontspringende idealisme hebben verdiept.

Zeker, er zijn verschillen tussen ons, zowel inhoudelijk als gevoelsmatig. Maar wie ons werk leest, zal het verbindende opmerken van een gezamenlijke aandacht voor divinatie en humaniteit en het belang van stilte die ruimte geeft aan het numineuze. De sterke en volstrekt persoonlijke inslag van dit boek is echter de geest van de oude quakervergaderingen en de stille verering die tussen de regels door waait, in zijn taaie kracht en indrukwekkendheid. Geen overblijfsel uit vervlogen tijden, maar als een levendige en hedendaagse ervaring, sprekend tot de mens van nu die de betekenis en het doel van het leven wil proberen te doorgronden. Ik beantwoord deze quakergroet vanaf de andere kant van de oceaan dan ook met een hartelijk welkom!

Uit: *Vom Sinn und Endzweck des Lebens*, 1924

* In 1921 stond de volgende tekst op het bankbiljet van 50 Pfennig afgedrukt:

*Herr Augustin gab in Zeiten der Not
Den Hungernden Kindern Gothas Brot.
Heut füllen Quäker aus fernem Land
Mit edlem Brot der Hungernden Hand.*

Er is geen grotere liefde dan je leven te geven voor je vrienden. Jullie zijn mijn vrienden wanneer je doet wat ik zeg. Ik noem jullie geen slaven meer, want een slaaf weet niet wat zijn meester doet; vrienden noem ik jullie, omdat ik alles wat ik van de Vader heb gehoord, aan jullie bekend gemaakt heb. Jullie hebben mij niet uitgekozen, maar ik jullie, en ik heb jullie opgedragen om op weg te gaan en vrucht te dragen, blijvende vrucht. Wat je de Vader in mijn naam vraagt, zal hij je geven. Dit draag ik jullie op: heb elkaar lief.

Uit: *De wijnstok en de ranken*

Hij was niet zelf het licht, maar hij was er om te getuigen van het licht: het ware licht, dat ieder mens verlicht en naar de wereld kwam.

Uit: *Het Woord is mens geworden*

‘Ik ben het licht voor de wereld. Wie mij volgt loopt nooit meer in de duisternis, maar heeft licht dat leven geeft.’

Uit: *Jezus getuigt over zichzelf*

INWAARTS LICHT is de vertaling van *Inward Light* ter aanduiding van de onmiddellijke openbaring, een van de vele termen waarmee de quakers hun grondbeginsel aanduiden. De meest onbepaalde term is ‘Dat van God’ (*That of God*).

Het meest bekend is de aan *Het evangelie van Johannes* ontleende term ‘het Licht’. Deze komt in drie verschillende verbindingen voor: ‘Innerlijk Licht’ (*Inner Light*), ‘Inwendig Licht’ (*Light within*) en ‘Inwaarts Licht’ (*Inward Light*).

Innerlijk licht en inwendig licht suggereert de voorstelling van een volkomen immanentie, die aan de transcendentie van God tekort doet. Inwaarts licht wil zeggen, dat het in de mens, maar ook buiten de mens is; dat het dynamisch is en de mens bereikt; dat er een actie van uitgaat waardoor het licht in de mens gaat schijnen. Met het licht wordt ook de levende en aanwezige Christus aangeduid.

(G. L. v. D.)

INLEIDING

De christelijke Kerk heeft in haar lange geschiedenis vele overgangsp periodes doorgemaakt en de huidige crisis is niet de eerste die kritiek lijkt. Maar het ziet er wel naar uit dat de huidige teloorgang de zwaarste is die ze ooit heeft doorgemaakt.

Als zij deze crisis al te boven komt, zal ze daaruit grondiger veranderd te voorschijn komen dan na de Hervorming het geval was. Wanneer deze verandering niet intreedt, komt dat omdat zich dan iets veel ernstigers heeft voorgedaan.

Wanneer de instituten te vast zitten in hun oude systemen en dogma's om zich te kunnen aanpassen aan nieuwe inzichten, waarheden en gevoelens die in deze tijd doorbreken – dan zal ze een starre en vastgeroeste instelling worden, zonder contact met de ontwikkeling van het leven en denken van deze tijd, en waardeloos worden als orgaan voor de Geest. Zij wordt een verdorde tak aan de levensboom. De conservatieven mogen denken, dat zij de Kerk redden door zich tegen de vooruitgang te verzetten; ze begeleiden slechts een proces van verschrompeling en verschraalde stilstand dat verdacht veel lijkt op een andere vorm van teloorgang. Want het niet in staat zijn om zich aan te passen komt praktisch neer op de dood.

Het probleem is omvangrijker dan alleen maar een conflict tussen een wetenschappelijke en bijbelse interpretatie van het wereldbeeld. Wanneer het alleen dáár om ging, zou het in de loop van de tijd door de geleidelijke groei van ons denken kunnen worden opgelost, want dit kan op den duur alle vragen beantwoorden, die het zichzelf stelt. Het juiste antwoord zal vroeg of laat zegevieren.

Het probleem, waarmee wij te maken hebben zit dieper. Wij staan hier niet voor een conflict tussen onkerkelijke wetenschappers en een Kerk, die bestaat uit onontwikkelde en onwetende mensen die allerlei bijgeloof proberen te verdedigen. Er zijn genoeg gelovige intellectuelen. Een kenmerk van deze tijd is eerder de vrij algemene denkwijze tegenover godsdienst, al

of niet georganiseerd. Deze wordt als een overbodigheid beschouwd door velen, die overigens zeker niet achterlijk zijn. Tegelijkertijd is het duidelijk, dat er van verflauwing van de belangstelling voor het religieuze geen sprake is. Kerken die de beleving centraal stellen en een aansprekende liturgie aanbieden hebben minder of geen last van de terugloop.

SPIRITUELE BEHOEFTE IS BLIJVEND

Boeken over levensbeschouwelijke onderwerpen en de bijbel zeker niet op de laatste plaats, horen regelmatig tot de best verkochte non-fictie. Veel mensen zijn geïnteresseerd als een schrijver of ander bekend persoon spreekt over zijn persoonlijk geloof. Dat is altijd goede 'kopij'. Nieuwe inzichten over deze oude materie wordt nog steeds met enthousiasme ontvangen. Iedereen, die zich ontworstelt aan conventies en komt tot een rechtstreekse en serieus gemeente getuigenis van zijn persoonlijk geloof, kan zich op een brede belangstelling verheugen. Dit alles wijst er op dat in ieder geval het religieuze springlevend is en dat zij als levensvraag nog net zo belangrijk is als vroeger.

Als het waar is dat religie als fundamenteel element in het menselijke leven nog altijd een grote plaats inneemt, terwijl er tegelijkertijd een overheersend gebrek aan belangstelling is voor de georganiseerde Kerk en haar instellingen, functies en rituelen, is er wel reden om aan te nemen, dat de kerken in onze tijd een grondige transformatie nodig hebben, willen zij nog in staat zijn God aan de wereld van nu te brengen. Ik wijs u op het essay van mijn Europese vriend Rudolf Otto over de *zwijgende erdienst*, dat in deze uitgave is opgenomen, en zijn andere publicaties over de vernieuwing van de liturgie.

Wanneer we ons serieus afvragen wat er hapert aan de kerken, hebben we hierbij niet zozeer met een verstandelijk probleem te maken, maar met een meer of minder onbelijnde mentaliteit. Zoals George Fox zei: de kerken beantwoorden niet meer aan de behoeftes van onze tijd. Ze zijn gewoon ouderwets ge-

worden. Veel theologen en kerkelijke autoriteiten zijn niet onbevanging, en snappen daarom ook niet dat allerlei kerkelijke kwesties onbelangrijk zijn en buiten de werkelijkheid en beleving staan.

Kerken zullen zich op degelijker en doeltreffender wijze bezig moeten houden met het intellectuele wereldbeeld. Het christendom wil, natuurlijk, oneindig veel meer geven dan alleen maar een wereldbeeld. Maar toch kan het nooit zo zijn, dat de vrijheid van de mens wordt belemmerd door een wereldbeeld uit de tijd waarin het christendom opkwam, of uit dat van de Middeleeuwen of hervormingstijd. Wat men verlangt te geloven, te denken of te aanvaarden, moet passen in en harmoniseren met zijn gehele verdere wereldbeschouwing.

Godsdienstige waarheid moet vóór alles waarheid zijn, en niet worden bepaald door het verleden. Iedere waarheid die ontdekt, bewezen en opgeschreven is, is al vervlogen voordat de inkt op het papier droog is. De waarheid groeit, neemt toe en verdiept zich op dit gebied net zo goed als op andere terreinen. Het kan niet worden beperkt tot de antieke tijden waarin de geloofsbelijdenissen ontstonden. Daarom is het niet voldoende hier en daar een wijziging aan te brengen in een of andere oude geloofsformulering. De mens, die werkelijk eerlijk godsdienstig wil zijn, die werkelijk de Christus wil volgen, moet vrij zijn te geloven, wat hij in zijn diepste wezen als waarheid ervaart. Er kan van niemand verlangd worden allerlei dingen te geloven die niet in overeenstemming zijn met zijn opvattingen over het wereldbeeld of met de getuigenis van zijn of haar ziel. Iedere geestelijke ervaring van de grote figuren uit het christendom van vroeger, ieder profetisch woord dat van hen bewaard is gebleven, heeft nog steeds waarde en helpt ons toegang te krijgen tot de volheid van waarheid en leven. Maar de denkende mens van deze tijd voelt, dat het niet aangaat van hem te verlangen, dat een wereldbeschouwing of verstandige conclusie zonder slag of stoot zal worden overgenomen.

EEN ANDER CHRISTENDOM

Wij hebben een soort christendom nodig, dat de conclusies en formuleringen uit het verleden benut als historische illustraties van een spirituele zoektocht, en als mijlpalen in het ontwikkelingsproces van de menselijke geest.

Er bestaat ontevredenheid over de wijze van preken. Deze richt zich vaak naar verouderde voorbeelden, en spreekt dan niet meer tot de verbeelding. De preek begint gewoonlijk met een bijbeltekst of een bijbelverhaal, en een gedeelte van de tijd wordt dan gebruikt voor de verklaring daarvan. Dit kan gebeuren op een wijze, die waardevol is, maar kan toch ook heel vaak saai zijn. Wanneer de voorganger van de bijbelverklaring afstapt en overgaat tot het behandelen van maatschappelijke of economische vraagstukken, wordt het er niet veel beter op. De mensen gaan niet naar de kerk om een lezing aan te horen. Ook gaan zij niet ter kerke om bezig te worden gehouden. De predikant(e) is op godsdienstig gebied, wat de kunstenaar is voor kunstliefhebbers of wat de musicus is voor de muziekminnaars. Zij geven hun kunst in haar overtuigende echtheid, waardoor zij wordt tot een bezielend middel, dat God gebruikt om ons verder te helpen met behulp van elkaar.

En wat geldt voor de roeping van de kunstenaar, geldt ook voor die van de predikant. Hun taak is God voor de mensen reëel te maken – en niet om hen bezig te houden of hen een maatschappijvisie bij te brengen. Het is geen gemakkelijke taak, dat is duidelijk genoeg.

De sociale taak van de kerk is een onderdeel van haar christelijke missie maar haar wezenskenmerk blijft religieus bepaald. Er zijn twee uitgesproken stromingen in het christendom te bespeuren. Aan de ene kant is het voornaamste doel een verlossingsleer te brengen, aan de anderen kant is de nadruk gelegd op het bouwen van het koninkrijk Gods. De verlossing werd daarbij gewoonlijk met het hiernamaals in verband gebracht. Men stelde zich haar voor in een hemel van eeuwige vreugde en het was niet meer dan natuurlijk, dat zij de neiging vertoonde een

persoonlijk-egoïstisch karakter aan te nemen. Zij scheen een zaak van zo allesoverheersende betekenis, dat alle aandacht op het ondergaan van deze verlossing werd geconcentreerd en al de overige dingen daarbij op de achtergrond raakten. De Kerk met haar hiërarchie, haar belijdenissen en sacramenten, wordt in de eerste plaats opgevat als een mysterieus verlossingsinstituut. Daarmee overheerst het belang van juiste ordening, correcte geloofsbelijdenis en werkzame sacramenten boven de overige vraagstukken.

IN DE VOETSPOREN VAN JEZUS

In de andere tendens overheerst het optreden van Jezus zelf. Daarin zoekt men tevergeefs naar uitspraken over juiste ordening, correcte geloofsbelijdenis of werkzame sacramenten; de evangeliën staan echter vol over het koninkrijk Gods. De term koninkrijk Gods wordt in zeer verschillende betekenissen gebruikt, en we zijn het er niet over eens, welke rol de verwachting van een apocalyptisch ingrijpen van Gods kant in de zaken van deze wereld in Jezus' optreden heeft gespeeld. De liefhebbers kunnen de godsdiensthistorische studie *The Kingdom of God and the Son of Man* van Rudolf Otto ter hand nemen. Maar één ding staat vast: de levenswijze van Jezus zelf, waartoe hij zijn volgelingen opriep. Deze levenswijze wijst rechtstreeks naar een nieuwe wereld. Zij verwerpt valse concurrentie en egoïsme. Zij vertrouwt op de constructieve kracht van liefde, genade en samenwerking. De kern wordt gevormd door naastenliefde, zelfovergave, tot de uiterste zelfverloochening en zelfopoffering aan toe. Telkens wanneer dit tweede ideaal grip kreeg op het denken en geloven van de mensen zijn er grote dingen geschied. Ziekenhuizen zijn gebouwd, kleine kinderen werden verpleegd, de betekenis en de waarde van de vrouw werd erkend, de drang naar vrijheid en naar verruiming van het menselijke leven werd tot een levende kracht, en gezondheidsvraagstukken kwamen met nadruk op de voorgrond. Er bestaat ongetwijfeld een samenhang tussen lichaam en geest, en het

christendom is op zijn best, wanneer het deze samenhang voelt en begrijpt. Wanneer we begrijpen wat Clemens van Alexandrië in de derde eeuw begreep, dat verlossing volledige geestelijke gezondheid betekent, dan zouden wij een grote stap vooruit doen in de richting van het ontstaan van een Kerk, die zich werpt op de herschepping en transformatie van het menselijk leven en haar gemeenschap. Geloof, beleving en aandacht zijn de grote, geheiligde woorden van het christendom. Het is zonder twijfel veel moeilijker iemand in te leiden in het christelijk leven op de basis van geloof, beleving en naastenliefde, dan op basis van een geloofsbelijdenis. Het individu moet nu zijn eigen verlossing verwerven. Uit De brief aan de Filippenzen:

Blijf u inspannen voor uw redding, en doe dat in diep ontzag voor God,
want het is God die zowel het willen als het handelen bij u teweegbrengt,
omdat het hem behaagt.

Er zijn weinig aanwijzingen, dat Jezus zich bezig hield met het grondvesten van een kerkelijke instelling. Zijn belangstelling voor het koninkrijk Gods en aandacht voor een nieuwe levenswijze overheerst geheel de idee van een Kerk. De beginperiode van de Kerk is vaag; wij weten er weinig van. Er was groepsleven en groeikracht, meer dan systeem en stelsel. Deze hele beginperiode door, de apostolische periode, hebben de leiders tastend hun weg gezocht. Zij bieden aan de problemen het hoofd en slaan zich er zo goed en kwaad als ze maar kunnen doorheen. Nergens zinspelen zij er op, dat hún oplossing de enige is. Ze beweren niet, dat zij de goddelijke kaart in handen hebben, waarop hun weg staat afgetekend.

De eerste kerken hadden meer dan één organisatievorm, zoals de eerste predikers hun boodschap ook op verschillende manieren verkondigden. Er was veel bewegingsruimte en vrijheid. Zij zochten allen naar de beste en meest doeltreffende wijze om de kostbare levenswaarheden die hun waren toevertrouwd, aan anderen door te geven.

GEEN VASTE FORMULES

Ook is er in de lange periode van historische ontwikkeling een geregelde aanpassing geweest aan de eisen van de omstandigheden. Het model voor de Kerk ligt niet ergens bewaard in een verborgen heiligdom. Alle bouwers hebben naar beste vermogen gebouwd, naar het licht en het inzicht dat hun geschonken werd, maar geen van hen beschikte over onfeilbare en ondubbelzinnige instructies. De Kerk is in de loop van de eeuwen gegroeid, zoals elke geestelijke stroming een ontwikkeling door maakt. Talloze stroompjes zijn in de hoofdstroom gevloeid, die door de eeuwen heen loopt. Sommige van deze zijstromen hebben de hoofdstroom veranderd.

AUTORITEIT VERSUS EIGEN VERANTWOORDELIJKHEID

Er bestaan twee verschillende manieren, waarop gereageerd wordt op het geestelijk bezit van vroeger. In de eerste plaats is er het *autoriteitsgeloof*. Dit neemt aan, dat in het verleden is uitgemakt wat nu moet worden aanvaard, overgenomen en geëerbiedigd. Er ligt een ongeëvenaard gezag in het bouwwerk, dat door de heilige handen van de vaders is opgetrokken. Daartegenover past ons de eerbied, verschuldigd aan een heilige ark van hemelse oorsprong. Er mag niets in veranderd worden; in volle ongerepthed moet alles zorgvuldig bewaard en aan volgende generaties overgedragen worden. Elke tittel en jota moet gehandhaafd blijven.

Daartegenover staat, als tegenhanger, het *standpunt van de rationalist*. Hij geeft weinig om een gezag uit het verleden. Oudheid is geen waarborg voor waarheid. Alles moet de toets des tijds kunnen doorstaan. Wij zijn alleen met verifieerbare feiten tevreden. Wij mogen alleen voortbouwen op wat helder is. De rationalist heeft maling aan heilige schriften en eerbiedwaardige instellingen. Hij moet zich voor de rechtbank van zijn intellect kunnen verantwoorden. De eerbiedwaardige erfstukken worden door hem geanalyseerd en uiteengerafeld. Hij heeft een hekel aan bijgeloof en een antipathie tegen dogma's en a-prio-

ristische beweringen. Het is onwaarschijnlijk, dat de geestelijke Kerk waarnaar wij zoeken de een óf de andere zal zijn. Beiden bezitten misschien een stukje van de waarheid, maar zijn allebei blind voor de andere helft ervan. De Kerk van de toekomst zal niet vluchten voor de werkelijkheid. Het zal het redelijke niet verachten, zoals Tertullianus deed. Het zal eerbied hebben voor geschiedenis en wetenschap en voor de grootheid van de menselijke geest.

Maar het zal blijven staan op de erkenning van het volle leven, en niet alleen van de rechten van het verstand. De emoties en gevoelens van de mens zijn even echt als zijn denkvermogen. Wij zijn eerder wat wij zijn, omdat wij voelen, dan omdat wij denken, en wanneer we gevoelens de kop indrukken, richten wij schade aan onze menselijkheid en aan onze menselijke vermogens. Geloof is 'buitenredelijk'.

REFLECTIE EN TOEKOMSTPERSPECTIEF

In dit boek wordt een schildering te geven van een *historisch experiment*, dat op de hier aangegeven grondslagen plaats vond. Het is ruim driehonderd jaar geleden dat George Fox geboren werd en de geestelijke stroming die met hem begon, heeft de toets van de kritiek doorstaan. Het Genootschap van de Vrienden is nog altijd klein en lijkt bijna te zwak om de eeuwenlange strijd vol te houden. Is deze kleine godsdienstige gemeenschap in de hedendaagse wereld nog een orgaan is van de Geest, of niet? Wordt zij gedragen door een levend beginsel? Zij heeft laster en geweld doorstaan; zij heeft de slagen van een vijandige wereld opgevangen; zij heeft eigen fouten en noodlottige schisma's overleefd. Kan zij nu nog een belangrijke bijdrage leveren tot de waarheid en het leven en de kracht van een christendom, dat de wereld zal kunnen redden en verzoenen? De geschiedenis heeft hierover het laatste woord. Ik maak mij geen illusies. Daarvoor heb ik te nauwkeurig hun geschiedenis bestudeerd. Ik ken ook al de symptomen van de ziektes, waaraan het quakerisme tegenwoordig lijdt.

In dit boekje wordt aangegeven wat de quakers als hun levensopvatting zien, en wat zij nog altijd geloven dat hun roeping tegenover de wereld is, maar vooral hoe zij ín de wereld staan.

Het Genootschap van de Vrienden is een christelijke stroming met zeer typische familietrekken. Het vormt een godsdienstige gemeenschap met een eigen identiteit. Het past bij en correspondeert met een welomlijnde geestelijke visie op het menselijk bestaan, en heeft een samenhangende denkwijze. Het legt de nadruk op belangrijke aspecten van de godsdienst en kent een vorm van wijdingsssamenkomst, die voor velen een levende, geestelijke kracht vertegenwoordigt. Het kweekt en onderhoudt een bereidheid en een wijze om de medemens te dienen. Het vertegenwoordigt een warme en intieme vorm van innerlijke religie. Het is ruim, niet-exclusief en verdraagzaam. Het legt de nadruk op godsdienstige ervaring en hecht weinig waarde aan godsdienstige uitingen, die leiden tot redeneren en speculeren en tot verdeeldheid voeren. Quakers hebben hun vurige roeping weten te bewaren zonder verstrikt te raken in een netwerk van theologische begrippen zoals die in evangelische kringen nogal eens op de voorgrond treden.

Jezus, die door Galilea en Judea rondtrok, is ook nu nog levend en in ons midden. Ook nu nog brengt de aanraking van de zoom van zijn gewaad voorspoed en leven.

In geloof en hun godsdienstig leven zijn de quakers typisch Johanneïsch. De grote woorden, waarin zij aan hun godsdienstig leven tot uitdrukking brengen, zijn alle uit Johannes afkomstig: *Ik ben de weg, de waarheid en het leven*. Zij maken het woord bij de put bij Samaria tot de kern van hun geloof: *...want God is Geest, dus wie hem aanbidt, moet dat doen in Geest en in waarheid*. Zij baseren hun toekomstverwachtingen op dat andere woord:

*De Geest van de waarheid zal jullie, wanneer hij komt,
de weg wijzen naar de volle waarheid.*

Rufus Matthew Jones M.A., D. Litt.

TRAGIEK EN TRIOMF IN DE GESCHIEDENIS VAN HET GEWETEN

De quakerbeweging is ontstaan uit de tragedies en de triomfen van lange eeuwen geestelijke strijd. Het draagt de kenmerken en de littekens van een jarenlange spirituele worsteling.

Aan de Hervorming ging een reeks van pogingen vooraf om de Kerk te hervormen. Deze pogingen liepen uiteen in karakter en bedoeling. Zij kunnen tot twee grote hoofdstromingen worden teruggebracht. Veel van de hervormingspogingen waren gericht tegen de misstanden in de Kerk. Tallozen waren kwaad over de verzakelijking van de Kerk (*zodra het geld in het kistje klinkt, het zieltje naar de hemel springt*), anderen verzetten zich tegen de mis, het vagevuur, de heiligenverering, de pornocratie binnen het pauselijke huishouden en de kruistochten. Weer anderen oefenden principiële kritiek uit op de leer en de doeltreffendheid van de sacramenten. Al deze kritiek vormden de achtergrond van één van de twee hoofdtypes van verzet. Deze stroom werd doorlopend gevoed door de ondergrondse bronnen van talloze dualistische sektes in Europa, die hun ontstaan dankten aan de Manicheeërs, de Pauliciërs, de Bogomillen en de Katharen die allemaal een zekere oosterse invloed in zich droegen.

De samenhang met deze dualistische sekten treedt het duidelijkst naar voren bij de Waldenzen en de Katharen, maar zij speelt ook een rol bij de bedelmonniken, de Broeders van de vrije geest, de geestdriftige franciscaners, bij de hoogleraar theologie John Wyclif († 1384) uit Oxford en ook later bij de aanhangers van de doperse mystiek, de anabaptisten, wederdopers of doopsgezinden. Ze behoorden tot de radicale vleugel van de Hervorming. Kenmerken waren de scheiding tussen kerk en staat, vrijheid, verdraagzaamheid en de verwerping van de kinderdoop. De leider in Nederland was Menno Simons († 1561).

De andere stroming was niet zo heftig antiklerikaal als de eerstgenoemde. Zij kwam voort uit een diep verlangen naar een grotere geestelijke werkelijkheid, naar het vinden van God en een

inniger contact met hem, naar een godsdienst van leven en ervaring in plaats van een uitgewerkt kerkelijk systeem. Tal van serieuze gelovigen voelden zich hierin tekortgedaan. Zij waren mystiek aangelegd en hunkerden naar meer leiding bij de ont-plooiing van hun innerlijk leven. Zij kwamen bijeen om enthousiast Meister Eckhart († 1327) en Johann Tauler († 1361) te horen. Het was ook een behoefte in vrijwel alle gedeeltes van Europa, waar geen Eckharts en Taulers te horen waren. Deze stillen in den lande stelden zich de apostolische Kerk in gloedvolle taferelen voor en verlangden vooral terug naar de gouden eeuw van geloof en van leven in de Geest.

Van het begin van de dertiende eeuw af is er een ononderbroken stroom van religieuze mystiek geweest. De de woordvoerders van deze stroming waren sterk beïnvloed door de mystiek van het neoplatonisme, dat in de middeleeuwse gedachtewereld was doorgedrongen, enerzijds via Augustinus († 604) en aan de andere kant via Pseudo-Dionysius de Areopagiet in de 5^e of 6^e eeuw. Maar de meesten waren eenvoudige zielen, die God wensten te vinden en verlangden te wandelen in de Geest, en teleurgesteld waren door de verwereldlijking van de Kerk en het vertrouwen hadden verloren in haar geestelijke roeping.

DE HERVORMING

Deze twee grote stromingen, de antikerkelijke bewegingen en de stroom van mystieke devotie, oefenden een beslissende invloed uit op de Hervorming, en beide tendensen deden zich met kracht gelden in de jaren van spanning en rumoer, die volgden op de geweldige slagen, die Maarten Luther († 1546) in 1517 aan het oude systeem had toegebracht. De anabaptisten werden vooral door antiklerikale tendensen beïnvloed, al deelden zij tot op zekere hoogte ook in de mystieke aspiraties van die tijd. Maar een van de voornaamste factoren, die tot het optreden van de anabaptisten leidde, was de krachtige nadruk, die Luther in zijn eerste geschriften legde op de rechtvaardiging door het geloof (*sola fide*) en zijn afkondiging van de vrij-

heid voor de christenen. Deze ideeën, samen met de sociale, economische en politieke verlangens die in het volk leefden, vormden de stuwkracht van de doperse mystiek. Deze radicale stroming binnen het protestantisme stond sterk onder invloed van het Nieuwe Testament, dat beschikbaar kwam door vertalingen van Luther en Erasmus, en als een nieuwe, goddelijke openbaring tot hen kwam. Enthousiast ontdekten zij de nieuwe levensvorm en de nieuwe opvatting over de Kerk, die hun uit deze pasvertaalde bladzijden tegemoet straalde. Tot op de dag van vandaag realiseren slechts weinigen de volle wereldomvattende betekenis van deze radicale hervorming, die de gewone mensen aantrok en fascineerde.

Meer beheerst en geleerd door hogeropgeleiden was een andere hervormingsbeweging, die vrijwel van gelijke afkomst is als die van de wederdopers. Dit was een betrekkelijk verspreide en ongeorganiseerde poging tot een radicale transformatie van de Kerk in de richting van de mystieke ervaring, van een geestelijke religie zonder bindingen met dogmatische en kerkelijke vormen uit het verleden. De leiders stonden eerst in los verband tot de wederdopers maar maakten zich daarvan geleidelijk los. Zij moesten niets hebben van een straffe en stugge organisatie. Ook voelden zij weinig voor het handhaven van bepaalde sacramenten. Zij lieten de door de traditie geheiligde theologische stelsels voor wat zij waren en weigerden zich in te laten met debatten of twistgesprekken over abstracte leerstukken. Vrijwel allemaal waren ze min of meer beïnvloed door Erasmus. Zij hadden humanistische sympathieën en namen een vrijzinnig standpunt in over de belangrijkste levensvragen.

Zij braken voorgoed met de leer van Augustinus' opvattingen over vrije wil en genade die een ontkenning leek in te houden van wilsvrijheid en verantwoordelijkheid. Zij stonden aan de kant van Engelse asceet Pelagius († 425) in de overtuiging dat ieder mens ter wereld komt met het vermogen tot vrije keus tussen goed en kwaad. Er was dus volgens hen geen voorbestemming in een of andere richting, al hadden de moraliteit en

gewoontes natuurlijk veel gedaan om het paradijs van de onschuld, waarin het kleine kind geboren werd, te verstoren. Zij bleven volhouden, dat ieder mens gezegend was met een vonk van goddelijk licht in zijn ziel, en door inwendige, goddelijke krachten werd voortgestuwd in de richting van het goede. Zij geloofden, dat de uiterlijke, of zichtbare Kerk steeds te corrupt, te wereldlijk en te politiek georiënteerd was geweest om te kunnen dienen als orgaan van de Geest, en zij waren overtuigd, dat de Kerk van de Hervorming met haar uiterlijke stelsels en haar bondgenootschap met de staat, dezelfde weg zou opgaan. Zij voelden meer voor de onzichtbare Kerk dan voor de zichtbare. Zij wensten waarheid en liefde meer te verspreiden langs spirituele dan langs kerkelijke weg, door de invloed die van de persoonlijkheid uitgaat, door inspiratie, door het geven van leiding, eerder door overdracht dan door organisatie. Ze zijn *geestelijke hervormers* genoemd, en soms noemden zij zichzelf ook zo. Zij waren mystici, al wilden ze niets weten van de uitgewerkte mystieke en metafysische erfenis van Augustinus en Pseudo-Dionysius. Zij waren even eenvoudig en rechtstreeks in hun mystieke uitingen als zij dit waren in hun denkbeelden over de Kerk. Je moest zelf contact zoeken met God en voor jezelf de relatie tot het heilige uitwerken en inrichten op de wijze, die het beste overeenstemde met de persoonlijke behoeftes en verlangens, onafhankelijk van een keurslijf uit vroeger eeuwen. De meest bekende vertegenwoordigers van deze soepele vorm van geloof en leven zijn de Duitsers Hans Denck en Sebastian Franck, de Fransman Sébastien Castellio, de Siciliaan Camillo, de Hollander Dirk Coornhert, de visionair Valentin Weigel en de platonisten van Cambridge, waarop ik later terugkom. Op het vasteland van Europa culmineerde deze beweging in de vorming van een gemeenschap van christenen, de *collegianten*. Zij kenden een losse organisatie, iedereen kon spreken, geen sacramenten, geen geloofsbelijdenissen en rituelen behalve de viering van het avondmaal en doop door onderdompeling. Zij kwamen zondags samen voor *colleges* en zaten dan in stilte bij-

een, al voelden sommigen zich geroepen tot gebed of een openlijk woord. Zij beschouwden dit echter als een interne, voorlopige regeling en wachtten op en zochten naar een nieuwe openbaring van God over de ware Kerk, die hij, geloofden zij, zou stichten op zijn tijd en op zijn wijze door een nieuwe apostolische wijding. Van Hans Denck is de uitspraak: God dwingt niemand, want liefde kent geen dwang, het dienen van God is daarom volkomen vrij. Deze en vele andere hervormingsbewegingen vonden op de een of andere wijze weerklank in Engeland.

ENGELAND

Groepen van wederdopers traden hier al bijna even spoedig op als op het vasteland van Europa en wisten zich ondanks vervolging staande te houden. Ook de denkbeelden van de geestelijke hervormers kregen er al snel vaste voet aan de overkant van het Kanaal. John Everard († 1650) was de eerste bekende verkondiger van deze ideeën. Everard vertaalde en drukte uittreksels uit de geschriften van Denck, Franck, Castello en oudere mystici. Als rector van St. Martin in the Fields hield hij vele preken die bewaard zijn gebleven in *Some Gospel Treasures Opened*, waarin dezelfde innerlijke religie en dezelfde roep om een onzichtbare en geestelijke Kerk doorklonk. Van hem is de uitspraak: Wanneer ge steeds maar het Woord naar de letter neemt, al likkende en kauwende, wat doet ge dan voor goeds? Geen wonder dat ge zulke hongerlijders zijt.

Giles Randall vertaalde verschillende boekjes die de hoofdlijnen van deze stroming bevatten; ook anderen werkten in deze geest. De geschriften van Jacob Boehme († 1624), de Silezische schoenmaker/wijsgeer, die onder invloed stond van deze geestelijke hervormers, werden tussen 1647 en 1661 grotendeels in het Engels vertaald, zodat er in vele delen van Engeland spoedig enthousiaste volgelingen van Boehme voorkwamen.

Behalve deze verschillende groepen en invloeden bestonden er ook tal van kleinere sektes in Engeland, waarin zich een mystiek en onkerkelijk soort vroomheid ontwikkelde. Een van de belangrijkste hiervan was het Huis der Liefde, dat zijn ontstaan

dankte aan Hendrik Nicolaas († 1580), een Westfaals mysticus, die omstreeks 1502 werd geboren. Op negenjarige leeftijd kreeg hij een visioen waarin hem werd onthuld dat hij een deel van God mocht zijn, als vervulling van de goddelijkheid van Christus. Dit Huis der Liefde was een gemeenschap van mensen, die een rustig, eenvoudig gemeenschapsleven leidden en weinig moesten hebben van beroepsgeestelijken en van de historische Kerk. Ze streefden naar een christelijk leven gedragen door een geest van liefde en broederschap. Ook waren er, vooral in Yorkshire, Cumberland en Westmorland, grote groepen van godzoekers die veel weg hadden van de Hollandse *collegianten*. Tijdens de woelige jaren van de burgeroorlog en van het bewind van de puritein Oliver Cromwell rond 1650 waren velen uit de Anglicaanse kerk getreden, maar tegelijkertijd een uitgesproken afkeer van de calvinistische denk- en organisatievormen hadden. Zij probeerden te komen tot wat zij voor een apostolische vorm van christendom hielden, die heel dicht kwam bij wat ook de geestelijke hervormers hadden verwacht en nagestreefd. De veelheid van *independente* groeperingen kunnen het best worden gekenmerkt door de algemene denominatie *Seekers*. Hieruit en uit de omringende geestelijke atmosfeer is het *quakerisme* ontstaan.

ONTSTAAN VAN HET QUAKERISME

Veel van de eerste leden van het *Genootschap der Vrienden* waren tot hun typische godsdienstige opvattingen en hun levenshouding gekomen vóór zij George Fox leerden kennen. De grondgedachten van deze beweging zaten in die tijd min of meer 'in de lucht'. Fox was wel de dynamische figuur in deze kring. Hij was als persoonlijkheid tot in het pathologische geëxalteerd, maar geconcentreerd in een zeer centrale religieuze ervaring; profeet, die soeverein getuigde van de geest. Tussen 1640 en 1660 zijn er in Engeland krachten werkzaam, die in het gemoed van de mens een smachtend verlangen wakker roepen, dat alle dingen nieuw zullen worden. Niemand wist wat ging gebeuren; het was een tijd van algemene en gespannen verwachting.

Men gaat nimmer zo ver, zei Olivier Cromwell, als wanneer men niet weet, waar men heen gaat! Dat was kenmerkend voor die tijd. Men hoorde een geritsel door de moerbeibomen, het gefluister van een zachte bries, voelde een vaag, mysterieus zwellen van de hoop in alle harten, een ontwaken van onvervuld verlangen, maar niemand wist precies wát men verlangde, en waar eigenlijk het beloofde land lag. Fox werd de leider naar dit beloofde land zonder ooit te hebben gedroomd dat hij hiertoe was voorbestemd.

GEORGE FOX

Hij was van eenvoudige afkomst. Vader Christopher was van een man van ruige degelijkheid, moeder Mary Lago stamde uit een martelaarsfamilie en bezat een stille, tere, diep-religieuze aard. Hun zoon, George, werd in juli 1624 in Fenny Drayton geboren en vertoonde al als klein kind een godsdienstig karakter, terwijl hij tegelijkertijd schuw, teruggetrokken en tot dromen geneigd was. Hij kreeg vrijwel geen gestructureerde opvoeding en groeide op als boerenarbeider, hoedde schapen en geiten op het veld en werkte af en toe ook bij een schoenmaker. Hij was begaafd en stelde intens belang in godsdienstige vraagstukken. Hij bestudeerde ijverig de Engelse bijbel en schijnt reeds op jeugdige leeftijd hevig te hebben getobd over de streng-calvinistische theologie, die hij in de dorpskerk van Fenny Drayton van dominee Nathanaël Stephens te verwerken kreeg. Het werd hem al snel duidelijk, dat er een tegenstelling bestond tussen de eenvoudige godsdienst van de evangelisten en dit monumentale theologische systeem, en geen geringere tegenstelling tussen de wijze waarop de eerste christenen leefden en wat hij zag bij de leden van de Kerk.

Zijn gedrag in die tijd getuigt van ernstige depressies. George Fox heeft dit isolement goed beschreven. William James citeert in zijn beroemde boek *Vormen van religieuze ervaring* een bladzijde uit zijn dagboek, die betrekking heeft op de periode van zijn jeugd, toen het religieuze gistingsproces in hem begon te borrelen.

Ik vastte veel, zwierf vele dagen in eenzaamheid rond, ik nam vaak mijn bijbel mee en zat in holle boomstammen en op verlaten plekken tot de avond viel. Vaak dwaalde ik 's nachts treurig rond, ik was een man met veel verdriet in die dagen, toen ik voor het eerst de werking van de Heer in mij bespeurde. Gedurende die tijd was er niemand met wie ik mijn geloof kon delen, maar ik gaf mij over aan de Heer, na afscheid te hebben genomen van vader en moeder en alle andere relaties. Ik reisde heen en weer als een vreemdeling op aarde, langs de wegen die de Heer mij wees. Ik nam een kamer voor mijzelf wanneer ik in een stad vertoefde. Ik durfde niet lang in een plaats te blijven, uit vrees voor zowel gelovigen als ongelovigen, bang dat ik zou worden gekwetst door met hen te praten. Daarom gedroeg ik mij als een vreemdeling, op zoek naar hemelse wijsheid en kennis ontvangend van de Heer. Ik keerde mij af van uiterlijkheden en vertrouwde alleen op de Heer. Zoals ik de priesters de rug had toegekeerd, zo meed ik ook de afgescheiden predikers en hen, die de meeste ervaringen van gemeenschap met God in hun gemoed heetten te hebben gehad (bevindelijken); want ik zag dat er niemand was die mij begreep.

(George Fox: Journal, 1694)

Evenals Siddharta Gautama verliet hij zijn ouderlijk huis, brak met de Kerk en trok alleen de wijde wereld in op zoek naar informatie en spirituele leiding. Hij sprak met predikanten, zowel van de staatskerk als van afgescheiden groeperingen en kwam tot de conclusie, dat de Kerk verloren was in de woestijn en dat de predikanten ijdele zwetsers waren, zonder geestelijke ervaring, inspiratie, kracht of goddelijke autoriteit. We mogen aannemen, hoewel hij er zelf weinig over zegt, dat hij op zijn zwerftochten in aanraking kwam met de ruimere en vrijere denkbeelden van de geestelijke hervormers, de zoekers, de wederdopers, het Huis der Liefde en dat soort groeperingen. Hij had moeilijk in het Engeland van zijn tijd rond kunnen trekken, op zoek naar levensbeschouwelijke vorming, zonder hen op zijn pad tegen te komen. Hij had in allerlei kringen moeten stuiten op boekjes en traktaatjes, die door de kerkelijke autoriteiten als ondermijnd werden beschouwd, maar die hem nieuwe denkbeelden en flitsen van plotseling inzicht zouden geven. Hij moet hebben gesproken met deze lieden, die even ontevreden en te-

leurgesteld waren als hij over de uiterlijke vormen van het christendom. Peinzend en mediterend, vaak zijn bijbel lezend kwam hij in aanraking met de gedachtes en verlangens die in vele eenvoudige zielen leefden. Hij begon langzamerhand zelf zijn richting te vinden. Na een speurtocht van drie jaar beleefde hij in 1643 zijn eerste openbaring.

Nieuwe inzichten, openings, drongen zich als evenzoveel ontdekkingen aan zijn geest op. Deze kwamen over het algemeen overeen met de verwachtingen en verlangens van de verspreide godsdienstige sektariërs, maar zij kwamen tot hem met zo'n nieuw gevoel en een directheid van overtuiging, dat hij ze wel op moest vatten als eigen ontdekkingen van een nieuwe waarheid. Hij beleefde zeldzame ogenblikken van mystieke vervoering toen het licht van God in zijn ziel doorbrak en hij het gevoel kreeg, dat hij de sleutel bezat tot alle voorraadschuren van de goddelijke genade. De schepping kreeg een nieuw aanzien. Hij zag, dat er een zee van duisternis en dood was in de wereld, maar een eindeloze zee van licht en liefde vloeide over deze zee van duisternis heen, en hij voelde zich geroepen om een apostel te zijn van dit licht en deze liefde:

En toen alle verwachtingen vervlogen waren, zodat ik nergens meer steun vond en niet meer wist wat ik doen moest, toen, o ja, toen hoorde ik een stem die zei: 'Er is iemand die het verlossende woord kan spreken, Jezus Christus.' Toen ik dat hoorde sprong mijn hart open van vreugde. En de Heer liet mij zien, waarom er niemand op aarde was, die aan mijn conditie iets verhelpen kon, opdat ik hem alle eer zou geven. Want allen zijn bevangen in zonden en zitten vast in ongeloof, net zoals ik geweest was, zodat Jezus Christus de overhand zou krijgen. Hij verlicht, geeft genade en geloofen kracht. En als God werkt, wie zal dat weerstaan? En dit wist ik op grond van ervaring.

George Fox voelde zich geroepen tot de taak van godsdienstig vernieuwer. Hij was een mysticus, geen scholasticus of rationalist. Hij was een profeet en geen priester of schriftgeleerde. Hij wist weinig af van kerkgeschiedenis; hij was niet theologisch geschoold en was niet thuis in de literatuur van de bewegingen die zijn zending hadden voorbereid. De bijbel kende hij uit

zijn hoofd, maar hij had geen kritisch inzicht in de oorspronkelijke bedoelingen van de teksten waaruit zijn geliefde bijbel was samengesteld. Hij was afhankelijk van heldere ogenblikken en plotselinge inzichten. Hij wendde zich het meest tot die lichtende woorden welke spreken van innerlijke religie en de voorlichting en leiding door de Geest aankondigen. De positieve en integrerende invloed van zijn ervaringen en overtuigingen bekrachtigde zijn persoonlijkheid. De angstige jongen veranderde in een onbevreesd man. Toen zijn taak duidelijk was geworden en hij zeker was van zijn roeping, was er niets meer dat hem van zijn stuk bracht of kon bangmaken. Het grootste gevaar kwam nu niet meer van buiten, maar van binnen. Hij brak met ieder uiterlijk gezag. Hij had aanvankelijk weinig goede raadgevers. Hij kreeg visioenen en raakte soms in extase en leefde in een tijd van opgezweepte dromen en fel enthousiasme. Hij werd bezocht door heethoofden en fanatici, maar hij raakte de kluts niet kwijt en wist meestal wel zijn evenwicht te bewaren.

Met de jaren werd hij evenwichtiger, groeide in wijsheid en kwam uit de turulente periode te voorschijn als een man met een krachtige overtuiging en een gezond oordeel.

William Penn († 1718) schrijft over hem:

Ik schrijf uit eigen ervaring en mijn getuigenis is waarachtig, omdat ik weken en maanden onder verschillende omstandigheden met hem ben samen geweest, in de meest intieme, maar ook in de opwindendste ogenblikken, des nachts en overdag, in dit land en in vreemde landen, en ik kan zeggen, dat ik hem altijd rustig en evenwichtig heb aangetroffen, steeds in staat iedere dienst te betonen en aan alle omstandigheden het hoofd te bieden.

Toen Fox in de jaren 1647-1648 voor het eerst optrad als profeet en apostel van een nieuwe en meer volledige hervorming, was het hart van zijn prediking de inwaartse openbaring van de wil van God in de ziel van de mensen. Door zijn eigen ervaringen, door getuigenissen van geestelijke hervormers en verwante groepen, en ten slotte ook door de bijbel had hij de overtuiging gekregen, dat God rechtstreeks het innerlijke van de mens verlicht.

Tegenover het calvinistische leerstuk van de erfzonde stelde hij de overtuiging dat er een goddelijke kans sluimert in iedere ziel. Dit zaad* of licht dat hij predikte, vatte hij op als een mogelijkheid om te reageren op goddelijke openbaringen en aanwijzingen, een basis voor innerlijk contact en directe omgang tussen God en mens en een ethisch zoeklicht, dat de mens het absolute onderscheid tussen goed en kwaad openbaart, zodat hij ook duidelijk en onmiskenbaar leert zien, wat goed en waar is.

*De brief aan de Galaten 3:16: Nu zo zijn de beloftenissen tot Abraham en zijn zaad gesproken, Hij zegt niet: En de zaden, als van velen, maar als van één: En uw zade; hetwelk is Christus.

In de nieuwe vertaling klinkt het zo:

Nu gaf God zijn beloften aan Abraham en zijn nakomeling. Het wel, er staat niet 'nakomelingen', alsof het velen betreft, maar het gaat om één: 'je nakomeling' en die nakomeling is Christus.

Het Zaad, de Christus, de Geest en de heilige Geest worden door de quakers, evenals door Paulus, als onderling vervangbaar gebruikt.

Toen Fox als reizend prediker begon op te treden, had hij de consequenties van zijn ontdekking bij lange na niet doordacht. Hij had de basis van dit geloof niet psychologisch of filosofisch geanalyseerd; hij was eenvoudig door deze grote waarheid overweldigd en beseftte onmiddellijk dat zij het christendom op een geheel nieuwe autoriteitsbasis plaatste. Ieder mens had dus zijn lot in eigen handen, en de sleutels van de hemel waren niet exclusief in het bezit van bepaalde machtige personen. Het zwaartepunt voor tijd en eeuwigheid kwam te liggen bij de innerlijke beslissing, waarop de ziel ja of nee zegt tegen God

Zonder twijfel heeft Fox erg veel nadruk gelegd op deze innerlijke leiding en aan haar een te grote plaats toegekend. Hij zag de werking daarvan specialer, concreter en in meer details dan de meesten haar ervaren hebben. Hij dacht dat het openbaringsorgaan een nieuw zintuig was, dat een nieuwe belevingswereld opende en waardoor de bijzonderheden daarvan op onfeilbare wijze en tot in de kleinste details duidelijk werden.

Hij maakte het contact met God eenvoudiger en natuurlijker dan feitelijk kan worden volgehouden. In ieder geval was het volstrekt duidelijk voor hem, dat een godsdienst in laatste instantie niet gebaseerd kan zijn op een boek of kerk, maar alleen op de fundamentele aard van 's mensen eigen innerlijk wezen. Aan deze positieve godsdienstige prediking voegde Fox een niets ontziende kritiek toe op de georganiseerde Kerk en op tal van gebruiken en gewoontes van zijn tijd. Hij was een tegenstander van priesters, die hij vooral op twee gronden aanviel: in de eerste plaats omdat zij 'huurlingen' waren, en verder omdat zij het christendom uitsluitend als leer predikten in plaats van zelf lichtende voorbeelden te zijn door hun persoonlijke godservaring en het in praktijk brengen van de prediking van Jezus. Hij was niet altijd redelijk in zijn oordeel, maar toegegeven: vooral voor het tweede verwijt waren er veel gronden die aanleiding gaven tot zijn felle houding tegen de geestelijkheid. Zijn aanval op de torenhuizen kwam gedeeltelijk omdat de kerken met hun torenspitsen voor hem de heiligdommen en de symbolen vormden van de nog niet hervormde Kerk, en om die reden ontketenden zij in hem een vijandigheid, die meer op gevoelsargumenten dan op redelijkheid was gebaseerd.

EXCENTRICITEIT

Zijn verzet tegen muziek en kunst berustte grotendeels op minder steekhoudende argumenten. Hij zag hoe de muziek werd misbruikt; hij ergerde zich aan losbandige liederen en hij voelde het als een gevaar, dat men tijdens de kerkdienst te makkelijk bij het zingen woorden op de lippen zou nemen, waarvan de inhoud niet doorleeft of zelfs maar begrepen werd. Het was wel een wat magere basis voor zijn aanval op de schoonheid van muziek. Zijn tijdgenoot, de theoloog en een van de vaders van het Engelse piëtisme, Richard Baxter († 1691) formuleerde zijn standpunt over muziek met de woorden:

Wat mij betreft, ik erken dat mijn ziel geniet van en vroom wordt van harmonische melodieën, waardoor de lofzang in de kerkdienst een hoogtepunt

vormt in mijn religieuze leven, en ik zal de bezwaren tegen kerkelijke muziek niet aanvaarden. Laten zij, die er niet van houden, anderen vrijlaten en er vrede mee hebben dat deze verrukkingen hun vreemd blijven.

Het is merkwaardig, dat iemand, die zo vierkant tegen de theologie en het kerkelijke gezag van de puriteinen gekant was als George Fox, hen nog overtroffen heeft in zijn verlangen om het leven te bevrijden van zo iets vreugdevols als muziek.

Joan Baez en Bonnie Raitt hebben een quakerachtergrond die doorklinkt in hun muziek en maatschappelijke betrokkenheid. De Engelse zanger Tom Robinson brak in de jaren 70 en 80 een lans voor de homo-~~emancipatie~~ met zijn song *Glad to be gay*. Ook de Zuid-Afrikaanse zanger Dave Matthews, wiens ouders streden tegen de apartheid, kan hier genoemd worden evenals Sidney Carter, die een hymne over George Fox schreef.

Het kon geen kwaad om de maatschappelijke omgangsvormen te vereenvoudigen, maar Fox dreef zijn bezwaren tegen het afnemen van de hoed, tegen het gebruik van 'gij' en 'u' en tegen de namen van de maanden en dagen wel tot in het absurde op de spits. Het was George Fox geopenbaard, dat deze gewoontes een leugen waren en komedie, en al zijn volgelingen namen er afstand van – als een offer aan de waarheid – zodat hun gedrag meer in overeenstemming zou zijn met de overtuiging van de orde die zij hadden aangenomen. Het bezwaar tegen het afnemen van de hoed kwam voort uit het verbod om aan mensen eer te bewijzen. Dat tegen de namen van de dagen en maanden (de quakers spreken steeds van de eerste, tweede, derde, enz. dag van de week, en van de eerste, tweede, enz. maand) op het feit dat deze namen van heidense oorsprong waren.

Gefundeerder was het zeggen van 'jij' en 'jou'; dit sproot voort uit het besef, dat alle mensen gelijk zijn voor God, zodat het niet aangaat de een als meerdere van de ander te beschouwen. Dit hangt natuurlijk rechtstreeks samen met de basisgedachte van de quakers, dat ieder mens drager is van de goddelijke vonk.

In de autobiografie van de vroege Quaker Thomas Elwood staat een wonderlijk en eerlijk verhaal van de beproevingen, die hij moest doorstaan door het opvolgen van Fox' oprechtheidsregels. Diepgewortelde gevoelsmomenten speelden hierbij een rol en van rationele overwegingen was amper sprake. In een latere periode van het quakerisme werd beseft dat al deze dingen van het tweede plan zijn, vergeleken met de hoofdzaak, die tot het ontstaan van de beweging aanleiding had gegeven.

VERGUIZING EN VERVOLGING

Vanaf het begin stuitte Fox op een storm van verguizing en vervolging en had hij veel te verduren van het brute optreden van de opgezweepten massa's. Hij bood deze storm het hoofd met een opvallende moed en een verheven geest en slaagde er vaak in zijn tegenstanders schaakmat te zetten door zijn humor, scherpzinnigheid en zijn hoogstaande christelijke liefde.

Zijn arrestaties hadden verschillende oorzaken. Op zijn minst één keer interrompeerde hij een predikant die de Schrift poneerde als enige ware toetssteen: *Oh nee, niet de heilige Schrift* reageerde hij onmiddellijk. Soms werd hij vervolgd voor godslastering, wat bij de ruime interpretatie van de bepalingen niet zo moeilijk was. Ook werd hij soms als politiek samenzweerder beschouwd en hij weigerde ook wel eens de eed van loyaliteit af te leggen op grond van zijn principiële bezwaren tegen de eedaflegging. Verder kwam hij in botsing met de wetten, die 'uniformiteit' oplegden en handhaafden. Hij werd zestig keer voor de rechter gesleept en achtmaal tot kortere of langere gevangenisstraf veroordeeld; hij heeft totaal zes jaar gevangen gezeten.

EEN GROEIENDE BEWEGING

In het begin propageerde Fox zijn ideeën alleen. Al reizende ontmoette hij mensen met dezelfde ideeën, zodat hij zo nu en dan een helper en medereiziger had. In deze eerste periode waren Elizabeth Hooton, James Nayler en William Dewsbury zijn voornaamste helpers. In 1652 trof hij in het noordwesten

van Engeland gemeenschappen aan van *seekers*, zoekers waarvan velen door hem werden overtuigd en zich vol enthousiasme bij hem aansloten. Niet alleen deden zij daardoor het aantal medestanders toenemen, zij vormden bovendien een sterke groep van goed gedisciplineerde vertegenwoordigers van het spirituele christendom dat door Fox, die voortaan door hen als leider werd erkend, werd voorgestaan. Tot de krachtigste figuren van deze kring, die uit het hout van martelaren gesneden waren, behoorden Francis Howgill, Edward Burrough, John Audland, Richard Huberthorne, John Camm en Thomas Taylor. Zij wisten precies waar verwante groepen gelovigen in Engeland verbleven en kenden vaak ook menig vooraanstaand geestverwant, die Fox alleen waarschijnlijk nooit zou hebben ontdekt. Het gevolg was, dat het aantal Kinderen des Lichts, zoals zij zichzelf toen noemden, sprongsgewijs toenam. De beweging kreeg de beschikking over vurige predikers en vaardige vlugschriftschrijvers, en ondanks de aanvallen van het gepeupel en de vervolging door de overheid werden duizenden bekeerd, groten-deels uit kringen die al tegen de Kerk in verzet waren gekomen, en dus in zekere zin rijp waren voor het experiment met het inwaartselicht. Sinds 1652 werd Swarthmoor Hall, in het Merengebied, het middelpunt van de snel om zich heen grijpende beweging. Margaret Fell, de daviger van Swarthmoor Hall, werd een van de voornaamste en invloedrijkste leden van de quakergroep, terwijl haar echtgenoot, rechter Thomas Fel, de beweging royaal steunde, hoewel hij zelf nooit als lid toetrad.

In een latere periode van het leven van Fox werden wederom een aantal figuren van betekenis bekeerd of 'overtuigd', zoals de quakers plegen te zeggen waarvan vooral de bekering van William Penn in 1667 belangrijk bleek voor de toekomst van de beweging in Amerika. Hij ontwikkelde zich tot een voorvechter van godsdienstvrijheid in Engeland, stichtte de kolonie Philadelphia als een heilig experiment¹, en was de schrijver van belangrijke artikelen over het quakerisme, die vaak in een meeslepende stijl geschreven waren.

ROBERT BARCLAY EN WILLIAM PENN

In 1666 werd ook de Schot Robert Barclay (1648-1690) overtuigd, hoewel die tijdens zijn studie in Parijs nog bijna rooms-katholiek was geworden. Door zijn *Theologiae verae Christianae Apologia* uit 1676, werd hij de eerste wetenschappelijke verdediger. Het verschijnen van zijn boek was een hele gebeurtenis, omdat hij de handschoen toewierp aan alle christelijke theologen en het gedurende de volgende twee eeuwen grote invloed uitoefende in quakerkringen; hij was een van hun grootste theologen. Deze invloed strekte zich naast Groot-Brittannië ook over Nederland en Duitsland uit. Hij schreef over de stilte:

Als de geest zich vrijwillig heeft overgegeven en bereid is afstand te doen van eigen gedachten, door neer te zinken in een diepe stilte en zwijgen, dan zal daar een geheime kracht worden geopenbaard om de ziel te helpen zichzelf in te houden.

De leer van het inwaartse licht werd dus duidelijker geformuleerd in de geschriften van de tweede generatie Quakers.

‘Er bestaat iets’, schreef William Penn, ‘dat ons nader is dan de heilige Schrift, namelijk het woord in het hart, waaruit alle heilige geschriften zijn voortgekomen’.

Wat later probeerde Robert Barclay de eenheidsleer waarin de verlossing van de mens wordt gevonden waar de grenzen van het eigen zijn opgeheven zijn: *Tat tvam asi...* (dat is het werkelijke, het zelf, dat zijt gij) in de termen van een augustijner theologie uit te drukken. De mens, zegt Barclay in zijn beroemde stelling, is een gevallen wezen, niet in staat tot het goede, behalve als hij zich vereenzelvigd heeft met het goddelijke licht waarmee iedereen begiftigd is.

De *Theologia Germanica* uit de 14^e eeuw zegt:

’t Goede hoeft niet in de ziel binnen te komen, want het is er al aanwezig – het wordt alleen niet beseft.

De joodse wijsgeer Philo van Alexandrië († 42) zei het zo:

Zij die God begrijpen door middel van het goddelijke, licht door het licht, zijn op weg naar de waarheid.

ISAAC PENINGTON

Rond 1658 woonde Isaac Penington een wijdingssamenkomst bij, die een diepe indruk op hem maakte. Toen de kennis van de waarheid tot zijn geweten doordrong, zei hij tot zichzelf:

Dit is Hij, dit is Hij, daar is geen ander; dit is Hij, op wie ik heb gewacht en naar wie ik heb gezocht sinds mijn jongste jaren, die mij altijd nabij was en mijn hart tot leven had gewekt, maar ik kende Hem niet goed en wist niet hoe Hem te ontvangen of met Hem te verkeren... ik heb mijn God ontmoet; ik heb mijn Verlosser ontmoet... ik heb de genezing van onder zijn vleugelen op mijn ziel voelen druppelen.

Hij was een van de meest mystiek aangelegde van de eerste Vrienden, en kon hun diepe mystieke aspiraties en ervaringen onder woorden brengen.

THOMAS ELLWOOD

Ook Thomas Ellwood werd omstreeks 1659 op een meeting in Buckinghamshire 'overtuigd'. Hij schrijft daarover:

Ik dronk de woorden in met gretigheid, want zij spraken niet alleen tot mijn verstand, maar verwarmden ook mijn hart met zekere gloed, zoals ik nog nooit gevoeld had in een godsdienstige samenkomst.

Kort daarna werd Ellwood secretaris van de vermaarde dichter en humanist en buitenland secretaris van Cromwell, John Milton en bracht deze op het idee om *Paradise Regained* te schrijven. Zijn belangrijke bijdrage tot het quakerisme was de uitgave van *Het dagboek van George Fox*, samengesteld uit zijn persoonlijke mededelingen, reisdagboeken, aantekeningen, brieven en verdere documenten. Het verscheen voor het eerst in 1694.

In de beginfase is met vuur en uithoudingsvermogen de leer van het inwaartse licht uitgedragen. Pas later werd stilte essentieel voor het gekozen geestelijk proces, dat door een hedendaagse quaker als volgt wordt uitgedrukt:

In de aanbidding ontdekt dat wat er van God in mij is, dat wat er van God in anderen is en worden we opgenomen in een heilige gemeenschap, als wij antwoorden op de geest van God, in wiens aanwezigheid wij elkaar ontmoeten.

HET NIEUWE LAND

De eerste quakers, die in Amerika landden, zetten in juli 1656 te Boston voet aan wal. Het waren Mary Fisher en Ann Austin. Zij werden naar Barbados vervoerd na vijf weken gevangen te hebben gezeten. Twee dagen na hun vertrek zeilden acht quakerzendingen de haven van Boston binnen. Zij werden elf weken opgesloten, zonder dat zij gelegenheid kregen iemand te 'besmetten' en werden vervolgens op transport gesteld.

De eerste geslaagde 'invasie' in de kolonie had plaats door elf quakers, die in 1657 naar Amerika voeren op de *Woodhouse*, een schip dat het eigendom was van quakerkapitein Robert Fowler. Zij landden eerst op Long Island om daar hun zaad te zaaien en vervolgens te Newport, in Rhode Island om zich vandaar uit door Massachusetts te verspreiden. Zij hadden succes, want ook hier troffen zij, zoals ook in Engeland het geval was geweest, in vele plaatsen groepen *seekers* aan, in het bijzonder te Sandwich, Lynn en Salem, en natuurlijk in Rhode Island. Het zaad, zoals de quakers hun geloof bij voorkeur noemden, verspreidde zich snel en de puriteinse autoriteiten probeerde het te onderdrukken waardoor vier Vrienden als martelaars stierven en ook vele anderen te lijden hadden onder de 'bloedige wetten'. Maar uiteindelijk wonnen de quakers het pleit, en toen de vervolgingen minder werden, hadden zij vaste voet gekregen in Massachusetts. Zij verbreidden zich snel op Long Island en in andere gedeelten van de Hollandse kolonies. Ook in Maryland, Virginië en de beide Carolina's vormden zij weldra sterke groepen.

George Fox bezocht tussen 1671 en 1673 de Amerikaanse kolonies en zorgde voor een nieuwe uitbreiding van de quakers in deze gebieden. In 1674 kochten twee quakers het eigendomsrecht op de oostelijke helft van New Jersey, en in 1681 kochten William Penn en elf anderen de westelijke helft van New Jersey. In hetzelfde jaar 1681 verleende Karel II aan Penn de rechten en vrijheden, die hem in het bezit stelde van het gebied dat nu Pennsylvanië (de bosgebieden van Penn) heet.

William Penn zelf stak in 1682 naar de nieuwe wereld over om op een landtong tussen twee rivieren Philadelphia (Stad der broederliefde) te stichten en daar zijn heilig experiment op staatkundig gebied te beginnen: volledige gelijkwaardigheid tussen blanken, zwarten en Indianen.

Toen George Fox in 1691 stierf, waren er in Engeland tussen de 50.000 en 60.000 quakers, en omstreeks 1700 zullen er niet veel minder in Amerika zijn geweest.

GENOOTSCHAP DER VRIENDEN

In 1652 beginnen de *Kinderen des Lichts* zich Vrienden te noemen; soms komt ook de term Vrienden in de Waarheid voor, naar het bekende woord van Jezus: *Vrienden noem ik jullie, omdat ik alles wat ik van de Vader heb gehoord, aan jullie bekend heb gemaakt*. Ze gebruikten het woord zowel om een feit als om een ideale toestand aan te duiden, zij wilden een groep zijn, die werkelijk uit 'vrienden' bestond. De term Genootschap van de Vrienden wordt niet gebruikt vóór 1665 en komt pas in de tweede helft van het optreden van Fox, in de organisatieperiode dus, in zwang. De naam quaker, gaat, zoals Fox in zijn memoires vermeldt, op een rechtszitting uit 1650 terug. Fox had rechter Gervase Bennett uit Derby opgeroepen te beven voor Gods aangezicht. Deze moest erom lachen. Hij wist dat in de samenkomsten die Fox hield, mensen vaak ook lichamelijk in beroering raakten en beelden van ontroering: 'Jullie zijn inderdaad bevers (quakers).' Het woord van Bennett was niet misplaatst, wat Fox zelf trouwens meer dan eens heeft toegegeven.¹ Inmiddels is het een gangbare naam geworden, zowel binnen als buiten het Genootschap van de Vrienden, en de eerdere geuzennaam heeft zijn onaangename klank verloren.

Hiermee is een schets gegeven van het ontstaan van de quaker-tak van het christendom. Hierna zal ik de voornaamste kenmerken van dit soort christendom behandelen.

1 Jan de Hartog schreef hierover: *The holy experiment; Pennsylvania 1754-1755*, 1973

2 TO QUAKE = schokken, trillen, beven, bibberen, schudden

HET CHRISTENDOM VAN DE QUAKERS

George Fox en de quakers van zijn tijd geloofden serieus, dat zij werkten aan de geweldige taak van het herstel van het nieuw-testamentische christendom in de wereld. Een van hun meest geliefde termen was: 'het oorspronkelijke christendom herleefd', en voor hun gevoel was dat precies hetzelfde als wat de wereld quakerisme noemde. Zij hielden zelf niet van woorden, die op 'isme' eindigden. Ze wilden zeker geen sekte of een kerkje worden. Zij waren naar hun overtuiging bezig het christendom in zijn oorspronkelijke vorm en kracht te laten herleven en geloofden dus vanzelfsprekend, dat hun 'waarheid' op den duur de gehele wereld zou meeslepen, allen overtuigen en ten slotte alle schakeringen van het christendom omvatten zou. Zij wilden niets nieuws beginnen, niet weer verdeeldheid oproepen, maar eerder iets, dat verloren gegaan was, terugvinden zoals ook de verloren zoon was teruggevonden. De Kerk had, naar hun mening, haar profetische kracht al snel na de dood van de eerste apostelen verloren. Zij was volgens hen in de tijd van Constantijn tot een nieuw dieptepunt afgezakt, en sindsdien had zij opgehouden een instrument van de geest te zijn. De Hervorming had, voor hun gevoel, zowel in Engeland als op het continent, de Kerk alleen maar 'hervormd', maar was er niet in geslaagd de oorspronkelijke geest, de macht en de autoriteit van de apostolische Kerk te herstellen. Zij geloofden, dat eindelijk alle dingen nieuw zouden worden gemaakt. Fox leek de nieuwe apostel te zijn, een boodschapper van de geest, door God uitverkoren om het tijdperk van de geest in te leiden. Zij geloofden, dat hij met goddelijk gezag bekleed was om een einde te maken aan het tijdperk van afvalligheid en omzwer-ving in de woestijn en het nieuwe stadium te laten aanbreken van de heerschappij van God in de harten en de levens van de mensen. Overal in de geschriften uit die tijd voel je het trillende kloppen van een grote verwachting. Er schijnt iets van het wonder te zijn in veel van de gebeurtenissen die zij vermelden.

Het werkelijke wonder is echter, dat bij dit alles zoveel evenwichtigheid en zelfbeheersing is, en niet veel *Schwärmerei*, want men nam aan dat de *lelie*, het symbool van vergeving dat in contrast staat met de *doornenkrans*, het symbool van de schuld en zonde, was ontbloeid en dat het *zaad* van God geboren was om de nieuwe dag in te leiden. Het intense geloof is onmiskenbaar voor iedereen, die tussen de regels door weet te lezen van de gloeiende woorden, die bewaard zijn gebleven uit het eerste periode van quaker-enthousiasme. De latere schrijvers en samenstellers hebben dit bovenmatige en wonderbaarlijke zoveel gedempt als zij maar *durften*. Zij waren reeds gekalmeerd tot een rustiger tempo; de gloed was verminderd, en zij waren er niet zo zeker meer van, dat zij de enige dragers waren van de onwankelbare hoop voor de wereld. Maar alles wijst er op, dat de *Eerste Verkondigers van de Waarheid*, zoals de quakers hun eerste predikers noemden, geloofden in hun missie als opvolgers van de apostelen en overtuigd waren, dat zij de vlamme de lichtfakkel moesten doorgeven.

HERNIEUWD CHRISTENDOM?

Dit geloof, dat het apostolische christendom zou herleven en worden hersteld, was niet nieuw. George Fox was niet de eerste, die vond dat aan hem deze taak was opgedragen. Steeds weer in de periodes van slapte in de kerkgeschiedenis heeft de een of ander in de volheid van zijn inspiratie zichzelf het uitverkoren instrument gevoeld voor een dergelijke restauratie. Het lijkt de natuurlijke neiging van de menselijke geest tot idealiseren, en er zijn talloze teksten in het Nieuwe Testament, die in het oog van de gretige lezer een dergelijke hoop en verwachting rechtvaardigen. Er is vaak een neiging geweest om de een of andere fundamentele of bijkomstige trek van het eerste christendom te imiteren, in plaats van de centrale betekenis en de geest te begrijpen van de waarheid en het leven, die door de grote Gallileër ons deel geworden zijn. Maar zelfs al was de restaurator nog zo'n groot geestelijk genie, en had hij nog zo'n wonder-

lijke levensdiepte en rijke geest, hij zou er moeilijk in kunnen slagen om terug te keren tot het oorspronkelijke christendom en de Kerk van de eerste eeuw te herstellen. Godsdienstige bewegingen kunnen niet achteruit. Om de apostolische Kerk te kunnen herstellen, zouden het wereldbeeld, de gedachtewereld, de gevoelens, de gewoontes en de beschaving van de antieke tijd ook moeten worden hersteld. Godsdienst staat niet buiten het leven en denken en kan niet vanuit het ene tijdperk naar het andere worden overgeplaatst en in een andere tijd worden geplant. Je kan teruggaan, zoals doorlopend gebeurd, om de bronnen van het geloof en de christusgedachte, dat de bron is van het christendom, telkens weer opnieuw te realiseren en leren verstaan. Maar de typische atmosfeer van een vroegere periode komt er niet mee terug. Wij kunnen dus niet verwachten in het quakerisme de eerste eeuw van het christendom terug te vinden. Want zo is het niet. Als de eerste quakers dat dachten, dan hebben zij zich vergist. Wat zij wel gedaan hebben, en nog steeds doen, is een ethiek en religieuze idealen uitdragen die goed passen bij het karakter van onze wereld. Er steekt iets profetisch in de scheppende arbeid van deze bouwers uit de zeventiende eeuw, en wij willen ons rekenschap geven van hun fundamentele beginselen.

EEN SPIRITUEEL GELOOF

Wat zij deden, was er de nadruk op leggen, dat religie in de ziel van de mens ontstaat. Zij verplaatsten, zoals Copernicus dit had gedaan, het middelpunt. Deze verandering van middelpunt had reeds ten grondslag gelegen aan de geloofsopvattingen van Luther, maar deze slaagde er niet in de consequenties te trekken uit het beginsel van zijn Hervorming. Hij bleef halverwege steken. Wat de quakers beoogden, was de godsdienst eens en voor altijd te baseren op een eigen contact tussen God als levende Geest en de oorspronkelijk geestelijke natuur van de mens. Godsdienst, zo geloofden zij, ontstaat niet buiten de mens om dan in hem te stromen. Godsdienst welt op binnen in

hem, en vloeit dan naar buiten. Godsdienst is niet in de eerste plaats een zaak van boeken en geschriften, geloofsbelijdenissen en instituties. Het is het ontwaken van de goddelijke drang in de diepste dieptes van ons eigen gemoed. De mens is letterlijk ‘ongeneeslijk godsdienstig’. Het is niet mogelijk werkelijk en volledig mens te zijn zonder een behoorlijke zorg voor de ziel.

In ieder geval, al of niet van juiste vooronderstellingen uitgaand, de Vrienden hebben hun hele opzet gebaseerd op het eigen vermogen van de ziel. Hun standpunt werd in dit opzicht duidelijk beïnvloed, direct of indirect, door getuigenissen van de mystici – met name Jacob Boehme¹ – over een goddelijke vonk in de ziel. Nog sterker stonden zij onder de invloed van de woorden uit het Evangelie van Johannes over het licht, dat ieder mens verlicht, komende in deze wereld, en de Geest die leidt in alle waarheid, en het woord uit de Eerste brief van Petrus over een geboorte uit onvergankelijk zaad, door Gods levende en altijd blijvende woord. Ook gingen zij af op hun eigen overtuigende directe ervaringen, die een licht schenen te openbaren, dat vanuit de hemel doorbrak in hun duisternis.

EEN VERBOND MET HET MYSTERIE

Het is niet nodig hier de vraag aan de orde te stellen, in hoeverre deze goddelijke kern een essentieel bestanddeel van de menselijke ziel vormt, of dat hij daar later aan toegevoegd is als vrije gave Gods. Velen van de eerste Vrienden namen het laatste aan, dit geldt in ieder geval voor Robert Barclay. Het was een scherp dualistisch denkende eeuw, en de mens had zijn overwegingen nog maar in geringe mate aangepast bij de revolutionaire theorieën van Copernicus. Er was zelfs amper een poging gedaan om zich te realiseren, wat voor consequenties er aan het nieuwe wereldbeeld verbonden waren, dat natuurlijk nog noodlottiger moest zijn voor de oude theologie dan de evolutieleer. In de zeventiende eeuw stelde men zich het hemelgewelf nog voor als een kristallen koepel, met de hemel ‘daarboven’, waar God troonde, terwijl alles ‘hier beneden’, de menselijke ziel inbe-

grepen, behoorde tot de 'natuurlijke sfeer' en dus ongoddelijk en van God vervreemd was. Alles wat deel had aan het goddelijke, moest komen van de overzijde van de kloof, die de twee gescheiden sferen verdeelde, en dus een 'bovennatuurlijk element' was. Het is gemakkelijk en natuurlijk om ons God als immanent te denken, dat wil dus zeggen als levend in deze wereld. Wij vinden overal in de zogenaamde natuurlijke sfeer goddelijke sporen en aanwijzingen. Wij kunnen niets verklaren zonder méér te vermoeden dan wij kunnen zien en voelen. De tijd is slechts een 'fragment' van de eeuwigheid, waaraan hij zijn betekenis ontleent. De evolutie zou geen 'evolutie' zijn, wanneer het leven zich niet werkelijk in een bepaalde richting ontwikkelde. Alle kleine bewegingen in het ontwikkelingsproces veronderstellen een meer algemene richtlijn en zeker is de ziel met haar hartstocht naar waarheid, schoonheid en goedheid, met haar morele geboden en haar aanleg tot hogere werkelijkheden niet te verklaren zonder op de een of andere wijze een verband met het mysterie aan te nemen.

EEN DIRECTE RELATIE MET GOD

Deze eerste Vrienden, die leefden van het bewustzijn van de nabijheid Gods, en die daarom de naam van quakers kregen, twijfelden niet op dit kardinale punt. Zij voelden de genezende godskracht door hun ziel stromen. De schepping kreeg een nieuw aanzien. Zij werden gedreven tot hun taak. Zij hadden niet met vlees en bloed te maken, maar met de Geest. Zij werden van achter de ploeg en van achter de toonbank weggeroepen om hun roeping te aanvaarden. Zij twijfelden geen ogenblik, of er was 'iets in de mens', dat in directe relatie stond tot God. Daarom schakelden zij alle bemiddelaars en tussenpersonen uit en zochten en predikten het rechtstreekse en onmiddellijke contact tussen de menselijke ziel en God.

Je kan hier tegenin brengen, dat zij te eenzijdig nadruk legden op deze directe relatie met God en de betekenis van bemiddelende instanties onderschatten. Religie is niet iets, dat los staat

van de rest van ons leven, en daarom dient zij te groeien en zich te ontplooien zoals ons gehele leven dit doet. Het is duidelijk dat de eerste quakers de betekenis van indirecte hulpmiddelen en externe leiding hebben onderschat.

AANDACHT VOOR DE ZIEL

Waar het bij hen om ging, was door en door zuiver en juist, namelijk het feit, dat de onafhankelijkheid van de ziel moest worden beschermd en gehandhaafd. Zij hadden genoeg, zelfs meer dan genoeg gezien van uiterlijke dwang in godsdienstige kwesties. Men had te lang godsdienst beschouwd als een zaak, die rechtens toekwam aan en onder toezicht stond van een historische instelling, iets dat onfeilbaar bewaard was gebleven en nu kant-en-klaar aan de enkeling moest worden opgediend.

Het was deze opvatting, die de quakers bestreden en afwezen, omdat zij opkwamen voor de eigen rechten van de ziel. De ziel, zoals ook Tertullianus al had erkend, spreekt van God, zodra zij tot zichzelf komt, als uit een roes, een slaap of een ziekte, en weer iets van haar natuurlijke gezondheid terugkrijgt, en wil vanuit haar eigen ervaring over God getuigen. Deze gedachte was niet nieuw. Zij ging echter lijnrecht in tegen de opvattingen van de Hervorming. Zij was een ketterij in het oog van de volgelingen van Luther en Calvijn, en bracht de quakers overal in botsing met de hoeders van de orthodoxie. Zij scheen in strijd met de gangbare opvatting over de zondeval, en stelde tegenover het verdoemenis pessimisme een optimistische opvatting over de menselijke mogelijkheden. De puriteinen zagen in de mens een wrak dat hopeloos was vastgelopen op scherpe rotsklippen. De quakers verge-lijken hem met de knop, die in de lente openspringt onder de werking van de koesterende zon, door krachten van binnenuit gedreven, nadat zij de winter door gesloten en beschermd was geweest maar nu, door diepere, sterkere vitale krachten opengebroken, zich opent voor rijke toekomstmogelijkheden. Wij hebben dus hier te doen met een soort christendom, dat begint met de ervaring in plaats van met het dogma.

KERK WORDT SCHOOL

Ook Luther had dit standpunt ingenomen in de grote strijd-schriften uit de jaren die volgden op het aanplakken van de vijftiennegentig stellingen. Zijn verlossend geloof was een innerlijke geesteshouding, die zich eveneens baseerde op directe ervaring. Het is 'een krachtig en machtig iets', 'een bewust vertrouwen in de genade van God', die iemand 'blij en onbevreesd' maakt en hem bereid maakt zijn 'duizend doden te sterven'.

In het verdere verloop van de Hervorming kreeg het oude dogma van de Kerk weer de overhand en uiteindelijk oefende de leer weer een invloed uit die alles overtrof wat de Kerk van de Middeleeuwen op dit gebied gekend had. Feitelijk werd de aanvaarding en handhaving van de zuivere leer tot de voornaamste voorwaarde voor de verlossing gemaakt. Het vertrouwen hield op een actieve, krachtige wilsdaad te zijn en werd synoniem met 'aannemen op gezag'. De Kerk werd op deze grondslag opgetrokken en leek weldra op een fort dat ten doel had deze verlossende leer te verdedigen. Deze toestand werd een obsessie. Splitsing na splitsing verscheurde de christelijke Kerk door allerlei diepzinnige leergeschillen. Godsdienstoorlogen werden gevoerd, volkeren gingen ten gronde en de menselijkheid werd vergeten. Het heilige werd genegeerd om tot elke prijs de beslissing van de een of andere synode te handhaven. Haar mededelingen bereikten het gemoed meer en meer door de smalle spleet van het verstand, zoals George Tyrell het uitdrukte. De levenshouding zoals door Jezus voorgeleefd, legde vrijwel geen gewicht meer in de schaal.

George Fox noemde al deze geloofsformuleringen *notions*. Hij maakte duidelijk, dat deze konden worden geloofd, aanvaard, gehandhaafd en verdedigd, zonder ook maar in het minst het mensenhart te reinigen, te zuiveren of te veranderen. Zij werden van de kansels gedonderd en met een 'amen' aanvaard, maar de levens van deze ja-knikkers leken er weinig door te veranderen. Het lijkt alsof deze dingen in zijn tijd dezelfde rol spelen als de kwestie van de besnijdenis in de dagen van Paulus en

die van de vrome werken bij Luther. Je kan je uiterst druk maken over al deze dingen, en toch de oude te blijven. Het is volkomen onbelangrijk of men wel of niet besneden is, belangrijk is dat men een nieuwe schepping is, schrijft Paulus in *Leven door de Geest*. 'Geen vrome werken, maar de ervaring, door het geloof, dat God met ons is,' predikte Luther. 'Niet het vastklampen aan allerlei leerstukken, maar een innerlijke, herscheppende ervaring van God,' was het credo van George Fox.

De hoofdzaak ligt niet buiten, maar in de mens. Quakers wensden tot nieuwe mensen te worden en hun leven op een nieuwe wijze in te richten. Dit houdt vaak, misschien wel altijd, een verandering van denkbegrippen in. De beslissende betekenis van zuiver denken mag niet worden onderschat. Menigeen wordt niet 'gered', komt niet op de goede weg, doordat hij vast zit in een verward denksysteem. Hij gaat door te 'gelooven wat niet zo is'. Hij tracht zijn leven te baseren op wat in werkelijkheid een complex van dwalingen is over de eeuwigheidszin van de dingen, en kan zich niet ontplooien, zoals het geval zou zijn wanneer hij de waarheid kende en de kracht en de vrijheid bezat, die deze schenkt. Fox en zijn volgelingen hebben steeds pal gestaan voor de fundamentele betekenis van de waarheid. Zij hadden geen vrede met slordig denken, alsof dat er niets toe deed. Zij weigerden de indruk te wekken, dat er wel de een of andere magische kracht zou zijn, die ons zou redden van de gevolgen van het eenzijdig denken over het heil van de ziel.

BEPERKTE HOUDBAARHEID VAN DOGMA'S

Waar zij tegen opkwamen, was de neiging om als geloofsstandaard en als voorwaarde voor verlossing leerstukken op te stellen, die na veel strijd aangenomen waren door vergaderingen, en veraf lagen van de actuele problemen, en daardoor de houding en de gedachtegangen van vroeger weergaven. Godsdienstige waarheid moest als iedere andere waarheid levendig en groeiend zijn, opbloeien uit levende ervaring en ingaan op de opvattingen en problemen van de eigen tijd, kortom, gangbare

munt zijn. Wat eenmaal is bewezen en vastgelegd, is daardoor al orthodox geworden. Geen manna voor de ziel kan voor altijd bewaard blijven, en waarheidsbevindingen kunnen niet in verzegelde vaten aan het nageslacht overhandigd worden.

De ervaring is het dus, waarvan de quakers uitgaan. Dit licht moet mijn licht zijn, deze waarheid mijn waarheid, dit geloof mijn eigen, persoonlijk geloof. De sleutels, die de deuren tot het geestelijk leven ontsluiten, berusten niet in de handen van Petrus maar komen de individuele ziel toe, die het licht vindt en de waarheid ontdekt, de openbaring Gods aanschouwt en in het licht en de kracht daarvan leeft. Dit moet je zelf doen. Je kan verlost worden zonder veel theologische kennis, maar niemand kan verlost worden, die er niet persoonlijk naar hunkert om te worden verlost, die niet zelf verlost wil worden en de genade Gods niet tegemoet treedt met een innerlijke bereidheid om deze te aanvaarden. Hoewel het ook wel weer zo is, dat er vele getuigenissen zijn van spontane numineuze ervaringen. Er is waarschijnlijk geen andere christelijke gemeenschap, die zozeer als de quakers ernst heeft gemaakt met de levende tegenwoordigheid van de Christus. Deze vormt de centrale gedachte in De brieven van Paulus. Ook de eerste drie evangeliën bevatten tal van woorden die op deze aanwezigheid zinspelen en haar toezeggen: *Want waar twee of drie mensen in mijn naam samen zijn, ben ik in hun midden en ziet ik zal met u zijn tot het einde van de dagen*'. Ook in Handelingen worden ons ervaringen van de eerste christengemeente bericht die er op wijzen dat de groep soms overvallen werd door een sterk besef van zijn levende tegenwoordigheid. Maar het was vooral Paulus, die aan deze ervaring uiting gaf.

Hij baseerde zijn overtuiging over de levende tegenwoordigheid van de Christus niet op een enkel visioen, dat hem op de weg naar Damascus verschenen was, maar op een voortdurende ervaring van de doorlopende aanwezigheid van een levende kracht, die hij opvatte als de Christus, die in hem leefde en werkte. In de ervaring van Paulus was Jezus een levende, werkende Geest geworden, die even reëel in hem aanwezig was, als

de gloed en de kracht van de zon waar de plant wortel schiet en de knoppen zwellen van het nieuwe leven. Christus leeft in mij. Ik ben tegen alles bestand door hem die mij kracht geeft. De kracht, waarop Paulus zich telkens in andere bewoordingen beroept, wordt steeds ervaren als een echte, geestelijke kracht, die hij in zich voelt werken en die hem herschept tot steeds groter volmaaktheid.

De kracht van de opstanding is de werking van de levende Christus die hem van een stervende tot een triomferend, onsterfelijk wezen maakt, totdat ten slotte de dood is opgeslokt en overwonnen.

George Fox accentueerde deze opvatting en deze ervaring van Paulus, en bijna even volledig, als Luther Paulus' leer over de rechtvaardiging door het geloof hervond. Luthers leer was ongetwijfeld in het beginstadium een levende werkelijkheid, maar zij verviel al snel tot een formele handeling, ja, zelfs tot iets magisch. De Hervorming onttaarde van een ervaring van levende krachten tot een 'heilige' verlossingsleer. Fox greep met grote kracht weer terug op het levende geloof en de levende ervaring van Paulus, waarmee hij voortging op de weg die al door Jacob Boehme was ingeslagen en die de nadruk legde op de innerlijke factoren voor de verlossing en ook een afkeer had van formele en magische verlossingstheorieën.

Toen George Fox bij de predikanten van zijn tijd geen hulp vond, en hij de wanhoop nabij was, schreef hij de al eerder geciteerde woorden:

En toen alle verwachtingen vervlogen waren, zodat ik niemand in de wereld had om mij te helpen en ook niet wist wat te doen – toen, o toen hoorde ik een stem die zei: 'Er is er één, Jezus Christus zelf, die het voor uw gemoedstoestand juiste woord kan spreken'. Toen ik dit hoorde, sprong mijn hart open van vreugde.

Dat is het keerpunt geweest in het leven van Fox, zijn visioen van Damascus, en het resultaat is, dat hij genoeg heeft van leerstukken en theorieën en door mensen opgebouwde stelsels, nu hij een reële, levenskracht heeft ontdekt, die in hemzelf werkt,

‘dichter bij dan zijn eigen ademhaling’, en die hij concreet in zich voelt. Deze ervaring is typerend voor zijn verdere leven, dat gekenmerkt wordt door een gehele reeks van dergelijke ervaringen, meer of minder levendig en vruchtbaar. Wat hij zaad en licht en Geest noemt, is voor zijn gevoel niets minder dan een voortzetting van het leven van de Christus, dat in hem werkt als een blijvende realiteit en een levenwekkende kracht.

Volkomen zou hij hebben kunnen onderschrijven het woord dat Angelus Silesius, de Silezische engel, († 1677) eens dichtte:

Werd Christus duizendmaal
In Bethlehem geboren,
En niet in u, gij bleeft
Voor eeuwig toch verloren.

De quakers zijn zich niet altijd de volle draagwijdte van dit beginsel bewust geweest. Ook zij hebben hun inzinkingen gehad en zijn afgezakt tot formele begrippen en kunstmatige verlossingsmethodes, maar toch hebben hun profeten en geestelijke leiders door alle generaties heen uit de Geest geleefd in plaats van tevreden te zijn met het maken van schema's en verlossingsstelsels. Zij hebben steeds de mensen tot het leven opgewekt. Voor theorieën en dogma's gold het woord van Goethe: *Een naam is klank en rook, verhullend hemelgloed*, vergeleken met de levende werking van de Geest van Christus in het hart van hun innerlijk leven. De andere weg is gemakkelijk, en dit pad schijnt ongetwijfeld zwaar en moeilijk. Het is gemakkelijk grote woorden uit te spreken en formules af te draaien, maar het leven komt alleen tot zijn volle ontplooiing, wanneer een mens met gebrek aan wijsheid, zoals wij allen zijn, het levend orgaan wordt voor het goddelijk leven.

Meen nu niet dat de Vrienden neigen tot het humanisme en aannemen, dat de mens in wezen goed is, dat hij zich aan zijn eigen gordel kan ophijsen in een volmaakte wereld van waarheid en schoonheid. Dan heb je het quakergeloof nog niet in al

zijn diepte gepeild. De Vrienden hebben altijd de Christus aanbeden. Zij zijn net zo nieuwsgierig geweest als andere christenen om de evangeliën te begrijpen, een juist en helder inzicht te krijgen in het leven van de historische Jezus, en een duidelijk beeld te krijgen van die wonderbaarlijke persoonlijkheid, die leefde en predikte en zieken genas, stierf en weer is opgestaan. Zij hebben als regel het alledaagse leven, dat geleefd werd in ruimte en tijd, niet verwaarloosd of geminacht. Maar evenals Paulus leggen zij toch de nadruk op de Christus in ons. De dichter John G. Whittier heeft onder woorden gebracht, wat Jezus voor de quakers betekent als levende aanwezigheid:

Warm, sweet, tender, even yet
 A present help is He;
 And faith has still its Olive,
 And love its Galilee.
 The healing of His seamless dress
 Is by our beds of pain;
 We touch Him in life's throng and press
 And we are whole again.

Through Him the first fond prayers are said
 Our lips of childhood frame,
 The last low whispers of our dead
 Are burdened with His name.
 Our Lord, and Master of us all!
 Whate'er our name or sign,
 We own thy sway, we hear thy call,
 We test our lives by thine.

Het enige wat kan worden toegevoegd aan deze schildering van de grondtrekken van het quakerisme, is de invloed, die deze spirituele houding uitoefent op de opvatting van autoriteit. Deze autoriteitskwestie is altijd een ernstig en dringend vraagstuk geweest.

AUTORITEIT VERSUS HET TOETSEN VAN EIGEN INZICHT

De leiders van de Hervorming werden onvermijdelijk voor deze vraag geplaatst. Wat is de toetssteen, wat in laatste instantie het criterium van geloof? Wanneer je breekt met de oude autoriteitsopvatting, sta je onvermijdelijk voor de noodzaak om een nieuwe grond voor het gezag te vinden. Wanneer iemand iets als 'waarheid' proclameert, is hij verplicht uit te leggen waarom wat hij verkondigt er aanspraak op maakt meer te zijn dan een willekeurige persoonlijke mening, en om welke reden het dat ondanks alles moet zijn.

In de eerste plaats beseft men, dat het gezag moest berusten op een hogere macht, al zou het niet goed mogelijk zijn het gelijk te stellen met kracht of geweld. Het aanvaarden van een autoriteit gaat altijd samen met een gevoel van eerbied en ontzag. Maar in het begin is het toch altijd een hogere macht die door een bevel of een mededeling invloed uitoefent en gehoorzaamheid afdwingt. Geleidelijk komt dan het gezag van gewoonte, traditie en wat oud en eerbiedwaardig is. De macht van de gewoonte is ook een krachtige factor. Het is beproefd door ervaring en heeft steeds min of meer voldaan; ook bespaart het ons de moeite om naar nieuwe methoden te zoeken! Overal om ons heen vindt je sporen van het gezag uit het verleden.

HET GEZAG VAN DE FEITEN

Uiteindelijk zal het gezag van de feiten en van de wetenschappelijke resultaten winnen. Toen Gallileï bewees, dat de aarde zowel om haar as wentelde als om de zon, was het onmogelijk voor de Kerk de waarheid van dit feit ongedaan te maken.

Ten slotte komen wij tot de eeuwige orde van de dingen. Er staat een 'moet' geschreven in het universum en in de menselijke geest. De laboratoriumonderzoeker spreekt met een gezag, dat iedere predikant hem benijdt. Hij verheft zijn stem niet en deelt alleen maar de feiten mee. Er is een innerlijke noodzaak in de waarheid gelegen, wanneer deze eenmaal is ontdekt.

DE EEUWIGE NATUUR VAN DE DINGEN

De quakers hebben steeds deze laatste vorm van autoriteit aanvaard en ernaar gestreefd hun godsdienstig geloof te gronden op de onafhankelijke autoriteit van de waarheid. Zij toetsen steeds weer hun grondovertuigingen aan de ervaring, aan de realiteit van het leven. Zij stellen zich niet op het standpunt, dat een opvatting noodzakelijkerwijs juist en houdbaar en waar is, omdat zij zich aan iemands bewustzijn opdringt met kracht van overtuiging en met een zekere dwingende macht. Men zit ook wel eens naast de waarheid, wanneer men meent zeker van zijn zaak te zijn. De quakers leggen grote nadruk op het toetsen van het eigen inzicht door te proberen de medeleden van de waarheid ervan te overtuigen, maar zij leggen nog groter nadruk op de toets van het leven zelf. Is de overtuiging, de opvatting, de impuls er een die in overeenstemming is met de beproefde wetten en beginselen van karakter en levenshouding? Zal zij een rijker leven, een heiliger mentaliteit bewerken? Zal zij een hechtere gemeenschap, een nobeler geest als resultaat hebben? Wij beschikken hierbij niet over de methodes van het laboratorium. Wij kunnen niet met dezelfde nauwkeurigheid wegen en meten. Onze bewijsvoering werkt langzamer en stroever. Maar per slot van rekening is het er toch een. Iets is juist, wanneer het in overeenstemming is met de eeuwige natuur van de dingen en omdat het bevorderlijk is voor dat hoogste, wat er bestaat in dit universum: een spiritueel geïnspireerde persoonlijkheid en een betere wereld.

1 JACOB BOEHME (1575-1624), Duits mysticus, was naast zijn eenvoudige ambacht als schoenmaker een man van grote geleerdheid en visie. Hij voelde zich erg aangetrokken tot het geheimzinnige en stelde zijn visioenen te boek. In zijn geschriften ontwikkelde hij een originele kosmologisch-mystieke leer, die een totale versmelting van mystiek en natuurfilosofie bevat en geschreven is in duistere taal vol grillige beelden. O.a. Hegel en de Russische theosoof Berdjajew werden door hem geïnspireerd.

EREDIENST, ORGANISATIE EN WERKWIJZE

We hebben te maken met een type godsdienst, dat mystiek genoemd kan worden, maar niet het beste voorbeeld is van zuivere mystiek. Wel verwant omdat quakers hun weg willen gaan bij het inwaartse licht maar toch met de wereld verbonden blijven. Kenmerkend voor de eigenlijke mystiek is, dat zij komt tot een volkomen verzonkenheid en loslaten van de wereld in al haar vormen en dus ook haar ethiek loslaat. Mystiek is zeker niet zonder moraal, reikt integendeel tot de hoogste moraal door de overgave van de eigen wil aan Gods wil. Maar op de weg van de *Entwerdung* om het eigene prijs te geven teneinde in God te verzinken, zal het spreken over ethiek vanzelfsprekend op de achtergrond raken.

De term mystiek wordt hier gebruikt om aan te duiden, dat God in wezen een God is, die zichzelf openbaart aan de mensen, en dat de mens principieel een wezen is met geestelijke vermogens, en daardoor in staat in zijn innerlijk de 'etherische activiteit' van het goddelijke leven op te vangen. De dualistische verdeling van het universum in twee gescheiden werelden, een ongoddelijke helft hier en een bovennatuurlijke helft, daar-ginds, waar God woont in verre en eenzame glorie, is een primitieve en middeleeuwse opvatting. Misschien doet men de Middeleeuwen zelfs onrecht door deze opvatting 'middeleeuws' te noemen, want ook toen hebben velen God opgevat als 'even dicht bij ons als wijzelf dat zijn'.

De quakers zijn op grond van hun ervaring overtuigd dat dit kleine beekje van ons eigen individuele leven ergens op de een of andere wijze in verbinding staat met de geesteszee, van welke getijden wij de weerslag ondervinden en die ons de golfslag van de eeuwige werkelijkheid doet voelen. De stroming gaat in beide richtingen, en het zoeken komt van beide kanten. Wij proberen boven ons alledaagse leven uit te komen en proberen in contact te komen en verbinding te onderhouden met het goddelijk getij. Er zijn rivieren, zoals de Abana en de Phar-

par, de 'Rivieren van Damascus', die nooit de zee bereiken en daardoor nooit iets merken van eb en vloed. Zij lopen dood in het zand van een dorre woestijn of verdwijnen in de moerassen die door hun eigen water gevormd worden. De Quaker gaat uit van het geloof, dat iedereen in contact staat met een dieper Leven en in verbinding staan met die eeuwige zee, waaruit wij zijn voortgekomen.

De Vrienden gaan uit van het inner light, het inwaartse licht, de innerlijke verlichting door de werking van de heilige Geest:
het ware licht, dat ieder mens verlicht en naar de wereld kwam.

DE ZWIJGENDE EREDIENST

De quakermeetings met hun silent worship bewijzen dat op de spirituele gedachte van het inwaarts licht een gemeente kan worden gebouwd van een hoogstaand en diep religieus karakter.

De meeting kent een minimum aan regels en organisatie. De ruimte is eenvoudig. Er is geen voorganger of doopvont. De enige zielenherder is de Christus en de enige doop de onderdompeling in de heilige Geest en de ware communie de geloofsgemeenschap gebaseerd op stilte, maar wel een verwachtingsvolle stilte. Wat Rudolf Otto het numineuze heeft genoemd, de ervaring van een heilige aanwezigheid: *the Presence in the Midst*. De sfeer in deze samenkomst is moeilijk te omschrijven. Het is geen 'denken' of 'mediteren' in de eigenlijke zin van het woord. De oude quakers spraken van *centring down*, wij zouden kunnen spreken van zich concentreren en naar de diepte afdalen. Het is een eigensoortige concentratie van het innerlijke leven, waarbij het verstand, het gevoel en de krachten van de wil als het ware ineenvloeien in een afwachtende en ontvankelijke houding. Op de beste momenten wordt collectief een hogere aanwezigheid ervaren, een gevoel van eerbied en ontzag, en een zich gezamenlijk uitstrekken om in aanraking te komen met het in-stromende Leven van de Geest. Het is een mystieke groepservaring van een milde en onextatische soort. Er ontstaat een eenheid waardoor allen gedragen worden.

Genezende en vitale krachten schijnen van de een op de ander te vloeien. Het hart brandt van vreugde en vaak glanst er een innerlijk licht op de gezichten. Stille tranen van ontroering glijden dan soms langs de wangen.

Wanneer je in Damascus bent, hoor je vaak het geruis van onzichtbare, ondergrondse wateren, die onder de straten van de stad doorstromen en zo ongeveer voel je in deze samenkomsten, als het goed is, de stroom van de levende Geest onder de oppervlakte van de zwijgende vergadering ruisen. Andere kerken hebben hun eigen wijze om de enkeling behulpzaam te zijn bij deze taak om tot aanbidding van God te komen en tot levende aanraking van de ziel met de geesteswereld. De quakers hebben daarvoor de weg van de stilte gekozen, de weg van het eerbiedige ontzag, zoals men het heeft genoemd. Zelfinkeer, meditatie, concentratie, innerlijke éénwording, zijn andere woorden voor wat *centring down* betekent. Temidden van al het verwarde rumoer alle stemmen tot zwijgen te brengen, behalve die zachte, bijna onhoorbare inwendige stem; hoe in de eindeloze warreling van beelden en gebeurtenissen de naar binnen gericht blik, de blik, die het onzichtbare ziet, te oefenen en te cultiveren. Op de wijdingssamenkomst van de quakers wordt niet uitsluitend gezwegen. De stilte betekent slechts de voorbereiding. Je moet luisteren, voordat je spreken kan.

Het doel is de aanwezigheid van God in onderlinge geestesgemeenschap te ervaren naar de woorden uit Matteüs 18:20. Want waar twee of drie mensen in mijn naam samen zijn, ben ik in hun midden.

Je zou bij deze vorm van eredienst kunnen spreken van het sacrament der stilte. In het zwijgen, dat slechts door spontane getuigenissen verbroken mag worden, ontmoeten de gelovigen in de geest gezamenlijk God, die Geest is. Rudolf Otto heeft er voor gepleit om deze quakerse stilte op te nemen in de protestantse kerkdienst; in zijn liturgische ontwerpen vormt deze zwijgende aanbidding het hoogtepunt van de dienst.

Rudolf Otto: *Zur Erneuerung und Ausgestaltung des Gottesdienstes*, 1925
E. Linderholm: *Der Hauptgottesdienst*, 1925

DE NUMINEUZE ERVARING

Er ligt een stimulerende kracht in de levende stilte, al spreekt het natuurlijk vanzelf, dat een doodse stilte de neiging heeft elke spontaniteit te verstikken. Wanneer de geest en de sfeer van de samenkomst goed zijn, is degene die spreekt of bidt, niet alleen maar een afzonderlijk individu, dat voor zichzelf spreekt. Hij of zij wordt in reële zin de spreekbuis van de hele groep; in zijn woorden ligt meer besloten dan hij bewust weet of zich had voorgenomen te zeggen. Het is te vergelijken met de musicus die 'de geest krijgt' en één wordt met de muziek en zijn gehoor, waardoor er een vonk overslaat die indrukwekkend is en blijft. Bezieling in de ware zin des woords, overstijging.

Met het woord *numinus* refereert Rudolf Otto aan een pre-ethisch concept van de natuur en het heilige, een zienswijze waarin de nadruk ligt op het onzegbare, het mysterieuze, het ontzagwekkende en de mystieke kenmerken van het goddelijke of de heilige werkelijkheid op de wijze waarin het de menselijke sfeer beïnvloedt, overigens zonder de morele gevoelswaarde die de georganiseerde godsdienst daaraan heeft toegevoegd. Het numineuze is het goddelijke in zijn opperste ongetemdheid, vrij van wat dan ook dat mensen het hebben toegedicht. In Otto's eigen woorden:

'Datgene waarover wij nu spreken en proberen te duiden, maar met name voelbaar en tastbaar willen maken, leeft in alle religies als haar meest oorspronkelijke diepste wezen, en zonder dit zouden ze zelfs helemaal geen religie zijn. Met buitengewone kracht leeft het vooral in de bijbelse religie. Het heeft hier een eigen naam, namelijk *kadosj*, waaraan *hagios* en *sanctus* en nog preciezer *sacer* beantwoorden. Deze namen betekenen in het Arabisch, Aramees en Hebreeuws het 'goede' en louter goede, en wel in de hoogste mate van ontwikkeling en wasdom van de grondgedachte. Dan vertalen wij ze met 'heilig'. Maar dit heilige is dan toch de geleidelijke ethische schematisering en aanvulling van een eigensoortige oorspronkelijke gevoelsreflectie die op zich onverschillig kan zijn voor het ethische.

Het gaat er dus om voor dit geïsoleerde moment een naam te vinden, die in de eerste plaats zijn bijzonderheid vasthoudt, en het vervolgens mogelijk maakt de vormen (wijzen van openbaring) of ontwikkelingsniveaus ervan te omvatten en aan te duiden. Ik smeed hiervoor het woord: *het numineuze* (wanneer je van omen *omineus* kan maken, dan ook van numen *numineus*), en spreek dus van een karakteristieke numineuze verklarings- en waarderingscategorie en ook van een numineuze gemoedsstemming, die telkens daar intreedt, waar een object voor numineus wordt gehouden. Omdat deze categorie volkomen *sui generis* (van eigen soort) is, kan ze net zo min als ieder ander oorspronkelijk gegeven feit nauwkeurig worden gedefinieerd. Ze is slechts aanwijsbaar. Je kan er alleen begrip voor kweken door zover te komen dat de categorie in je eigen gemoedsleven in beweging komt, ontspringt en daardoor bewust wordt.’

Aldus Rudolf Otto in *Het heilige*.

In de *devotional meeting* treffen wij een streven om geheel los van de wereld te worden, om iedere vormgeving, zelfs die van het meest vergeestelijkste woord, achter te laten en te laten vallen, en zich te buigen over de ziel als over een innerlijke stilte die somtijds iets van het wezen Gods doet vermoeden.

TABULA RASA

Gedurende de lange quiëtistische periode van de achttiende eeuw en de eerste helft van de negentiende eeuw hebben de quakers sterk onder de remmende invloed van een theorie gestaan, die in haar wezen in strijd was met de betekenis van hun mystieke grondbeginsel, namelijk de theorie, dat men naar de wijdingssamenkomst hoorde te gaan als een *onbeschreven blad*. Iedere voorbereiding voor de samenkomst was uit den boze; je mocht niet bij voorbaat je aandacht op een bepaald onderwerp richten of je voornemen over een bepaalde kwestie te spreken. Wat men zou zeggen moest op het ogenblik zelf spontaan van God gegeven worden. De spreker moest er toe gedrongen worden, speciaal geroepen, ja, gedwongen, zodat hij zich ellendig

zou voelen wanneer hij aan zijn opdracht geen gehoor gaf. Ook moest deze boodschap niet zozeer geïnspireerd, als wel gedicteerd zijn, zodat degene die sprak feitelijk optrad, zoals de orakels uit de oude tijd het deden, en zich beperkte tot het overbrengen van wat hem was ingegeven. Ook de montanisten¹ stonden vroeger op het standpunt, dat hun 'profeten' passief dienden te zijn als de lier, die door de speler werd bespeeld, in dit geval de heilige Geest. De quiëtistische Vrienden stelden zich vrijwel op hetzelfde standpunt. Deze opvatting had fatale gevolgen omdat zij veroorzaakt werden door een principieel verkeerde opvatting, zowel over de natuur van God en die van de mens, als over hun onderlinge verhouding. Het was de oude opvatting, waarin God en mens gescheiden waren, die zich weer deed gelden. Ook bleek daaruit een misverstand van de aard van de menselijke persoonlijkheid, omdat volgens deze opvatting God de mens het best zou kunnen gebruiken, wanneer hij een holle buis was. Hierin lag dan opgesloten, dat het geestelijke bezit en de rijkdommen, gedurende een heel leven van ervaring verzameld, van geen enkele waarde waren en moesten worden onderdrukt, voordat God met resultaat door de mens kon werken. Het was een dode, vlakke, mechanische opvatting, die paste bij de denkbeelden van de achttiende eeuw. Vele samenkomsten werden erdoor tot eeuwig zwijgen gedoemd, omdat er geen mensen aanwezig waren, die op een dergelijke manier door God tot spreken gedreven werden. Het spreken werd op deze wijze uiteraard beperkt tot één bepaald type van mensen, namelijk het psychische, profetische type, dat wil zeggen tot mensen, die bepaalde onderbewuste eigenschappen bezaten en zich gedreven voelden door impulsen, die zij niet op eigen bewuste gedachtes en gevoelens konden terugvoeren. Deze plotselinge flitsen van inzicht in de waarheid waren voor hen dan ook van zuiver goddelijke oorsprong, en als er niemand was die zulke goddelijke ingevingen kreeg, werd er ook in het geheel niet gesproken. Met deze gedachtegang was op zichzelf niets mis.

GEEN GEESTLOZE 'CHANNELING'

Men wilde alledaagse praatjes voorkomen, evenals de doortimmerde toespraken en loze mededelingen. In de 18^e eeuw gebruikte men graag het woord *creatuurlijke activiteit*, waarmee dan bedoeld werd het doen of zeggen van iets, dat buiten de levende werkelijkheid stond en niet gedragen werd door geesteskracht en slechts ontsproot aan het oppervlakkige verlangen van de mensen om toch vooral maar iets te zeggen en te doen.

De Vrienden deden wat zij konden om dááaraan te ontkomen. Zij wilden, dat hun optreden in en buiten de samenkomsten echt was, levend, bezield door de Geest en gedragen door de genade Gods, in één woord, geestelijk, en niet mechanisch. Zij beseften, dat de mens verdwijnen moest, wilde er plaats zijn voor God, en dat dus de menselijke factor geheel moest worden uitgeschakeld, wilde er goddelijke werken mogelijk zijn. 'Goddelijk' en 'menselijk' waren in die tijd elkaar uitsluitende begrippen en niet in elkaar grijpende, elkaar aanvullende factoren. Maar overal waar geestelijke werkingen openbaar worden, werken God en mens samen en vormen een eenheid, zoals de holle en de bolle kant van een cirkelboog beide onverbrekkelijk met de cirkel verbonden zijn.

Bij deze nieuwe opvatting en dit zuiverder begrip van God sluit de oude vorm van eredienst van de quakers uitstekend aan. God hoeft niet van ergens uit de verte en hoge te komen om ons te ontmoeten evenmin als de vis ver hoeft te zoeken om de zee te vinden. Maar de menselijke geest heeft rust, concentratie en evenwicht nodig, om ontvankelijk zijn voor God. De leefruimte is vol van energie die ons aan alle kanten omgeeft. Zij raakt ons overal en is dichterbij dan de lucht die wij inademen. Zij dringt door in ons lichaam en gebeente. De menselijke persoonlijkheid leent zich voor de goddelijke openbaring. Er zijn aspecten van het goddelijke leven die, voorzover wij kunnen nagaan, niet anders dan door de mens tot uiting kunnen komen. Als God Geest is, zal ook alleen een geestelijk wezen hem volledig kunnen openbaren.

Als God liefde is, zal alleen een wezen dat de liefde kan vatten en ervaren de aard van het goddelijk wezen kunnen begrijpen en vertolken. Het zwijgen, de stilte, de concentratie, de gespannen verwachting, het tot een éénheid versmelten van de aanwezigen, het gevoel van eerbiedig en bewonderend ontzag, dit alles werkt mee om de bijeenkomst te maken tot een moment van inspiratie en contact met God. Als term hiervoor vinden wij de woorden *mysterium tremendum & fascinans*, niet bij Barclay maar weer bij Rudolf Otto; de inhoud van de woorden is echter vervat in de geloofservaring van het quakerisme.

De ideale bijeenkomst is die, waarin niet bepaalde personen langdurig spreken, maar de fakkel van de ene hand in de andere overgaat, en verschillende personen het woord voeren, op harmonische wijze hetzelfde algemene onderwerp van een eigen kant benaderend.

OUDEREN

De zakelijke bijeenkomsten van het Genootschap van de Vrienden vormen een in elkaar grijpende reeks, te beginnen bij de kleine plaatselijke groep tot de jaarlijkse bijeenkomst, de *Yearly Meeting*. De maandelijkse bestaat uit de kern van één of meer meetings, en is het enige orgaan dat leden kan aan nemen of afvoeren. Hier worden ook de ouderen aangewezen, die zorgdragen voor het welzijn van de kring waartoe zij behoren. Deze ouderen hebben steeds een belangrijke rol gespeeld voor de verdieping geestelijke leven van het Genootschap van de Vrienden. Meestal zijn het mensen met stille wijsheid, overtuigingskracht en gezag. Zij zijn de belichaming van de geest en de idealen van het quakerisme. Zij hebben wellicht in het verleden meer als remmende factor gewerkt dan als opbouwende kracht. Zij waren vaak sterker in het betuttelen van hen die in hun ogen niet door een zuivere geest gedragen werden, dan in het aanmoedigen van de nog aarzelende jongeren, het geven van goede raad en het doen ontwaken van sluimerende gaven.

ORGANISATIE WERELDWIJD

De niet op een kerk lijkende organisatie van de quakers bestaat uit autonome zogenaamde maand- en jaarvergaderingen; de laatste is de hoogste wetgevende instantie voor het gebied. De Londense jaarvergadering bestaat uit ca. 18.000 gelovigen; Noord-Amerika telt 25 jaarvergaderingen met ca. 100.000 leden. Alle groepen over de gehele wereld zijn aangesloten bij het Friends World Committee, dat om de vijftien jaar een World Conference houdt en om de drie jaar een Triennial Meeting. Er bestaan daarnaast zogenaamde programmed meetings, ook wel pastoral meetings genoemd, die een meer kerkelijk karakter hebben en waarbij aangestelde voorgangers functioneren.

Afrika telt ca. 35.000 quakers (de meesten in Kenia), Azië 2.500, Australië met Nieuw Zeeland 1.600 en Europa 23.000. Ook in Bolivia zijn Quakers te vinden. De Engelse Friends Service Council en de American Friends Service werken met de Europese organisatie samen. Het totale aantal leden is ca. 304.000.

NEDERLAND

In Nederland had het Genootschap als sinds 1655 vergaderingen in Amsterdam en Rotterdam. Nadat in 1851 het Genootschap was opgeheven, werd het in 1931 heropgericht. Echter al in 1903 was in de beweging van de Woodbrookers in Nederland de aloude quakergeest weer tot leven gekomen. Zij danken hun bestaan aan het Woodbrooke-College dat in 1903 door John W. Rowntree († 1905) was opgericht in Woodbrooke bij Birmingham. Na een bezoek aan dit College richtten enkele Nederlanders in 1908 de Vereniging van oud-Woodbrookers op, met als doel het religieuze leven te versterken in een gezamenlijke bezinning en met respect voor elkaars levensovertuiging. Later zou ze de naam Barchembeweging krijgen, naar de plaats waar ze lang een vormingscentrum had. In 1919 kwam de Arbeidersgemeenschap der Woodbrookers tot stand uit stromingen die hun bron hebben in de joodse en christelijke traditie en in het humanisme.² De Rode Hoed in Amsterdam komt hier ook uit voort.

Willem Banning werd na een predikantschap in 1929 directeur van de beweging en leidde vanaf 1931 het conferentiecentrum. Remonstrantse predikanten hebben facetten van de quakerse zwijgende eredienst overgenomen. Immers, kunnen alle woorden die in de kerk klinken werkelijk weergeven waar het ten diepste omgaat? Kunnen de rijkste liturgische vormen bewerken dat de ontmoeting met het heilige tot stand komt?

Het aantal Vrienden in Nederland bedraagt ca. 140 volwassen leden, die in wekelijkse, soms tweewekelijkse zondagse bijeenkomsten samenkomen in Amsterdam, Bennekom, Deventer, Groningen en Utrecht. Er is een periodiek, *De Vriendenkring*, in een oplage van ca. 350. Hoewel de Nederlandse quakers geen organisatie van enige omvang wisten te stichten is er wel altijd veel meelevende belangstelling geweest en nog steeds hebben ze, vooral op het leven van allerlei individueel zoekende mensen, een veel betekende invloed. Hun zuivere ethiek en diep-religieuze instelling maakt ze tot een ijkpunt voor velen.

De *Society of Friends* is aangesloten bij de Wereldraad van Kerken. Quakers hebben bij de Verenigde Naties in New York en Genève een permanente vertegenwoordiger als niet-gouvernementele organisatie (N.G.O.). Zij rapporteerden ondermeer over de kindermilities in Liberia en Sierra Leone. Ook in Brussel zijn de quakers vertegenwoordigd. Met onder meer als doel informele contacten te leggen en meer begrip tussen de partijen te bevorderen. In Nederland is het genootschap aangesloten bij het IKV.

PASTORALE ZORG

De maandelijkse vergadering wijst personen aan, die het pastorale werk in hun kring verzorgen; in Engeland overzees. Zij hebben een gevarieerde taak en doen en zijn te vergelijken met pastorale werkers. Hier zien we een nieuw voorbeeld van de democratische tendens van het quakerisme. Men betreft velen bij het werk van de groep en stelt hen medeverantwoordelijk voor het welzijn van het geheel. Het voornaamste is dat in alles zoveel mogelijk leden bij het actieve werk worden betrokken.

AFSCHEIDINGEN

Meermalen zijn er quakers geweest die in hun extase de meest bizarre denkbeelden opperden. De maatstaf waaraan de ervaringen getoetst konden worden was de verlichting die door Gods Geest gegeven werd, maar feitelijk werden ze in Jezus' *Bergrede* gevonden. Juist over de manier van toetsing ontbrandde in de 19e eeuw onder de Amerikaanse quakers een felle strijd. De eerste afscheiding van betekenis vond plaats te Philadelphia in 1827, toen de quakers van Pennsylvanië en New Jersey zich in twee groepen splitsten bekend onder de namen *orthodox* en *Hicksite*. Welgestelde en ontwikkelde quakers raakten onder invloed van de opwekkingsbeweging, zoals die met name door de methodisten gestimuleerd werd. Niet de directe inspiratie door de heilige Geest, maar de autoriteit van de heilige Schrift moest de bron van waarheid zijn. Onder de meer agrarische quakers brak verzet los tegen het loslaten van de quakertraditie. Samengevat werd de tweespalt bepaald door de twee stromingen, waarvan de ene de nadruk legde op het evangelische karakter, terwijl de andere ruimere en vrijzinniger denkbeelden voorstond en de nadruk legde op het inwaarts licht (zie blz. 10). De orthodoxe groep stelde zich op het evangelische standpunt, en de *Hicksite*groep, genoemd naar de boer en charismatische leider Elias Hicks († 1830), vertegenwoordigde de liberale richting. De splitsing veroorzaakte wrijving en verbittering en had afscheidingen in zes andere jaarvergaderingen tot gevolg. Uiteindelijk wisten de *Hicksites* de overhand te krijgen en werd de vroegere gewoonte van het wachten op het inwaartse licht tijdens de eredienst onder de meerderheid weer in ere hersteld. Pas in de 20e eeuw hebben de beide stromingen zich weer verenigd. In 1845 vond er een tweede splitsing plaats, ditmaal in Nieuw Engeland. Hier waren de tegenstellingen minder scherp afgebakend. Persoonlijke factoren speelden een rol, en allerlei kleinigheden werden tot belangrijke kwesties opgeblazen. John Wilbur uit Westerley vertegenwoordigde in dit conflict de meer conservatieve richting en was overtuigd, dat hij

het opnam voor de oorspronkelijke, apostolische vorm van quakerisme, zoals George Fox en Robert Barclay dit hadden gepredikt, terwijl zijn tegenstanders aanhangers waren van de Engelse Quaker, Joseph Gurney, een begaafde prediker en bijbelkenner, die een sterk evangelisch quakerisme voorstond, maar voor het gevoel van John Wilbur een nieuw soort quakerisme bepleitte, dat niet overeenstemde met dat van de vaders en van de grondvesters van het Genootschap. Uiteindelijk kwam het tot een splitsing, die ook in Ohio, New York en Indiana tot afsplitsingen leidde, terwijl in Pennsylvanië een kleine groep zich onder de naam Oorspronkelijke Vrienden afscheidde. Ook scheidden zich later nog groepjes conservatieve Vrienden in Kansas, Iowa, Canada en Noord-Carolina af.

HULPVERLENING

De Londense jaarvergadering kent de zogenaamde *Meeting for Sufferings*, dat in de periodes van vervolging de belangen behartigde van bedreigde vrienden. Na verloop van tijd is de taak uitgebreid tot de noden van de hele wereld en tot allerlei pastoraal en humanitair werk, die met hulpverlening gepaard gaat. De jaarvergadering van Philadelphia kent de z.g. *Representative Meeting*. Ook de overige jaarvergaderingen hebben soortgelijke instanties met hetzelfde doel.

In hun opvattingen over de behandeling van psychiatrische patiënten waren de Quakers hun tijd ver vooruit. Het zijn nu de antroposofische instellingen die met een soortgelijke – meer menselijke dan klinische – houding opvallend goed scoren in de gezondheidszorg.

BESLUITVORMING

Een van de meest interessante quakerexperimenten op democratisch gebied is wel de manier waarop men zakelijke kwesties afhandelt. De quakerzakenvergadering begint en eindigt met de wijdingsdienst in een periode van stilte, een tijd van plechtig, zwijgend zich voorbereiden, soms gevolgd door gebed.

Steeds probeert men alle zaken af te handelen op het geestelijke niveau dat de wijdingssamenkomst kenmerkt. De *schrijver*, die de bijeenkomst leidt, is geen voorzitter in de gebruikelijke zin van het woord. Men dient geen moties in, die worden verdedigd en bestreden; men stemt ook niet. De *schrijver*, een speciale commissie, of een lid stelt de te behandelen zaken aan de orde. Zodra een kwestie duidelijk is kan iedereen het woord nemen, en geleidelijk komt er een concreet voorstel uit de besprekingen opduiken, waaromheen de discussie zich dan concentreert. Het is de taak van de *schrijver* er voor te zorgen dat men niet van het onderwerp afdwaalt, terwijl hij ook nagaat in hoeverre er genoeg eenstemmigheid ontstaat om de conclusie, waartoe men is gekomen, in een zogenaamde *minuut* vast te leggen waarin hij de gevoelens van de vergadering samenvat, waarna hij ze aan het oordeel van de samenkomst voorlegt.

(Quakers maken geen notulen. Bij overeenstemming wordt de conclusie door de *schrijver* vastgelegd in een *minuut*; deze minuten worden opgetekend in een *minutenboek*, waarin besluiten en conclusies kunnen worden nageslagen.)

Is er eenheid op dat punt, dan is de zaak afgedaan en kan een volgende kwestie aan de orde komen. Is er echter nog geen overeenstemming, dan wordt de zaak aangehouden. Soms laat men de kwestie rusten tot de volgende bijeenkomst in de hoop dat men intussen door dieper nadenken verder kan komen. Vaak echter geeft men haar in handen van een kleine commissie, die dan de gevoelens van de verschillende leden polst, de vereiste inlichtingen en gegevens verzamelt en het onderwerp bestudeert, zodat zij in staat is op de volgende bijeenkomst een nieuwe, beter gefundeerde formulering van het voorstel over te leggen. In de regel komt men dan gemakkelijker tot overeenstemming. Op deze wijze wordt er aan iedereen rechtgedaan. Feitelijk kan er niet van 'meerderheid' of 'minderheid' worden gesproken, omdat de groep als geheel er naar streeft om tot overeenstemming te komen. Iedere mening legt gewicht in de schaal. Een oppervlakkige spreker, of iemand die koppig zijn

eigen standpunt wil volharden, zal in de regel weinig invloed uitoefenen wanneer het gevoel van de vergadering wordt geformuleerd. Deze methode maakt het mogelijk om tot een conclusie te komen, die verstandiger is dan ieder afzonderlijk had kunnen formuleren, een conclusie, waartoe ieder het zijne heeft bijgedragen, en die de collectieve wijsheid van de vergadering belichaamt.

GEEN WOORDENSTRIJD MAAR GEDACHTEWISSELING

Deze methode van de quakers is in staat het beste, dat er in de groep sluimert, aan het licht te brengen, en biedt een gelegenheid om invloed ten goede uit te oefenen. Een verstandig voorstel zal zijn uitwerking niet missen. Een rustige en serieuze uiteenzetting van iemands opvatting over een bepaalde aangelegenheid zal indruk maken. De gedachtewisseling stelt, wanneer zij in deze geest wordt gevoerd, iedereen in de gelegenheid om op vruchtbare wijze deel aan het gesprek deel te nemen. Nieuwe denkbeelden worden geboren, nieuwe gezichtspunten komen naar voren en inspireren weer anderen. Herhaaldelijk blijkt dat het resultaat groter is dan de som van de individuele bijdragen van de aanwezigen aan de gedachtewisseling. Zo is meer dan één van de nobelste quakeracties niet de vrucht van het initiatief van de een enkeling geweest, maar het vruchtbare resultaat van de samenwerking van de gehele groep. Het kan wel gebeuren dat op deze wijze te veel ruimte wordt gegeven aan de minderheid, die de wil van de meerderheid kan dwarsbomen. Gewoonlijk echter is de geest van de besprekingen zo, dat de minderheid niet op deze wijze zal optreden en zal een eerlijke en op rustige wijze onder woorden gebrachte tegenstand de bijeenkomst voor overhaastig handelen behoeven. Het spreekt vanzelf, dat deze wijze van werken een zekere mate van liefde en geduld vereist, omdat vaak besloten moet worden dingen voorlopig nog aan te houden. Het kan gebeuren dat er oppositie wordt gevoerd met obstructieve of kennelijk ondoordachte bedoelingen, dan hecht men hier in de regel

niet veel gewicht aan, en meestal zegevieren ook in dat geval de betere gevoelens die in de vergadering aanwezig zijn.

Het enige wat de hier beschreven werkwijze onmogelijk maakt, is een geest van verdeeldheid, strijd en ruzie. Vanaf het moment dat liefde, welwillendheid, het streven tot wederzijds begrip, zachtmoedigheid, verdraagzaamheid en het verlangen naar eenheid verdwijnen, faalt deze methode onherroepelijk, omdat zij alleen vruchtbaar kan werken, wanneer de mentaliteit en de sfeer zuiver zijn. Het is een geestelijke werkwijze, die faalt als de geestelijke sfeer uit de bijeenkomst verdwijnt.

Miss Follette heeft in haar boek *The New State* zo'n werkwijze uitgewerkt ter vervanging van het stelsel van meerderheidsregeringen. Hoe vruchtbaar haar denkbeelden misschien zijn, er zou een heel andere geest door het politieke leven moeten waaien voordat het mogelijk is ook hier het beste aan collectieve wijsheid naar boven te halen. Egoïsme is nu eenmaal fataal voor een methode die voor haar slagen afhankelijk is van de eensgezindheid van de gehele groep. De pacificatiegedachte kan van oorlogszucht winnen als persoonlijke haatgevoelens wijken voor innerlijke vrede. Geestelijke hulpverlening heeft een invloedrijke uitstraling. *Wie één leven redt, redt de hele wereld.*

Alleen in de beginperiode hadden de vrouwen afzonderlijke bijeenkomsten en deden ze ook hun eigen zaken. Bij de quakers werken de vrouwen over de gehele linie op voet van gelijkheid met de mannen samen.

1 MONTANISME: oud-christelijke sekte, ca. 156 in Phrygië ontstaan door het optreden van de profeet Montanus, die als de in Johannes 14:16 beloofde Parakleet (trooster) gold. Het montanisme wilde het oorspronkelijke christendom herstellen en was extatisch en ascetisch van karakter.

Zij predikte de wederkomst van de Christus op korte termijn en leerde dat met hem de periode van de Geest was aangebroken. Tertullianus stond op vele punten aan hun zijde.

2 J. Lindeboom: *Geschiedenis van de Barchembeweging, 1908-1958*, 1958

SACRAMENTEN, RITUELEN EN SYMBOLEN

Sacramenten, sacramentele opvattingen en gewijde handelingen zijn al zo oud als de geschiedenis van de mensheid. In het begin van hun ontwikkeling hebben volkeren vaak geloofd in de mogelijkheid om deel te hebben aan het leven van een god door iets te eten of te drinken, wat ten nauwste met deze god verbonden was, iets dat tot hem behoorde, of dat hem in beeld of symbool voorstelde.

SACRAMENTEN IN DE ANTIEKE WERELD

De mysteriegodsdiensten, die vele eeuwen lang in Griekenland gebloeid hebben en in de eerste eeuw van onze jaartelling een invloed van betekenis kregen in de Grieks-Romeinse wereld, gaven een unieke betekenis aan de sacramenten tot inwijding en aan deelname aan het leven van de een of andere heldengod. Er bestaat nauwelijks twijfel dat zij, in ieder geval in een latere periode, een diepgaande invloed hebben uitgeoefend. Of deze invloed nou kan worden aangetoond of niet, het staat vast dat de sacramentele gedachte vrijwel overal leefde binnen de heidense godsdiensten van het uitgestrekte Romeinse Rijk. De bijbehorende gebruiken verhuisden mee bij de bekeerlingen tot het christendom.

REALITEIT VERSUS SYMBOOL

Op het eerste gezicht lijkt het erop, dat de quakers de sacramenten van de christelijke Kerk radicaal hebben afgewezen en ze binnen hun eigen godsdienstig leven geheel en al hebben afgezworen. Dit gaat echter alleen op voor het de uiterlijke vormen en gebruiken. Het geldt niet voor de innerlijke ervaring, die aan ieder levend sacrament ten grondslag ligt.

Het enige sacrament van de quakers is het sacrament van de stilte. De geestelijke hervormers van de zestiende eeuw, waaruit de quakers historisch zijn voortgekomen, wensten meer de bouw van een geestelijke en onzichtbare Kerk¹ dan die van een uiterlijk

zichtbare; zij waren bang voor alles wat naar automatisme, officieel gedoe en routine zweemde. Zij moedigden aan, wat het innerlijke leven kon stimuleren en de ontwikkeling van de spirituele persoonlijkheid kon dienen; voor een organisatie voelden zij weinig of niets. Zij verlangden het onmogelijke: een geest die frank en vrij kan waaien. William Dell, een geestelijke hervormer en tijdgenoot van George Fox schreef: De waarheid moet iedere ceremonie verslinden, en de realiteit elk symbool; naarmate de doop van Jezus over de mensen vaardig wordt, zal de waterdoop uitsterven.

De Vrienden hebben deze voorkeur voor het innerlijke boven het uiterlijke overgenomen. De waarheid kan niet worden vastgehouden en uitgedragen zonder een of andere vorm van levend organisme ter ondersteuning en overdraging van geloof en ervaring, maar deze uiterlijke vorm moest wel zo los en soepel mogelijk blijven. Zij waren vastbesloten geen enkele vorm in te voeren, die de plaats zou kunnen innemen van de rechtstreekse persoonlijke ervaring. Zij wilden iedere daad en iedere handeling van aanbidding levend laten blijven om te kunnen voldoen aan de innerlijke geestelijke behoeftes van de ziel.

BIJGELOOF EN MAGIE

De zichtbare sacramentele gebruiken, die in de kerken van de 17^e eeuw gangbaar waren, hadden voor George Fox weinig innerlijke waarde en slechts een geringe spirituele betekenis. Zij schenen hem en zijn Kinderen des Lichts in de oude tijd en in de Middeleeuwen op dezelfde wijze te zijn ontstaan en gegroeid, als de dogma's en geloofsbelijdenissen. Hij rangschikte ze onder de door mensen gemaakte dingen en niet onder de goddelijke voorschriften. Ds. A. F. N. Lekkerkerker van de Nederlandse Hervormde Kerk zei: De Kerk is in zichzelf zeer onheilig, zij zit vol met menselijke ijdelheden, hartstochten en dwalingen. Fox rekende ze onder de vele bijgelovige toevoegsels die het christendom in de loop van haar bestaan waren binnengeslopen. Hij wou vooral het levende vasthouden. De rest was voor hem dood hout uit de woestijnperiode van de Kerk.

Hij had dezelfde houding die Paulus had aangenomen tegenover de besnijdenis en Luther tegenover de 'goede werken'. Maar hij dacht er geen ogenblik over om te breken met of afbreuk te doen aan de geestelijke werkelijkheid, die aan deze uiterlijke sacramenten ten grondslag lag. George Fox en de zijnen leefden vanuit *Het evangelie volgens Johannes*.

JOHANNES

Het is altijd het geliefde evangelie van mystici en geestelijke hervormers geweest. Fox putte, net als zijn voorlopers, uit de geestelijke schatten van dit evangelie. Hij las de bijbel zonder enige kritiek – in zijn tijd bestond er nog geen bijbelkritiek – en bezat ook geen historisch inzicht in de periode waarin het kerkelijke leven was ontstaan. Wat hij wel deed, was de kern van de boodschap en van de levenswijze, die door de bijbel gepredikt wordt, in zich opnemen, en hij probeerde het geestelijke christendom van het Johannes-evangelie weer te beleven. Dit evangelie rept niet van de instelling van het avondmaal op de avond vóór Gethsemané. Het verklaart met zoveel woorden, dat Jezus zelf niet met water doopte, en maakt verschil tussen de waterdoop van Johannes de Doper, en de beslissende geestesdoop, die in de prediking van Jezus lag besloten. Overal in dit evangelie wordt de nadruk gelegd op de levenswerkelijkheden, niet op het uitvoeren van rituelen. Jezus en zijn leerlingen hielden een maaltijd, meer staat er niet. Volgens de schrijver laat Jezus met nadruk waarheid en vrede en liefde na als de geestelijke en samenbindende krachten. Jezus leerde zijn discipelen, hoe ze zijn vrienden konden worden, niet door rituelen maar door lief te hebben, zoals hij zelf had liefgehad, en door zich met hart en ziel te verdiepen in de eigenlijke betekenis van zijn leven en zijn taak op aarde.

Het 4^e evangelie vertelt ons met roerende eenvoud, hoe tijdens dit laatste samenzijn met zijn discipelen Jezus zich met een handdoek omgordde en van de een naar de ander ging om hun voeten te wassen en te drogen.

Het schijnt wel, alsof het Johannes-evangelie opzettelijk deze daad van liefde en bescheidenheid vertelt in plaats van het avondmaalverhaal van de andere evangeliën. Het wil bewust de nadruk leggen op de spirit van naastenliefde in plaats van op ceremoniën en rituelen.

Het mag vreemd zijn, dat de Vrienden die op dit feit zo de nadruk hebben gelegd, zelf het sacrament van de voetwassing niet hebben aanvaard, wat toch duidelijk door deze mededeling schijnt te worden geëist. De verklaring is, dat zij de diepere betekenis van dit sacrament aanvoelden en begrepen en ook probeerden in praktijk te brengen. De wezenlijke betekenis zou al te gemakkelijk verloren zijn gegaan, wanneer ze van deze voetwassing een vast ritueel hadden gemaakt. Voor hen was deze daad de openbaring van een nieuwe en wonderbaarlijke liefdevolle gezindheid. Zij zagen er in, wat het inhield een waarachtige *Vriend* te zijn.

Voor hen werd deze voetwassing tot een gelijkenis in daden, die hun de betekenis van het dienen als een eenvoudig en liefdevol delen van eigen leven met anderen, als een zichzelf geven zonder iets terug te verlangen, voorgoed in het bewustzijn grifte. Wat zij wilden, was de geest, die in deze daad tot uiting kwam, begrijpen en uitdragen, dezelfde liefde voelen, dezelfde mentaliteit van hart en geest betonen.

HET AVONDMAAL

Juist de uitoefening van een tot gewoonte geworden ceremonie van de voetwassing zou maar al te gemakkelijk de plaats in kunnen nemen van de diepere, geestelijke daad, en deze geheel vervangen. De Vrienden hebben dan ook een verstandige weg gekozen toen zij deze handeling, evenals trouwens ook het breken van de albasterfles met zalf, niet opvatten als iets dat precies zó moest worden herhaald, maar als iets dat moest worden omgezet in de daden van het alledaagse leven, en in de gezindheid, die dáárin tot uiting komt. Jezus had gezegd: *Mijn voedsel is: de wil doen van hem die mij gezonden heeft en zijn werk voltooien.*

De Vrienden zagen, zoals de geestelijke hervormers dit hadden gedaan, de kern van het christendom uitgedrukt in het gesprek over het brood des levens, dat ons in het zesde hoofdstuk van *Het evangelie van Johannes* wordt verteld. Dit gesprek handelt over de diepere betekenis van het avondmaal. De evangelist is er zich volkomen van bewust dat de uiterlijke handelingen tot routine en tot bijgeloof kunnen leiden en zo hun levende kracht verliezen. Hij wijst daarom op de onderliggende betekenis van het avondmaal. Waar het Johannes om gaat, is het innerlijk deel hebben aan het leven van God, zoals hij gestalte heeft aangenomen in de Christus. *Het is de geest, die levend maakt*, niets anders.

Het is het innerlijke aandeel krijgen aan dat goddelijke leven, de blijde aanvaarding ervan als de krachtbron van het eigen leven. Het scheen een hard woord voor degenen die het hoorden en deed velen zich van hem afwenden en weer op hun oude schreden terugkeren. Jezus moest niet worden opgevat als de populaire Messias, niet slechts als een hemelse bezoeker, maar als iemand die, in menselijke gestalte zoals wijzelf, zijn leven schenkt aan de mensen, opdat zij daaruit zullen leven, ons een levensweg openbaart, die wij allen kunnen inslaan, ons een liefde toont, waaraan we allemaal IN EENHEID kunnen deelnemen. Het was in zijn menselijke gedaante dat hij in staat was dat tot uiting te brengen waarin de mens zoals hij zou kunnen worden, datgene, wat de mensen van hem konden overnemen en in zich opnemen.

HET KONINKRIJK VAN GOD

Het was deze opvatting van Jezus' prediking in het vierde evangelie die de quakers deed beseffen dat het leven, en niet het zich houden aan bepaalde ceremoniën, de kern uitmaakte van het gedachtegoed van de grote Gallileër. Niet minder nadrukkelijk en indrukwekkend was voor hen wat ditzelfde evangelie leert over de wijze, waarop men tot dit nieuwe leven komt. Het Gesprek met Nikodemus uit het Johannes-evangelie behandelt deze vraag met diepte en geestelijke inzicht.

Het probleem, waarover dit derde hoofdstuk handelt, is de vraag hoe men ingaat in het koninkrijk Gods. Wat de quakers vooral trof bij het lezen van de geschiedenis van Nikodemus, was de waarachtige verzekering van Jezus: alleen wie opnieuw geboren wordt, kan het koninkrijk van God zien. Geen rituele handelingen, maar wie oprecht handelt zoekt het licht op, zodat zichtbaar wordt dat God werkzaam is in alles wat hij doet. In ieder geval was hier voor de quakers een radicale innerlijke verandering nodig, die door het inwaartse licht in de ziel tot stand moest worden gebracht. Wees niet verbaasd dat ik zei dat jullie allemaal opnieuw geboren moeten worden. De wind waait waarheen hij wil; je hoort zijn geluid, maar je weet niet waar hij vandaan komt en waar hij heengaat. Zo is het ook met iedereen die uit de Geest geboren is.

JAKOBSBRON

De Quaker vond in de bijbel wat hij zocht. Bij de apostel Johannes vond hij de waarheden terug die het hart vormden van zijn geloof en geestelijk leven. De godsdienst is iets van de menselijke geest. Alleen wanneer het gemoed wordt aangeraakt door de levende kracht die het hele leven nieuw maakt, is het wezenlijke geschied. Het Woord van God nam een menselijke gestalte aan, woonde onder ons en had lief zodat wij zouden beseffen hoe het mensenleven door de Geest kan worden opgestuwd tot een goddelijk niveau, en hoe de volmaakte liefde en toewijding wordt uitgedrukt in eenvoudige daden van bescheiden hulp, zoals het wassen van de stoffige voeten van zwoegende mensen. Dát is het, en niet het ritueel, dat in *Het evangelie van Johannes* in zijn volle betekenis wordt geschetst. Zonder iets om water mee te scheppen, zonder ook maar een druppel water uit de bron te gebruiken, doet Jezus de Samaritaanse vrouw inzien, dat hij in staat is haar levend water te geven; in staat is haar een inwendige bronader des levens te schenken, die toe zal nemen in omvang en kracht, naarmate de jaren verstrijken, en haar het eeuwige leven zal schenken, zodat zij nooit meer zal dorsten en niet meer uit deze bron zal hoeven te putten.²

Dit verhaal van de ontmoeting bij de Jakobsbron uit *Gesprek met de Samaritaanse vrouw* volgt onmiddellijk op de mededeling dat Jezus zelf niet doopte met water maar dat hij het eeuwige leven in de menselijke ziel opwekt. Hij schenkt het levende water dat een nimmer opdrogende bron wordt van geestelijk leven. In het gesprek met de Samaritaanse vrouw biedt Jezus zich aan als de geestelijke power, die de mens tot innerlijk leven opwekt en haar in staat stelt op zijn beurt weer tot levenwekkende bron voor anderen te worden.

Hier, in het vierde evangelie, vonden de quakers de verklaring van hun geloof. Hier vonden zij ook het grote woord over geestelijke aanbidding, dat zij in hun schild schreven:

God is Geest, dus wie hem aanbidt, moet dat doen in Geest en in waarheid.

Hier ook vonden zij een vorm van christendom, die in wezen bestaat uit leven, licht, liefde, waarheid en in mensen geopenbaarde Geest. Zij begrepen, dat het enige, wat de moeite waard is, het scheppende, baanbrekende werk van de Geest in ons zelf is, die de ziel brengt tot een echte 'geboorte' in het geestelijke rijk des levens:

...wie het water drinkt dat ik hem geef, zal nooit meer dorst krijgen.

Het water dat ik geef, zal in hem een bron worden waaruit water opwelt dat eeuwig leven geeft.

Zij probeerden de realiteit te vinden, die door brood en wijn slechts kon worden gesymboliseerd. Toen zij deze realiteit gevonden hadden, was het symbool overbodig geworden.

De een heeft meer behoefte aan symbolen dan de ander. Het schijnt voor velen onmogelijk om te aanbidden zonder enige zichtbare, voelbare of hoorbare prikkel; het wordt niemand misgund, daarom zou het verkeerd zijn om slechts één vorm van eredienst voor alle mensen te willen verlangen.

De quakers zijn over het algemeen arm aan symbolisch vermogen. Zelfs woorden zijn hun soms teveel. Ze wensen de vrijheid om direct en onmiddellijk in aanraking te komen met de werkelijkheid waaruit zij leven. Zij zijn bang om in het uiterlijke symbool blijven steken en niet te kunnen doordringen tot de

diepere werkelijkheid die er áchter staat. Quakers hebben er voor gekozen de doop des Geestes te zoeken zonder gebruik van water, en de relatie van de ziel met de levende Christus te ervaren zonder brood en wijn. Een blik op de geschiedenis leert dat er in de loop van tijd verschillende opvattingen hebben bestaan over de betekenis van de sacramenten, en van de wijze waarop deze moeten worden toegediend om werkzaam te kunnen zijn. Eenstemmigheid is hier niet, en evenmin is er een autoriteit die een bindende uitspraak kan doen. De Engelse bisschop Francis John Jayne († 1921) schreef in 1919:

Ik ben genoodzaakt er op te wijzen, dat wij in ons streven, om de komst van het koninkrijk van God te bevorderen, belemmerd worden door het droevige en merkwaardige feit, dat door de eeuwen heen, zowel in het oosten als in het westen, het avondmaal steeds het middelpunt is geweest van onderlinge strijd en verdeeldheid tussen christenen. Geen christelijke waarheid heeft vreemder misvormingen ondergaan en is erger uit haar verband gerukt, dan de leer van de heilige eucharistie. Wanneer u wilt weten, hoe christenen elkaar kunnen haten, hoeft u slechts de geschiedenis van de laatste eeuwen te lezen van het sacrament van de liefde van onze Verlosser. Waarachtig, de avondmaalsdis is een valstrik geworden; het wonderlijke is slechts, dat hij al dit bederf nog heeft overleefd ook.

Goed beschouwd, volgt iedere groep van de christelijke gemeente de gedragslijn, die zij het meest vindt overeenstemmen met het goddelijk voorbeeld, en toetst deze gedragslijn op haar geestelijke uitwerking. Ook de quakers. zijn er serieus van overtuigd, dat zij een weg hebben gevonden tot levende gemeenschap met God, die leidt tot een leven van zuiverheid en geestelijke kracht. Zie hierover ook aanhangsel 1.

Een van de verwijten die de quakers te horen kregen in de eerste periode van het quakerisme was, dat zij verzuimden te gehoorzamen aan de opdrachten van Jezus en zich moesten houden aan de gebruiken, die hij had ingesteld. Op dit verwijt is steeds geantwoord, dat zij dergelijke positieve bevelen nooit hadden ontdekt, en ook geen overtuigende bewijzen hadden gevonden, dat Jezus uiterlijk vertoon had ingevoerd.

Er bestaat een groeiende overtuiging dat Jezus geen sacramenten heeft ingesteld, al vond Paulus overblijfselen daarvan onder de christenen van zijn tijd en meende hij in de geest van Jezus te handelen door ze in het middelpunt te plaatsen. Dean Hastings Rashdall schrijft:

“De woorden: ‘Doe dit tot mijn gedachtenis’, kunnen zonder twijfel als een latere toevoeging worden beschouwd. Wanneer wij deze woorden uitschakelen, blijft er niets over om aan te nemen, dat Jezus de bedoeling had om een instelling of een of ander permanent gebruik in te voeren.”

INTUÏTIE

De quakers zijn niet op grond van kritisch-historisch onderzoek, maar door hun intuïtie en het trouwe gebruik van het vierde evangelie, tot hun opvattingen gekomen. Bijbel- en bronnenonderzoek lijken de juistheid van hun inzichten te bevestigen. Geestelijke uitingen, aanbidding en aanraking met God mogen onder geen beding verplichtingen als basis hebben. Het christendom heeft dat van huis uit ook niet. De werkelijke toetssteen voor een wijze van godsverering is haar daadwerkelijke uitwerking.

Zonder twijfel, de apostolische Kerk hield er sacramenten op na gedurende de gehele nieuwtestamentische periode. Ze waren aanvankelijk eenvoudig en vol leven. De kleine gemeenschappen, die als kleine eilanden te midden van een zee van goddeloosheid opdoken, kwamen samen voor een gemeenschappelijke maaltijd, dat *agapè* werd genoemd en in liefde en vreugde het brood at als herinneringsmaal, waarbij men een sterk gevoel had van de gesluierde aanwezigheid van de Christus. Men voelde een meer dan menselijke en tijdelijke eenheid; voor die eerste christenen was het een moment van een innerlijk verbond met Jezus. Het was een teder mysteriespel van een besloten broederschap. De uitbreiding en reorganisatie van dit gemeenschapsmaal vond het eerst plaats in Korinte en wordt beschreven in die merkwaardige passage uit De eerste brief aan de Korintiërs met als titel De viering van de maaltijd van de Heer.

Vanaf dat moment veranderde het avondmaal van een eenvoudig gedachtenismaal in een geheimzinnig en magisch gebeuren, waarbij de deelnemer geloofde, dat hij de medicijn van de onsterfelijkheid en het tegengif voor de dood (Ignatius) ontving.

DOOP

Iets dergelijks is er gebeurd met de doop. Dit was oorspronkelijk een eenvoudige vorm van opname in de gemeenschap. De breuk met het oude leven en wat daar aan vast zat, werd geaccentueerd door een daad van reiniging die door het gebruik van het water werd gesymboliseerd. Eerst werd er, zoals uit alle voorbeelden van het Nieuwe Testament blijkt, gedoopt in de naam van Christus, als middel tot toetreding tot zijn gemeenschap. Wanneer er grote betekenis aan de doop was gehecht, zouden er uitvoeriger berichten over bewaard zijn gebleven. De houding van Paulus is in dit opzicht zeer tekenend:

Ja, ik heb ook nog Stefanus en zijn huisgenoten gedoopt, maar ik kan mij niet herinneren dat ik nog iemand anders heb gedoopt. Ik ben immers niet door Christus gezonden om te dopen, maar om te verkondigen – en niet door middel van diepzinnige welsprekendheid, want dan zou het kruis van Christus van zijn kracht worden beroofd. (1 Korintiërs 1:16, *Verdeeldheid in de gemeente*)

Ook Johannes legt er de nadruk op, dat Jezus niet gedoopt heeft. De betekenis van de doop neemt evenwel geregeld toe in de loop der tijden, zelfs al in de nieuwtestamentische periode, en de trinitarische formule (Ga dus op weg en maak alle volken tot mijn leerlingen, door hen te dopen in de naam van de Vader en de Zoon en de heilige Geest.) vinden wij reeds aan het einde van het Mattheusevangelie (28:19) alsof zij van het begin af aan in gebruik is geweest.

Ten tijde van de zeer uitdrukkingsvaardige Carthaanse schrijver Quintus Tertullianus († 225) geloofde men al dat het doopwater werd veranderd in goddelijke substantie en dat de toediening daarvan werkelijk de kiemen van de erfzonde en de tot dusver bedreven zonden vernietigde. Tertullianus noemt de doop een ‘geneeskundig bad van de regeneratie’ en geeft de

volgende merkwaardige uiteenzetting over de werking daarvan: ‘Zonder omhaal, zonder bijzondere voorbereidingen en zonder enige kosten wordt een mens het water ingezonden en gedoopt; enkele woorden worden uitgesproken, en hij stapt weer uit het water, weinig of in het geheel niet schoner, maar klaargemaakt voor de eeuwigheid’ (De baptissimo).

Wat je ook mag denken over de apostolische oorsprong van deze twee sacramenten, het is onzinnig te veronderstellen dat de draai die Ignatius en Tertullianus eraan gegeven hebben, al bestond in de eerste periode van de Kerk.

MAGISCHE GEBRUIKEN

Ten slotte is het niet zozeer hun onvermogen geweest om de symbolen op hun juiste waarde te schatten, dat de Vrienden ertoe bracht om af te zien van het gebruik van zichtbare sacramenten, als wel hun verlangen om zich geheel los te maken van ieder magisch element. Magic is een subtiële kracht, die een rol speelt in het godsdienstige leven. In veel gebeden komen zinsneden voor die daarvan de overblijfselen zijn. Er zijn nog steeds priesterlijke gebruiken die afkomstig zijn uit de oude magie. Wanneer je de polemieken van Luther over de doop en het avondmaal leest, merk je wat een grip de magische kant van de sacramenten op hem gekregen had. We kunnen wel denken dat het christendom het bijgeloof en de magische gebruiken, die zo typerend waren voor de Middeleeuwen, heeft afgezworen. Maar de feiten liggen anders.

De quakers hebben een serieuze poging gedaan om de laatste stap te zetten, die de Hervorming kennelijk niet heeft kunnen maken. Zij hebben gestreefd naar een zuiver geestelijke godsdienst, vrij van alle magische smetten. Zij willen elk stadium van het verlossingsproces en van de eredienst tot een levend proces maken. Zij zijn bang voor zinsneden, die op zich zelf al een heiligende werking zouden uitoefenen. Zij erkennen niet het bestaan van plaatsen of gebouwen van speciale heiligheid. Zij erkennen alleen die werkingen, die zuiver ethisch en geeste-

lijk zijn, dat wil zeggen, die werkingen, welke in de mensen een nieuwe geest en vitaliteit wekken. Het godsdienstige leven komt bij hen tot uiting in de vernieuwing van de mensen. Zij erkennen geen surrogaat voor deze realiteit Volgens de quakers is er niets, dat de plaats kan innemen van deze allesbeheersende geestelijke werkelijkheid.

Quakers kijken zeker niet minachtend neer op het gebruik van sacramenten. Zij hebben er zelf geen behoefte aan, maar aanvaarden elke oprechte vorm van dienen van God en zijn er dankbaar voor, ook als de vorm verschilt van de wijze, die zij-zelf het meest geschikt achten. Quakers zijn geen propagandisten, of beeldenstormers. Zij willen niets anders dan zo groot mogelijke vrijheid. Zij wensen, dat de mensen tot God komen op de wijze, die voor hen het meest werkelijk en doeltreffend is. Over deze ernstige en heilige zaken kan men het beste spreken met eerbied en voorzichtigheid en trachten de diepere betekenis van de dingen te begrijpen; niet veroordelen, maar overal de beste bedoelingen veronderstellen.

Wij doen goed de woorden van Poet Laureate Lord Alfred Tennyson († 1892) niet te vergeten:

O thou that after toil and storm
Mayst seem to have reach'd a purer air,
Whose faith hath centre everywhere,
Nor cares to fix itself to form.

Gij die na zwoegen en na de storm
Naar hogere sferen, denkt ge, klom,
Gij wiens geloof zijn kern alom
Vindt en zich niet vastlegt in de vorm,

Leave thou thy sister when she prays
Her early Heaven, her happy views;
Nor thou with shadow'd hint confuse
A life that leads melodious days.

Láát toch uw zuster, als zij bidt,
Haar kinderhemel, 't blijde denken;
Verwar ook niet met duistere wenken
Een leven dat loopt als een lied.

Her faith through form is pure as thine,
Her hands are quicker unto good:
Oh, sacred be the flesh and blood
To which she links a truth divine!

Haar vormgeloof is puur als 't uwe,
Haar handen doen veel sneller goed;
O, heilig zij het vlees en bloed
Waaraan ze 'n waarheid Gods wil huwen!

See thou, that countest reason ripe
 In holding by the law within,
 Thou fail not in a world of sin,
 And ev'n for want of such a type.³

Pas op, gij die 't verstand rijp ordeelt,
 Aan de innerlijke wet gebonden:
 Faal niet in deze poel van zonden,
 Juist door gebrek aan zulk een voorbeeld.

Handelingen, die hun transcendente betekenis ontleen aan het diepste en hoogste wat in vroegere tijden is doorleefd en bevochten, verdienen respectvolle aandacht en beschouwing met ruime blik, vanuit een standpunt van absolute vrijheid en katholiciteit (geldigheid voor iedereen) en met een liefdevol hart. Maar ook beginselvastheid en innerlijke oprechtheid zijn belangrijk. De wereld heeft altijd behoefte aan mensen, die bereid zijn nieuwe wegen in te slaan en meer waarde hechten aan wat waar is dan aan wat door ouderdom en gewoonte is geheiligd.

SAMENVATTING VAN DR. G. VAN DER LEEUW:

‘De Quakers vinden de sacramenten overbodig, de gemeenschap die brood en wijn nuttigt, zal een einde nemen, maar de gemeenschap die staat in de kracht Gods, is eeuwig. En ook de bijbel is van minder gewicht, waar God direct spreekt in de harten der gelovigen, en het inwaartse licht elke bemiddelende openbaring overbodig maakt.’

Mystiek, 1924

Dit alles is, voor wie even nadenkt, volkomen begrijpelijk.

1 ONZICHTBAARHEID VAN DE KERK is een begrip dat zo oud is als de Kerk zelf. Het is het nummeuze element. Uitingen en uiterlijkheden zijn in wezen door mensen geheiligde reproducties van het mysterie.

2 JAKOBSBRON of Jakobsput (BirJa'qúb), bestaat nog steeds aan de voet van de berg Gerizzim en is overdekt door een half afgebouwde kerk.

3 Hier maakt Tennyson verschil tussen het eenvoudige geloof van de godvruchtige en dat van de diepe, maar mogelijk door zijn intellect misleide denker. Het is Victoriaans om de rollen in deze volgorde aan een man en een vrouw toe te schrijven. De Nederlandse vertaling is van Rudy Bremer.

EENVOUD EN DIEPGANG

Een maatschappij is goed, wanneer de samenstellende delen die haar geheel vormen, de mensen, goed zijn. Dit is een van die tergende cirkels, waar wij zo vaak mee te maken krijgen. De omgeving oefent een invloed uit op het karakter van de individuele mens, en tegelijkertijd bepalen de individuele mensen weer het karakter van hun omgeving. Het zou nutteloos zijn tijd en energie te verspillen aan het vinden van theoretische oplossingen hiervoor. De quakers hebben nooit de taak om te werken voor een betere leefomgeving verzuimd, maar zij hebben ook de nadruk gelegd op de vorming van de individuele mens. Te allen tijde heeft het christendom dit laatste geaccentueerd en in alle grote godsdienstige bewegingen treedt hetzelfde streven op de voorgrond. Het leven van de mens is kostbaarder dan het goud van Ophir en overtreft in intrinsieke waarde alle rijkdommen van de wereld. Dit staat in geen enkele geloofsbelijdenis, maar deze waarheid is met grote letters in elke mensenziel gegrift en Jezus heeft haar centraal in zijn prediking geplaatst. De quakers hebben in de 17^e eeuw dit oude principe herontdekt en naar voren gebracht en het soms zelfs met hun eigen bloed bezegeld. De intrinsieke waarde van elk mens vloeide voor hen onmiddellijk voort uit de goddelijke mogelijkheden van de mensenziel. Zij geloofden niet in het goddelijke recht van de Europese koningen; zij geloofden in het goddelijk recht van iedere ziel. Er ligt *grandeur* en majestieusheid in dit bewustzijn van een innerlijke verplichting, die sterker is dan alle rumoer en verwarring van de wereld. Een wezen, dat die stem in zijn diepste wezen hoort, is meer dan alleen maar een schepping van tijd en ruimte en stof. Het komt voort uit de goddelijke 'oergrond' en staat daarmee in verbinding.

Wij hebben gezien, hoe de wijdingssamenkomst van de quakers tot doel heeft deze diepere en goddelijke kant van het bestaan te ontplooiën.

Er zijn echter andere factoren in het leven van de Quaker die van niet minder betekenis zijn en een veel groter deel van het dagelijkse leven in beslag nemen.

De gemoedsgesteldheid in het dagelijks leven, levensbeschouwing, toekomstperspectieven, ambities – al deze factoren bepalen iemands persoonlijkheid. Sommige gemoedstoestanden werken belemmerend, omdat zij angstig en terughoudend maken, terwijl andere een bevrijdende invloed uitoefenen en energie geven. Vaste besluiten en resolute doelstellingen, in de diepste kern van onze persoonlijkheid ontstaan, vormen sterke krachten, en zelfs dagdromen en de vrijwel onnaspeurbare invloed van onze mijmeringen spelen een belangrijker rol in het leven, dan wij ons gewoonlijk bewust zijn. De vaste denkpatronen en de idealen, die het alledaagse leven beheersen, zijn de belangrijkste factoren die de mens maken tot wat hij is.

LEVEN IN EENVOUD EN OPRECHTHEID

Het overheersende ideaal van de quakers is een eenvoudig leven. Het is een vaag en weinig omlijnd begrip maar komt wel praktisch tot uiting in bijvoorbeeld de ontwerpen en uitvoering van quakermeubelen, waarin eenvoud en ambachtelijkheid overheersen.¹ Het is geen toverwoord, waarmee je wonderen kunt uitrichten, zoals in Het verhaal van Aladdin en de wonderlamp, en plotseling vanuit een weelderig leven kan overspringen naar een sober leven. Het eenvoudige leven begint bij de gemoedstoestand van de ziel. Het is op de eerste plaats een zaak van oprechtheid en is de tegenpool van list en bedrog. Het beroemde woord van Ralph Emerson († 1882) is toepasselijk: Uw leven spreekt zó luid, dat ik niet horen kan wat u zegt. De bron moet helder zijn als je zuiver water wilt putten.

Oprechtheid van ons hart en van ons wezen is de basis van eenvoud. Vrienden staan bekend om de betrouwbaarheid in hun menselijke relaties en zakelijke ondernemingen. De klank van een klok wordt bepaald door de kwaliteit van het metaal waaruit zij gegoten is.

Deze vorm van eenvoudig leven vraagt onder meer deemoed en bescheidenheid. De deemoedige is geen domme goedzak en een bescheiden persoon geen voetveeg. Berouwvol zijn wil zeggen een nuchtere eerlijke kijk op het eigen leven, en jezelf zien zoals je werkelijk bent en niet zoals je graag zou willen zijn, dus zonder zelfoverschatting of andere illusies. Het enige wat je te doen staat als je bescheiden wilt zijn, is je steeds bewust blijven van de tegenstelling tussen de toestand van het moment, en de grotere, rijke mogelijkheden, die in jezelf besloten liggen. Dit is wellicht wat bedoeld wordt in de Openbaring van Johannes: *Wie oren heeft, moet horen wat de Geest tegen de gemeenten zegt. Wie overwint zal ik van het verborgen manna geven, en ook een wit steentje waarop een nieuwe naam staat die niemand kent, behalve degene die het ontvangt.* Dat betekent eerlijkheid en oprechtheid in onze relaties en vereist zuiverheid in onze verhouding tot God. Het is makkelijk onoprecht te zijn in het gebed en doelloze woorden uit te spreken in fraai klinkende frases zonder enige zin. De hoogste vorm van oprechtheid is het vaste besluit om volstrekt eerlijk tegenover God te staan en voor zijn oog werkelijk te zijn wat wij zijn. Dit streven van elke Quaker uit zich in een oprechte belangstelling voor de Ander met een hoofdletter.

Het Genootschap van Vrienden is wellicht de meest opmerkelijke demonstratie in de geschiedenis van de bereikbaarheid van de mystieke ervaring voor gewone mensen.

AFKEER VAN DOGMA'S

De behoefte aan eenvoud uit zich in een afkeer van dogma's en geloofsbelijdenissen. De Vrienden zijn nooit afgeweken van de centrale waarheden van het christendom. Zij zijn vervuld van diep-evangelische vroomheid. Maar ze hebben steeds geweigerd hun geloofsleven te vertroebelen door het klakkeloos aanvaarden en overnemen van woorden en zinnen van vroeger die nu iets anders betekenen dan in de tijd van hun ontstaan. Het valt de quakers moeilijk eerlijk en zuiver te zijn, wanneer zij uitspraken uit vervlogen eeuwen in de mond nemen.

Dit soort woorden kunnen nooit de diepste gevoelens van hun hart vertolken. Zij wekken slechts ruzie en verdeeldheid.

In plaats van eenheid zaait zij tweespalt. In plaats van de geestelijke krachten die in de wereld werken in één onweerstaanbaar gelid te verenigen, ontstaan er dan elkaar bestrijdende groepen ruziemakers. Dat is wat anders dan gezamenlijk het kwaad en de duisternis in de wereld te bestrijden. Maar nog ernstiger is dat de overgeleverde formuleringen een gevaar vormen voor onze morele ernst en oprechtheid. De woorden, waarin wij ons diepste geloof uitdrukken, moeten niet alleen rijk zijn aan ervaringen uit het verleden, maar zij moeten ook de levende waarheid van deze tijd uitdrukken. Zij moeten in overeenstemming zijn met alles wat voor ons bewezen is en vast staat, en bevestigd worden door de ervaringen van onze eigen ziel.

Dit bedoelt de Quaker als hij spreekt van eenvoud: het simpele besef, dat godsdienst niets anders is dan vreugdevolle gemeenschap met God – met God, die dichter bij ons is dan Abraham ervoer, toen hij met hem sprak aan de ingang van zijn tent, of als Jacob droomde, toen hij de hemel zag aan het boven einde van de ladder. Het is de vreugde der wet – *simchàth torah*, beter vertaald als de vreugde van de leer.

EENVOUD

Eenvoud in innerlijk leven en een relatie tot God heeft consequenties. Je komt dan op vragen die ons zakenleven raken, onze kleding, wijze van ontspannen, cultuur, luxe, in het kort, op de eeuwenoude vraag, hoe kan je een 'christelijk' leven leiden? Niet in een klooster of in de spelonken van een kluisenaar, maar in de drukke alledaagse wereld, tussen allerlei verschillende mensen. Je kan je terug te trekken uit de wereld, de woestijn in of je begraven in een stille cel, maar kan je zo ontsnappen aan je ego? Met respect voor de religieuzen en kloosterlingen, voor de quakers is de manier om de wereld te overwinnen, de poging de spirituele vitaliteit te laten zegevieren, totdat ten slotte ook op aarde vrede en liefde en gerechtigheid zullen heersen.

De kern van een eenvoudig leven is tegengesteld aan platvloers hedonisme (niet te verwarren met het zuiver hedonisme van Epicures). Deze geest is in wezen egoïstisch. Het motto is: 'groeï om winst te maken'. Deze levensopvatting bestaat uit vernis en uiterlijk vertoon. Het is de geest van het oude heidense Rome, weliswaar gemoderniseerd en met wat doopwater besprenkeld, maar toch in wezen de geest van de jaloezie en het streven naar macht, genot en luxe. In schrill contrast daarmee staat de mens die het eenvoudige leven beheerst. Dit kan in armoede of rijkdom en in elk stadium van ontwikkeling. Het houdt in, dat je niet meer voor succes alleen gaat, maar streeft naar het verwezenlijken van idealen in het persoonlijke én in het gemeenschapsleven. Het heeft als eerste doel oprecht leven. Dit houdt niet in dat je geen zaken mag doen of dit tot het hoogst nodige moet beperken. Geldverdiene is een middel en geen doel met een eigen intrinsieke waarde.

Wanneer ik geen priester was zegt Johannes Tauler, een 14e eeuwse apostel van dit eenvoudige leven, dan zou ik het als een genade van de heilige Geest beschouwen, wanneer ik de kunst van het schoenmaken verstond. Voor cultuur geldt hetzelfde. Je hoeft geen grenzen te stellen aan het culturele streven als dit wordt gedragen door een toegewijde houding. Michelangelo is een voorbeeld van een eenvoudig en rijk ontwikkeld leven. Hij bouwde de majestueuze koepel van de Sint Pieter en schilderde de onsterfelijke fresco's van de Sixtijnse kapel. Hij beeldhouwde de geweldige figuur van Mozes, de wetgever, en de onsterfelijke kop van de jeugdige David, de herdersvorst en psalmist en hij dichtte sonnetten. Hij schreef aan zijn vader: Het is voldoende als men zijn brood heeft en kan leven in het geloof van Jezus, zoals ik hier doe; want ik leef eenvoudig en ik geef niets om het leven of de eerbewijzen van de wereld. Hij stelde zijn talenten in dienst van zijn ideaal, waagde zich aan de moeilijkste opdrachten en bekwaamde zich op meest uiteenlopende gebieden om geestelijke invloed uit te kunnen oefenen en zijn leven in dienst te kunnen stellen van het ideaal van een wereld vol waarheid, goedheid en schoonheid.

Zelfs de schoonheid van de geliefde Vittoria Colonna zal verwelken. Maar Schoonheid zal niet verwelken. Hij dicht:

De schoonheid die u ziet, is inderdaad van haar –
maar groeit bij het stijgen naar een betere plek,
door sterfelijke ogen gaand tot aan de ziel.

Zij wordt goddelijk, edel en prachtig,
want één onsterfelijke zoekt gelijken elders.

Dit, en niet anders, is de bedoeling van uw visioen.

Zuiver heeft John Woolman († 1772) de idee van eenvoud onder woorden gebracht: het streven van ons leven moet zijn al wat wij bezitten in dienst te stellen van de universele liefde. Dat is wat quakers bedoelen met een eenvoudig leven. Quakers hebben altijd levensverruiming bepleit, maar zij hebben ook de sobere levenshouding bewaakt, door aan hun streven één enkel doel als basis te nemen en hun cultuur te heiligen door de sfeer van toegewijd dienen.

Over de eenvoud in het spreken hoeft niet teveel worden gezegd. Je hebt ook geen reed nodig als er woord in de tegenwoordigheid Gods: En ik zeg jullie dat je helemaal niet moet zweren. Laat jullie ja ja zijn, en jullie nee nee; wat je daaraan toevoegt komt voort uit het kwaad.

Dat leert de Bergrede van Jezus. De eenvoudige waarheid heeft geen ondersteuning door krachttermen nodig. Dat je onder alle omstandigheden de waarheid spreekt is vanzelfsprekend.

KLEDING

Sinds de vijgenbladeren uit het paradijs is kleding een heikel punt geweest. Kleding kan makkelijk een doel in zichzelf worden en kan we zien het om ons heen, de persoonlijkheid zelfs in betekenis overtreffen. In de dagen van koningin Elisabeth van Engeland was de kleding van een aristocrate ingewikkelder dan de tuigage van een schip. Kleding is eigenlijk een tere en delicate zaak. Het is ieders recht om er goed uit te zien, maar de kleding is er voor de mens, en niet omgekeerd. William Penn zei: Overdaad in kleding is een kostbare dwaasheid. Met de opschik van de ijdele wereld zou men de kleding van de armen kunnen bekostigen. Indien u

eenvoudig en warm gekleed zijn, is dit voldoende; het meerdere komt neer op beroving van de armen. Van de ware Kerk is gezegd, dat haar ware glorie in het innerlijke is gelegen; laat ons dan in de eerste plaats zorg dragen voor onze geest en pas daarna voor onze lichamen, wanneer wij deel van die Kerk willen uitmaken. Ook is het waar, zoals John Woolman steeds nadrukkelijk heeft beweerd, dat elke weelde nutteloze arbeid vertegenwoordigt, en daarom heeft ook de soberheid op het gebied van de kleding een ingrijpende sociale betekenis.

Een risico binnen het quakerisme was, om kunstmatig tot eenvoud te komen door allerlei voorschriften, bijvoorbeeld door ridicule toepassing van het Londense *Book of Discipline*.

‘UITVERKOREN VOLK’

In de lange middenperiode van het quakerisme hebben de Vrienden het gebruik van ‘jij’ en ‘jou’ verheerlijkt, alsof van deze familiale wijze van spreken hun ziel en zaligheid afhing. Zij meenden hiervoor allerlei bijbelse argumenten te kunnen aanvoeren, maar in werkelijkheid waren deze dingen tot het schibbolet (herkenningswoord) van de quakers geworden. De oorspronkelijke overtuiging, dat het geloof in het innerlijke licht de wereld zou overwinnen en dat het Genootschap van de Vrienden het begin was van de ware en universele Kerk, was in deze periode prijs gegeven. Er werd genoeg genomen met minder hooggestemde idealen. Het was echter een illusie om in een verdoolde wereld en tussen de onvolmaakte vormen van christendom als kleine kring van quakers een uitverkoren en apart volk te vormen als een verlossende rest van het ware Israël Gods. Dit was natuurlijk een aanmatigende terugval en toen deze opvatting ging overheersen werd het streven naar eenvoud een gefixeerde en opgelegde vorm.

Zo zijn er nog meer voorbeelden te noemen van principieererei. Wanneer men ‘u’ zei in plaats van ‘jij’, behoorde men tot de deftige wereld; als men echter ‘jij’ zei, gaf men daarmee aan te horen bij de eenvoudige lieden die afgezonderd leefden van de pronkzieke wereld en haar *folie à deux*.

Een soortgelijke betekenis werd ook gehecht aan de benaming van maanden en dagen. Omdat de wereldse namen afstammen van 'heidense' godheden, sprak de Quaker angstvallig van de eerste dag in plaats van van de zondag en had het altijd over de vijfde maand, maar nooit over de maand mei. Ook dit werd ingegeven door een behoefte van eenvoud, al was het in werkelijkheid eveneens tot een schibbolet geworden van het uitverkoren volkje.

Nog meer nadruk legde men op eenvoudige kleding, wat in de praktijk dienstkleding betekende. Ook hier was weer het anders-zijn dan de anderen hoofdzaak geworden. Kleding werd gezien als een beschutting tegen de alledaagse moraal en gewoontes – als een bescherming tegen de verzoeken van de wereld van lucht en leegte.

DWAALWEGEN

Zonder twijfel was dit alles een 'beschutting', maar dan wel van een armzalige soort. Het Genootschap der Vrienden is grotendeels van deze dwaalweg teruggekomen. Het was een weg, waarop eenvoud tot voorschrift werd gemaakt en de Kinderen des Lichts werden gedegradeerd tot een 'eigenaardig volkje'. Er werd door uiterlijke middelen bescherming gezocht tegen de wereld, in plaats van door innerlijke kracht. Een godsdienst van blij geloof werd verdrongen door een conventioneel stelsel van regels en voorschriften. Leerstellingen werden op de voorgrond geplaatst en de aandacht geconcentreerd op de uiterlijke vormen in plaats van op de innerlijke geestelijke ervaring en de daaruit voortvloeiende mentale kracht.

Van de grote idealen uit de beginperiode bleef zo niet veel over, al bloeide er ook toen wel stille vroomheid, en bereikte het persoonlijk leven soms een hoge graad van zuiverheid. Het blijft een uitdaging om de ware eenvoud vast te blijven houden en een stil en oprecht geloven en heiligheid te koppelen aan een staan midden in de wereld.

WIJSHEID EN WARE EENVOUD

Eenvoud betekent geen gebrek aan diepte en is wat anders dan oppervlakkigheid. Je kan een eenvoudig leven leiden zonder klein en bekrompen te zijn. Juist de eenvoudigste woorden van Jezus bezitten een bodemloze diepgang. Quakers combineren op harmonische wijze eenvoud en diepte van leven.

Een van de metgezellen van broeder Laurens heeft over deze gezegd, dat hij een ruimheid van geest bezat, die ver uitstak boven die van de gemiddelde lekenbroeder, en een diepte die iedere verwachting overtrof. Hij was een eenvoudig en naïef man en verrichtte simpele handenarbeid, maar zijn metgezellen werden getroffen door de grootsheid van zijn geest. Ware wijsheid, breed en diep inzicht kunnen goed samengaan met eenvoud. Er zijn natuurlijk ook genoeg quakers, die eenvoud noch ruimheid bezitten, maar waar de eerste aanwezig is, hoeft de laatste niet per definitie te ontbreken.

John Woolman is een goed voorbeeld. In zijn eenvoud was hij een heilige en in zijn omgang met God was hij ontroerend eenvoudig, maar hij bezat een diep inzicht en een brede kijk, die ieder probleem onmiddellijk doorzag en tot in de kern benaderde. Hij drong door tot de eeuwige waarheid en gerechtigheid. Andere voorbeelden zijn de oprichter van de Britse Anti-Slavery Society, Joseph Sturge († 1859) en de dichter en mensenrechtenactivist John G. Whittier († 1892), die op de voorgrond zijn getreden, niet door hun gedachtespinsels, maar door de diepte van hun ervaringen en hun eenvoudige realiteitsbesef.

Nog indrukwekkender dan deze enkelingen zijn de velen die geen roem hebben verworven, niet naar buiten zijn getreden maar in hun eigen kring geleefd hebben als lichtbakens voor hun omgeving, door de kracht van hun innerlijk leven en door de eenvoud en de diepte van hun gemoed.

1 Emma Jones Lapsansky & Anne A. Verplanck, ed.: *Quaker Aesthetics; Reflections on a Quaker Ethic in American Design and Consumption, 1720-1920*, 2002. Quaker Shop furniture, ca. 1910.

VREDELIEVENDHEID

Quakers zijn niet weerloos of passief. Zij nemen geen passieve houding aan tegenover het kwaad. Zij proberen hiertegen steeds de meest effectieve krachten te mobiliseren. Zij weten net zo goed als iedereen dat instincten en hartstochten zich niet door wonderen laten wijzigen. Er kan geen vrede zijn waar haat en onrecht hoogtij vieren. Quakers proberen oorlog te overwinnen door te beginnen met de aanleidingen en de oorzaken te bestrijden, dat wil dus zeggen, door te proberen factoren te elimineren, waaruit oorlog voortkomt zoals slechte toekomstperspectieven, het gevoel niet serieus te worden genomen of zelfs vernedering, met andere woorden door het scheppen van een sfeer en een mentaliteit, waarin oorlog tot iets ondenkbaars wordt.

Uit de geschiedenis leren we dat onderdrukking, vernedering en het gevoel uitgebuit te worden in combinatie met slechte economische vooruitzichten een explosief mengsel is gebleken. Vredestichten is big business.

PACIFISME IN DE 12^e TOT 15^e EEUW

Een aantal eeuwen voor het optreden van George Fox hadden zijn voorlopers zich al tegen oorlog verzet. De Waldenzen, oorspronkelijk aanhangers van een middeleeuwse armoedebeweging, genoemd naar Pierre Valdes uit Lyon, hadden op gewetensgronden angstvallig en hardnekkig geweigerd ten strijde te trekken of te doden. Ook vele andere kleine sekten voor de Hervorming huldigden dit soort opvattingen. De anabaptisten verschilden van mening over de vraag of een christen het recht had het zwaard te dragen, hun optreden liep dan ook uiteen, maar er waren grote groepen binnen deze beweging, die nadrukkelijk weigerden op welke wijze dan ook deel te hebben aan oorlog. Vraag om vrede voor Jeruzalem: 'Dat rust hebben wie van je houden, dat vrede heerst binnen je muren en rust in je vesting.' Om mijn verwanten en vrienden zeg ik: 'Vrede zij in jou.' zingt David.

ERASMUS

De invloed van Desiderius Erasmus († 1536), de grootste humanist ooit, op de verspreide groepen van geestelijke hervormers was groot en verstrekkend. Hij twijfelde aan de waarde van dogma en theologie en schonk er dus weinig aandacht aan. Hij wendde zich met vernieuwde belangstelling tot de oorspronkelijke prediking van Jezus. Iedere bladzijde van het Nieuwe Testament, zo verklaarde hij –

spreekt haast van niets anders dan van vrede en eensgezindheid. Toch is het gehele leven van het grootste gedeelte der christenen aan niets zo zeer gewijd als aan de oorlogszaken... Het zou beter zijn dat men onmiddellijk afstand deed van de christennaam, of anders ernst te maken met de prediking van Jezus, op de enige wijze waarop dit mogelijk is: door broederlijke liefde te koesteren ten opzichte van elkaar.'

Het was ongetwijfeld de herontdekking van de prediking van het Nieuwe Testament, die Erasmus zo fel deed ageren tegen de mentaliteit waaruit oorlog en wapengekletter voortvloeit. Het krachtigst komt dit verzet tegen oorlog tot uitdrukking in zijn *Querola pacis*, waaruit ook de aangehaalde woorden afkomstig zijn. Het komt ook in de overige werken van Erasmus steeds opnieuw tot uitdrukking. Het leven en denken van de geestelijke hervormers werd voor een belangrijk deel door Erasmus bepaald. Zij deelden zijn opvatting over de vrije wil. Zij verzetten zich met hem tegen de theologie. Zij grepen naar zijn voorbeeld terug op de oorspronkelijke prediking van Jezus, en zij deelden ook zijn gevoelens over de voornaamste tekortkomingen van de maatschappij uit die dagen en over het zondige van oorlog. Zachtmoedigheid, liefde, genade, licht, waarheid en geestkracht waren hun wapens. Bepaalde propaganda voerden zij niet. Zij predikten rustig en eenvoudig een levensopvatting, waarmee oorlog ten enenmale onverenigbaar was. Wat zou Christus zeggen, vraagt Jacob Boehme aan de predikanten van zijn tijd, wanneer hij uw apostolische harten door een pantser beschermd ziet? Heeft Hij u bevolen te vechten en ten oorlog te trekken, het zwaard aan te gorden en te doden, toen Hij u het zwaard des Geestes in handen gaf?

Erasmus nam het op voor de vrije wil als voorwaarde voor de morele en religieuze opvoeding, Luther daarentegen in zijn heftige weerwoord *De servo arbitrio* voor de absolute afhankelijkheid van Gods werkzaamheid en genade. De reformatorische zonde-, genade- en rechtvaardiging bleef Erasmus vreemd en de Hervorming zag hij meer en meer als een revolutionaire beweging. In zijn eigen tijd was zijn spirituele invloed aanzienlijk. Deze invloed heeft zich voortgezet in het arminianisme van de 17^e, in de Verlichting van de 18^e en in het vrijzinnig protestantisme van de 19^e eeuw en is tot in onze dagen onmiskenbaar. De ethische principes van Albert Schweitzer († 1965) zijn hiervan een duidelijke getuigenis: respect voor alles wat leeft.

LEVEN IN VREDE

George Fox heeft geen aanwijzingen nagelaten waaruit blijkt hoe hij tot zijn anti-oorlogshouding gekomen is. Zijn kijk op dit vraagstuk en de praktische houding kwamen tot in detail overeen met die van zijn voorlopers, maar hij citeert ze nergens, en er is ook geen enkel bewijs bewaard gebleven, dat hij met hen contact heeft gehad. Waarschijnlijk heeft hij deze richtinggevende invloeden intuïtief in zich opgenomen. Het licht voor de hand dat zijn ononderbroken en innige contact met het Nieuwe Testament een van de factoren is geweest die hem opstandig maakte tegen oorlog.

Zijn eerste vredelievende uitspraak is het beroemde antwoord dat Fox in de gevangenis te Derby gaf aan degenen die hem de positie van kapitein in het leger van Cromwell kwamen aanbieden. 'Ik antwoordde hen' zo deelt hij mee, 'dat ik leefde uit dat leven en die kracht, die elke mogelijkheid tot oorlog uitsluit...' 'Ik was opgenomen in het Verbond des Vredes, dat bestond vóórdát er twisten en oorlogen waren.' Het was een merkwaardig standpunt voor een jongeman en de wijze waarop hij het formuleerde was nóg curieuzer. Met het Verbond des Vredes waarin hij was opgenomen bedoelde hij ongetwijfeld het leven in de Geest. Hij beseftte dat hij was opgenomen in het leven van

de nieuwe Adam en dus voorgoed had afgedaan met de gevallen Adam en diens leven (vgl. Romeinen 5, *Leven in vrede met God*) en hij was overtuigd, dat het nieuwe en hogere leven, waaraan hij nu deel had, een leven was in de geest van Jezus; een leven van liefde en verdraagzaamheid, waarin het geven belangrijker was dan het ontvangen en de overwinning alleen kon worden behaald door zachtmoedigheid, en waarin men liever onrecht moest ondergaan, dan ook maar het geringste onrecht te doen. Een leven dat alleen maar kon overwinnen door naastenliefde; dat een sfeer van geloof en vertrouwen om zich heen verspreidde en de komst van een nieuwe wereld probeerde voor te bereiden door het scheppen van een nieuwe gezindheid, die in wezen neerkwam op de bereidheid het 'kruis' te aanvaarden.

Als iedereen vanuit die geest zou leven, wordt oorlog buitengesloten en kan het *Verbond des Vredes* heersen op aarde. Zo is de houding van de quakers tegen oorlog ontstaan. Fox heeft zijn volgelingen geen voorschriften nagelaten. Hij nam een tegemoetkomende houding aan tegen militairen die zich wilden aansluiten bij de *Kinderen des Lichts*. Iedereen heeft de vrijheid zijn eigen licht te volgen.

Hij schijnt er vast in geloofd te hebben, wanneer zij zich lieten leiden door het inwaartse licht, vroeg of laat zouden worden gebracht tot het *Verbond des Vredes*, dat hij op zijn manier gevonden had. Er wordt verteld, dat William Penn eens aan George Fox vroeg, of hij juist handelde door het zwaard te blijven dragen. Fox antwoordde: 'Draag het zo lang u kunt', dat wil zeggen, totdat uw eigen geweten zegt, dat het dragen van het zwaard onverenigbaar is met het volgen van Jezus.

De eerste quakers hebben in de tijd, dat Fox nog leefde, zich weinig moeite getroost om hun houding hierover nader te verduidelijken. Fox zelf heeft herhaaldelijk gezegd: 'Onze wapens zijn geestelijk, en niet aards.' Hierin is het standpunt van de eerste quakers samengevat. Zij waren niet in de absolute zin 'weerloos' maar geloofden in de 'zachte krachten' van de Geest.

Toen op zekere dag een man op Fox afstormde met een getrokken rapier (lange puntige degen) en hem wilde doden, keek Fox hem rustig aan en zei: 'Arme kerel, wat wou je beginnen met dit wapen? Ik geef er niet meer om dan ik om een strohalm zou geven.' Er ging een zekere kracht van zijn kalmte uit, er lag blijkbaar letterlijk iets ontwapenends in zijn handelswijze die hem in staat stelde woede, geweld en wreedheid rustig het hoofd te bieden en daarover te zegevieren. Toen studenten van Cambridge hem eens op ruwe wijze van zijn paard probeerden te trekken, schreef hij: 'Ik reed tussen hen door in de kracht des Heren en zij riepen: 'Hij licht en hij glanst!'

Op de Philadelphia Yearly Meeting in 1774 werd het standpunt en de houding van de quakers uit de eerste periode als volgt onder woorden gebracht:

Door de invloed van de liefde van Christus braken zij met vlees en bloed en werden gehoorzaam aan het hemelse visioen, dat hen duidelijk maakte, dat elke oorlog en ieder gevecht voortvloeide uit de geest van deze wereld, die vijandig is aan God, en dat zij zichzelf door zachtaardigheid, bescheidenheid en geduldige lijdzzaamheid volgelingen van de Vredenvorst moesten tonen.

'HEILIGE EXPERIMENT'

De grootste vredelievende gebeurtenis in deze beginperiode was het eerder genoemde heilige experiment van William Penn in Pennsylvanië. 'Ter wille van recht en vrijheid,' zo schreef Penn, 'probeer ik het buitengewone en ontnem mijzelf en zij die na mij komen, de mogelijkheid om onrecht te doen, waardoor het welzijn van een natie niet wordt geschaad door het optreden van een enkeling.' Hij garandeerde gewetensvrijheid, de regering was er voor het volk en stelde als basisprincipe dat het doel van straf resocialisatie hoorde te zijn. Hij deed er alles aan om een grote kolonie te grondvesten op waarheid, recht, eer, eerlijkheid en vrede. Idealen worden niet altijd allemaal verwezenlijkt. De uitvoering van Penns op zich schitterende plan vertoonde allerlei onvolkomenheden. Ondanks dat betekende dit heilige experiment een mijlpaal in de menselijke geschiedenis.

Daarnaast heeft Penn verder een beroemde verhandeling geschreven over de mogelijkheid van een vreedzame regeling voor de chaos die tegen het einde van de 17^e eeuw in Europa heerste: *Towards the present and future peace of Europe*.

INDIANEN

Ongeveer honderd jaar na de oprichting van Pennsylvanië gebeurde er iets wat op karakteristieke wijze illustreert hoe groot de invloed van vredelievend optreden kan zijn. Kort voor het uitbreken van de onafhankelijkheidsoorlog had een kleine groep quakers uit Virginië zich als kolonisten gevestigd aan een van de zijrivieren van Monongahela, ten westen van Pennsylvanië. Een van hen was Henry Beeson, die zich met zijn gezin in een blokhut in het bos had gevestigd. De Indianen in deze streek waren bondgenoten van de Fransen en stonden vijandig tegenover de nieuwe kolonisten. Op zekere nacht werd de hut van Beeson door deze Indianen omsingeld. Terwijl zij in spanning wachtten op wat zou komen, vingen zij brokstukken van een gesprek tussen enige Indianen op. Een oud opperhoofd vertelde aan de overige Indianen, dat dit gezin breedgerande hoeden droeg, dat waren de ‘mensen van William Penn’ en die moest je met rust laten. De Indianen vertrokken zonder verdere problemen. Het is een mooi voorbeeld van het oude ‘wonder’, dat liefde en tegemoetkomendheid liefde en tegemoetkomendheid aantrekken.

In de loop van de 18^e eeuw, een eeuw die een aaneenschakeling was van oorlogen, gingen de Vrienden door met hun houding verder te bepalen en vast te stellen. In 1727 achtte de Engelse jaarvergadering de slavenhandel ongeoorloofd.

In een document, getiteld *Tender Advice and Caution*, in 1760 opgesteld door de *Meeting for Sufferings* en de *London Morning Meeting*, worden de quakers aangespoord, dat zij zich niet alleen moesten ‘onthouden van openlijke vijandigheid, maar dat ook hun gesprekken en hun gehele handelswijze consequent en beginselvast moesten zijn.

Net zo min als zij mee konden doen aan het bloedvergieten, konden zij instemmen met mensen die zich verheugden over de voordelen van oorlogswinst. Net zo min als zij mee konden strijden met de vechtenden, konden zij met de overwinnaars triomferen, en daarom moesten zij zich niet laten overhalen om zich aan te sluiten bij de mensen die de gevels van hun huizen met lichtjes versierden na een overwinning. Dan maar liever geduldig de beledigingen en het geweld accepteren, die voortkwamen uit hun vreedzame christelijke getuigenis.'

CONSEQUENTIES VAN HET VREDESIDEAAL

In 1758 bracht de Londense jaarvergadering deze kwestie onder de aandacht van haar leden door aan alle vergaderingen de vraag voor te leggen of men door zijn leven getuigde tegen het dragen van wapens en tegen het financieel steunen van oorlog of het hebben van enig aandeel in de buit van zeeroverijen.

Ondanks de inzet om het geweten wakker te schudden, waren er toch altijd wel weer quakers die het niet zo nauw namen. De consequenties van het vredesideaal waren gewoonlijk niet makkelijk en zo nu en dan was 'de geest wel gewillig, maar het vlees zwak'. Kleine uitzonderingen daargelaten zijn de officiële uitspraken over dit hooggestemde ideaal van het Genootschap in overeenstemming met de praktijk onder de Vrienden.

AMSTERDAMS WELVAREN

Een voorbeeld hiervan is te vinden aan een van de wanden van het gebouw Amsterdams Welvaren aan de Berenstraat № 7 in Amsterdam. Op een inscriptie in het Engels en het Nederlands staat de geschiedenis van het ontstaan van deze eerste Amsterdamse bewaarschool vermeld. Deze gaat terug tot de Vierde Engelse Oorlog. In 1781 werd de West-Indiëvaarder Amsterdams Welvaren buitgemaakt door een Engels koopvaardijship. De reders van de Engelse kaper lieten het schip verzekeren, dat echter voor de Ierse kust verging. De verzekerde som werd aan de reders van het schip uitbetaald. Onder hen was de quaker John

Warder, die op grond van zijn overtuiging geen aanspraak wenste te maken op het eigen, uit oorlogshandelingen voortkomende, financiële voordeel. Na zijn dood besloten zijn nabestaanden het bedrag van £1800 te besteden voor eenige nuttige inrigting binnen de stad Amsterdam, zodat het toch ten goede zou komen aan de stad van het buitgemaakte schip. De quaker J. S. Mollet opperde in 1828 het plan om van het bedrag een bewaarschool te bouwen, in navolging van de *infant schools* in Engeland. Na de opening van de school werden 30 kinderen in de leeftijd van 2 tot 6 jaar toegelaten; in 1850 telde de school meer dan 100 leerlingen.

Tijdens de Ierse opstand in 1798 werden de quakers zwaar op de proef gesteld. Het geloof in de hogere krachten, dat de quakers lieten zien in een situatie waar een vreedzame oplossing uitgesloten leek, was een nieuwe aansporing om ernst te maken met de strijd voor de vrede.

Anthony Benezet uit Philadelphia vertolkt in 1800 het standpunt van de quakers als volgt:

De zeventuizend zijn er nog, die onwrikbaar overtuigd blijven, dat de stem van de rede, gevoelens van menselijkheid en meer in het bijzonder het evangelie van Jezus Christus van hen eisen, dat zij als één man blijven getuigen tegen alles wat in strijd is met de liefde en het geduld, die door het evangelie worden verlangd... Zij kunnen op geen enkele wijze de mentaliteit helpen bevorderen, die leidt tot oorlog maar weten zich zonder uitzondering geroepen om zich met al hun krachten in te zetten voor het welzijn van de mensheid.

SLAVERNIJ

Vierhonderd jaar lang, van het begin van de 16^e tot aan het begin van de 20^e eeuw hebben de meeste christelijke naties zich bezig gehouden met het veroveren, uitbuiten en kerstenen van 'heidense' wingewesten. Vele religieuzen hebben geprobeerd dit leed te verzachten, maar geen Kerk die een veroordeling uitsprak. Het eerste collectieve protest tegen het slavensysteem is uitgegaan van de quakerbijeenkomst in Germantown in 1688.

Dit feit is van het grootste belang. Quakers zijn niet historisch gebonden. Bovendien behoeft hun eeuwigheidsfilosofie hen voor het materiële apocalypticisme van de aanbidding van stelselmatige vooruitgang, die – niet alleen in onze tijd – elk onrecht rechtvaardigde. Zeker, er waren ook anderen die oorlog, vervolging en slavenhandel veroordeelden. Zo was daar bijvoorbeeld de in 1888 heilig verklaarde Spaanse zendeling Petrus Claver († 1654) uit Carthage, Bolivia. Maar deze jezuïet was, onder de gelofte van absolute gehoorzaamheid, afhankelijk van zijn meerderen en kon dus niet zoals John Woolman proberen de slavenhouders over te halen hun ‘menselijke onroerende goederen’ te bevrijden. De invloed en slagvaardigheid van de veel kleinere quakerbeweging was dus vele malen groter dan die van de machtige katholieke Kerk.

Door toedoen van John Woolman werd op het Amerikaanse continent het eerst in Pennsylvanië de slavernij afgeschaft. Ruim vóór 1865, het jaar dat de afschaffing algemeen werd. Met profetische visie doorzag hij de oorzaak van alle ellende toen hij verklaarde dat egoïsme en hebzucht niet alleen de wortel vormden van de slavernij, maar ook van oorlog. Zijn Woord tot vermaning der Rijken was niet alleen een uiting van kinderlijk eenvoudige wijsheid, maar ook van gezond economisch inzicht. Wanneer de Geest van deze wereld – zo heet het in dit merkwaardige geschrift, die de rijkdom liefheeft en streeft naar bezit en zich vastklampt aan gewoontes en gebruiken die wortelen in zelfbehagen of onder welke naam het ook moge door gaan, het bezit verkregen heeft, wil hij ook nog de verkregen schatten verdedigen. Wij hebben dus te doen met een keten, waarvan de ene schakel in de andere grijpt. Het ontwaken van de wens naar rijkdom

vormt het begin. Wanneer dit verlangen gekoesterd wordt, leidt het tot daden en de zo verkregen rijkdom bevredigt ons. Omdat wij er in opgaan, wensen wij ons bezit te verdedigen. Rijkdom gaat gepaard met macht, die transacties en handelingen ondersteunt, die in strijd zijn met de universele rechtvaardigheid en het gevolg is dat verdrukking, die plaats heeft onder de mantel van de wereldlijke politiek en orde, gedekt wordt met de naam der gerechtigheid en een bron van tweedracht in de ziel zaait. En wanneer deze onzuivere gezind-

heid de overhand houdt, zwellen en ontkiemen de zaden van oorlog, groeien en nemen toe in kracht, totdat de talrijke vruchten daarvan beginnen te rijpen. Dan komt de oogst, waarvan de profeet gesproken heeft als een verwachting, op de dag van waanzin en van pijnlijk verdriet. O, dat wij ons toch tegen oorlog mogen verklaren en ons vertrouwen alleen in God stellen, dat wij in het licht mogen wandelen en daarin onze motieven en beweegredenen bezien, die ons er toe brengen veel goederen te bezitten! Laat ons kijken naar onze rijkdommen, de meubilering van onze woningen en naar onze kleding, en nagaan of niet de zaden van oorlog uit deze bezittingen worden gevoed.

Aan deze uitspraken van een bezielde profeet voegen wij zijn volgende woorden toe die laten zien dat hij ook een oprecht gelovige man was: De strijd voor een volledige bevrijding van deze geest van verdrukking is de grote taak van de gehele gemeente van Jezus Christus in deze wereld. In andere woorden, maar ze ademen dezelfde geest, raakt John Woolman de kern van zijn christelijke liefde: Het vereist, zo zegt hij –

veel bescheidenheid en overgave van onszelf aan God om die toestand te bereiken, waarin wij werkelijk in staat zijn van strijd af te zien, wanneer wij onrechtmatig worden aangevallen, als er door deze strijd kans is de aanvallers te overmeesteren. Wie hier echter werkelijk in slaagt, ervaart iets van de Geest, waarin onze Verlosser zijn leven voor ons gaf.

De 19^e eeuw bracht tal van gebeurtenissen die het geloof van de Vrienden op de proef stelden. De napoleontische oorlogen, de Krimoorlog, de Amerikaanse burgeroorlog, om van de rest maar te zwijgen, noodzaakten hen hun grondbeginselen serieus te toetsen en na te gaan of het mogelijk is te leven in een maatschappij, waarvan aanvallende en verdedigende legers een belangrijk onderdeel uitmaakten, en toch hun opvattingen over een vreedzaam leven te handhaven. Over het algemeen werden de quakers door de regeringen van Engeland en de Verenigde Staten in de verschillende crisisperiodes welwillend behandeld. Het hardst hadden zij het tijdens de burgeroorlog in de Zuidelijke Staten van de Unie te verduren, omdat daar de aanleiding tot hun onveranderlijke weigering om de wapens

op te nemen van tweeërlei aard was. In de eerste plaats waren zij al tegen het voeren van oorlog gekant, maar bovendien waren zij vast besloten aan niets hun steun te geven, dat op de een of andere wijze zou kunnen meewerken om de slavernij in de staten, waar zij woonden, in stand te houden. Het relaas van hun lijdensgeschiedenis wordt ons op ontroerende wijze gedaan door F. G. Cartland in zijn boek *Southern Heroes* uit 1895.

WOORD EN GESCHRIFT OVER OORLOG EN VREDE

De voornaamste geschriften, uit deze periode zijn die van Jonathan Dymond: *Enquiry into the Accordancy of War with the Principles of Christianity* en *Essay on War*. John Bright heeft in zijn redevoeringen in het Engelse Parlement tijdens de Krimoorlog de opvattingen der Vrienden vertolkt zoals John G. Whittier dat deed in zijn gedichten. De quakers gaven ook in officiële documenten uitdrukking aan hun opvattingen over oorlog, maar veel nieuws wordt daarin niet aangetroffen. Eerder komt er een neiging op om het protest van de Vrienden tegen de oorlog als een vanzelfsprekendheid te beschouwen waarin de warmbloedige getuigenis plaats maakt voor een slappere, meer traditionele houding. Slechts enkelen beseften de noodzaak om de consequenties van dit beginsel in hun volle diepte te peilen en zich rekenschap te geven van wat de toepassing daarvan in het dagelijkse leven inhield. Over het algemeen beperkte men er zich toe zich in de wereld staande te houden als een groep, die door woord en daad, en zo nodig ook door opofferingen, vast hield aan het enige standpunt dat volgens hen te verenigen was met een leven zoals het door Jezus was voorgeleefd.

VERPLICHTINGEN TEGENOVER DE ANDER

In het midden van de 19^e eeuw begon een belangrijke en positievere opvatting door te breken, die zich sindsdien wist te handhaven en deo volente nooit meer zal uitsterven in de harten van de quakers. Zij begonnen in te zien, dat het niet voldoende was om tevreden te zijn met het persoonlijke recht om niet aan

oorlog deel te nemen en als persoon een vreedzaam leven te leiden. In plaats van het opeisen van een privilege kwam een gevoel van verplichting tegenover de ander. Ze zagen dat een mens niet op zichzelf staat en niet voor zichzelf alleen kan leven. Ze begonnen zich de nauwe samenhang van alle mensen in het maatschappelijke verkeer te realiseren. Er werd ingezien dat hun vredesideaal verantwoordelijkheden met zich meebracht en dat iedereen die het recht opeiste om een vreedzaam leven te leiden ook een aandeel moest leveren in de taak om een gemeenschap tot stand te brengen waarin de zachtere krachten van liefde, sympathie en samenwerking tot hun recht konden komen.

VREDE IS DE WEG

John Woolman had al ingezien, dat 'de zaden van oorlog gevoed werden' uit het dagelijkse leven van de mensen, voorzover zij overdadige weelde en louter materialisme aanmoedigden. Daarom moet de geest van de liefde, als deze iets tot stand wil brengen, niet alleen in tijden van oorlog van zich laten horen, maar ook in de daartussen gelegen periodes van vrede.

Kortom, zij die zich afzijdig houden van het strijdgewoel en de vrede bepleiten, moeten ook werkelijk toegewijde vredestichters worden. Dit omvat niet alleen het streven om een einde te maken aan oorlogen, en beperkt zich dus niet tot diplomaten en vredesonderhandelaars of tot sprekers op vredesbijeenkomsten enzovoort, maar houdt ook de belangrijkere en veel meer inspanning kostende taak in, om ook het dagelijkse leven te maken tot een leven in het *Verbond des Vredes*. Dat wil dus zeggen een leven waarin de liefde overheerst, niet alleen in eigen kring, maar juist ook in relatie tot de medemens. Ook in het zakenleven, voorzover wij daartoe bij machte zijn, moeten de beginse-len worden toegepast die het fundament onder het koninkrijk van God zijn. De quakers hebben te lang de neiging gehad op zich zelf te blijven als een 'afzonderlijk volkje' en afgescheiden van de anderen getracht God te dienen zonder hun levensver-

vulling, ervaringen en idealen met anderen te delen. Dat de wereld er beroerd aan toe was, konden zij niet helpen. Als de mensen zo stom waren ten oorlog te trekken en daarin leven en have te verspillen, was dat hún zaak. Langzamerhand maakte deze stoïcijnse gedachte plaats voor een besef van collectieve verantwoordelijkheid en solidariteit. Een nieuwe geest werd vaardig over hen, en ze begonnen in te zien dat er belangrijkere dingen in de wereld waren dan hoeden met brede randen, bepaalde uitdrukkingen en kleding, de hoogte van grafstenen, en waaruit de eigenaardigheden van de quakerkring verder nog mochten bestaan. Zij ontwaakten uit hun quiëtisme, de levenshouding waarin de volmaaktheid ligt in volledige passiviteit en waarbij de ziel rust in de aanwezigheid van God en alle uiterlijkheden overbodig zijn.

MONDIAAL VERANTWOORDELIJKSHEIDSGEVOEL

De quakers kregen oog voor de wereldvraagstukken en begonnen hun verantwoordelijkheid te begrijpen als burger, werkende en gelovige. Zij aanvaardden regeringsambten, werden lid van het parlement en konden zo vanuit hun functies aan hun opdracht werken. Ze begonnen hun taak als vredestitchers breder te zien dan alleen maar het beleggen van vredesbijeenkomsten. Hun horizon begon zich te verbreden en zij begonnen internationaal te denken.

In Engeland waren Joseph Sturge en John Brigt de baanbrekers, in Amerika was John G. Whittier de pionier. Het was een historisch moment toen Sturge, Henry Pease en Robert Charlton, geruggesteund door de London Meeting of Sufferings, in 1852 naar Sint Petersburg reisden om te proberen invloed op de tsaar uit te oefenen en zo het uitbreken van de Krimoorlog te voorkomen; notabene een oorlog met ondermeer de heilige plekken in Jeruzalem als inzet. Kort daarna gevolgd door een hulpexpeditie naar de kust van Finland om hulp te bieden aan de slachtoffers van de kustbombardementen door de Engelse vloot. Dit was een nieuwe wijze om de oorlogslasten mee te helpen

dragen. Een ton goud werd voor dit doel bijeen gebracht. Kleding, voedsel, onderdak, visnetten, zaaigoed en andere levensbehoeftes werden verstrekt aan de hulpbehoevenden aan de kust van de Botnische Golf. Naast de materiële hulp werden ook hun verbitterde harten geraakt en milder gestemd. Toen drie jaar later de vissers en boeren van Finland de dood van Joseph Sturge vernamen, hebben ze om hem gerouwd.

Tijdens de Amerikaanse burgeroorlog, die enige jaren later losbrandde, was het voor de Vrienden moeilijk iets te doen zolang de strijd nog woedde. Er werden wel voorbereidingen getroffen voor de taak om de bevrijde slaven te helpen met de opbouw van een nieuw menswaardig bestaan.

Nauwelijks was de *Vrede van Appomatox* getekend, of een Quaker uit Baltimore, Francis T. King, nam de leiding van het werk tot wederopbouw van de verwoeste streken en van de organisatie van het onderwijs in Noord-Carolina.

Gedurende de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871 en vooral na het beleg van Parijs en de verwoestende gevolgen van het optreden van *Commune* (6.500 doden, duizenden terechtstellingen en tienduizenden deportaties) was een groep Engelse quakers werkzaam te midden van alle ellende, helpend en reddend en het verbroken vertrouwen herstellend en op praktische wijze uiting gevend aan de diepere, herstellende krachten van de geest. Omstreeks twee en een half miljoen gulden werd voor dit doel besteed, maar belangrijker nog waren de niet in geld te waardenen morele gevolgen van deze hulpactie.

Op veel groter schaal werd dit werk van naastenliefde herhaald tijdens de wereldoorlogen en de daarop volgende jaren. Al in september 1914 werden in het Marnegebied verschillende ziekenhuizen geopend. Ook verrichtte men allerlei werk ten behoeve van wederopbouw van verwoeste gebieden. Toen de Verenigde Staten ook ten oorlog togen, sloten de Amerikaanse quakers zich bij hun Engelse geloofsgenoten aan waardoor zeshonderd Amerikaanse quakers naar Europa overstaken, terwijl grote sommen bijeengebracht werden, zowel door quakers als

door anderen. In het Juragebied werden houtzaagmolens gebouwd en met het daar in gereedheid gebrachte hout werden verschillende dorpen weer opgebouwd, terwijl ook in allerlei andere behoeftes op doeltreffende wijze werd voorzien.

WEDEROPBOUW

Na de wapenstilstand vroegen de Franse autoriteiten de quakers te helpen bij de wederopbouw van het verwoeste gebied bij Verdun; geen vergeefs beroep zodat de Amerikaanse en Engelse quakers, geholpen door Duitse krijgsgevangenen, aan het werk konden. Een van de herbouwde dorpen kreeg de naam *Cité des Amis*. Wat echter vooral in deze jaren van betekenis was, was de geest van liefde en vriendschap die de quakers tegenover de zwaar getroffen bevolking lieten zien. Het was voor hen een openbaring om te merken dat zij, die geweigerd hadden om aan de oorlog deel te nemen, daarna hulp boden om de ellende te verlichten. Dit was een nieuwe vorm van vredestitichten.

Zodra mogelijk, werd ook in Wenen, Polen en Servië begonnen met hulpverlening. Een tweetal werkers in Frankrijk maakte een reis door Duitsland om de gezinnen van de krijgsgevangenen te bezoeken en foto's van de gevangenen te overhandigen en de lonen uit te betalen die de gevangenen tijdens het hulpwerk verdiend hadden. Spoedig daarna begonnen Engelse en Amerikaanse quakers ook met het werk in Duitsland en in november 1919 nam de Amerikaanse president Herbert C. Hoover († 1964) het initiatief tot het verzorgen van Duitse kinderen. Dit kostte veel geld, terwijl een geweldige organisatie in no time uit de grond moest worden gestampt. Al snel werden grote aantallen Duitse kinderen gevoed in de kritiekste periode zelfs één miljoen per dag. Dit is drie jaar lang volgehouden. Door steun van het Amerikaanse publiek slaagden de Vrienden erin deze grote actie naar behoren te financieren.

In Oostenrijk werd hulp geboden en in Rusland hebben groepen quakers ondanks revoluties en epidemieën hun liefdewerk verricht. Zo hebben de quakers van het begrip naastenliefde een

werkwoord gemaakt tegen de haat, en geprobeerd hun vredeswerk te verrichten, niet door woorden maar door daden. Hopelijk zullen de Vrienden nooit meer het recht opeisen om niet mee te doen aan oorlog, zonder hun eigen aandeel in de lasten op zich te nemen in de vorm van de wederopbouw van verwoeste gebieden en door het helpen van getroffen bevolking.

Zij gingen door met nadrukkelijk te getuigen van een mentaliteit die de oorzaken van oorlog kan weg nemen. Als de quakers voor zichzelf het recht opeisen om vreedzaam te blijven, terwijl anderen zich in de strijd werpen, zullen zij moeten laten zien, zoals zij gedaan hebben, dat zij de vrede waardig zijn en dat zij als Jezus bereid zijn de consequenties te dragen.

Engelse quakers hebben ambulances georganiseerd; aanvankelijk meldden zich 43 vrijwilligers aan, een aantal dat geleidelijk steeg tot boven de zeshonderd. Twintig betaalden hun liefdeswerk met hun leven en velen raakten gewond op het slagveld.

NOBELPRIJS VOOR DE VREDE

In 1914 werd een commissie ingesteld door de *Meeting for Sufferings* om hulp te bieden aan gestrande onderdanen van vijandelijke landen. Dit onpopulaire werk heeft aan velen onschatbare diensten bewezen. Voorzitter Stephen Hobhouse heeft met andere leden de gevangenis moeten trotseren omdat zij 'de vijanden probeerden te helpen'. Ze lieten zich niet weerhouden van de eis om ook de vijand lief te hebben en hem eten te geven wanneer hij hongerig is. Dit is geen evangelische exclusiviteit, Gandhi is een voorbeeld en het jodendom kent deze eis:

*Bidt voor uw vijanden, dat het hun goed gaat. En als je denkt dat dit geen dienst aan God is – meer dan alle gebed is dit een dienst aan God.*¹

Zowel voor, tijdens als na zijn presidentschap was Herbert Hoover betrokken bij de humanitaire hulp aan het door oorlogen en crises geteisterde Europa. Quakers waren als weinigen aanwezig onder de Arabische vluchtelingen in het Palestina-conflict. In Ramallah is nog steeds een school die geleid wordt door pacifistische quakers. De hulp werd in 1947 gewaar-

deerd met de Nobelprijs voor de Vrede. De Religious Society of Friends is de enige religieuze organisatie die deze prijs in ontvangst heeft mogen nemen. De quakers bevinden zich in het gezelschap van Nathan Söderblom, Albert Schweitzer, Martin Luther King, Nelson Mandela en organisaties als Rode Kruis, Amnesty International en Artsen zonder Grenzen. Quakers zetten zich volop in voor mensenrechten; het zijn betrouwbare partners gebleken.

DIENSTWEIGERING

In 1916 werd in Engeland de dienstplicht ingevoerd; principiële dienstweigeraars, waaronder veel quakers, kwamen in het nauw. De meerderheid bleef vasthouden aan het oude ideaal, zodat velen hun gewetenstrouw moesten bekopen met gevangenisstraf, beledigingen en vervolgingen. De Yearly Meeting, de Meeting for Sufferings en het Friends Service Committee bleven de dienstweigeraars steunen en tekenden verzet aan tegen de oorlog. Zij maakten dit openlijk en officieel aan de regering duidelijk. Voor zover bekend waren de quakers de enige christelijke gemeenschap die zich principieel tegen oorlog hebben uitgesproken. Gevluchte slaven, dienstweigeraars tijdens de oorlog in Vietnam en Irak hebben gebruikt gemaakt van de 'onzichtbare spoorlijn' van safe houses naar Canada. Gelukkig zijn de vrede-stichters, want zij zullen kinderen van God genoemd worden. Gelukkig wie vanwege de gerechtigheid vervolgd worden, want voor hen is het koninkrijk van de hemel. Je kan er tegenin brengen, dat de wereld nog niet rijp is voor dit verheikende idealisme, dat Jezus zelf apocalyptische verwachtingen koesterde en dat hij met zijn woorden op een nieuw toebedelen van Gods gaven doelde en niet op deze wereld. Wij kunnen dit laten voor wat het is. Maar waar is de wereld waarvoor Jezus leefde en gestorven is? Die wereld zal komen als er ernst wordt gemaakt met dit ideaal en met de verwezenlijking daarvan. Je mag dan weer tegenwerpen dat dit ideaal en het streven naar de realisering ervan een onhaalbare utopie is dat zelfs Jezus met al zijn geestelijke kracht en goddelijke autoriteit er niet in geslaagd is de menselijke natuur te verande-

ren en vergeefs geprobeerd heeft op te tornen tegen de muur van gewoonte en traditie om ten slotte de doodstraf te krijgen. Het antwoord luidt, dat hij daarna niet opgehouden is met de menselijke natuur te veranderen en dat zijn 'kruis' een factor is geworden in de humanitaire geschiedenis, en dat het beter is ten onder te gaan ter wille van de liefde, de waarheid en een ideaal, dan te blijven leven in de sleur van vastgeroeste gewoontes en tradities en te blijven steken in het oude ellendige compromis. Dan dooft het licht. De wereld heeft mensen nodig, hoe weinig ook, die vastberaden en barmhartig voor het vredesideaal blijven strijden en wanneer dit uiterste verlangd wordt – het koste wat het kost – te sterven voor dat geloof en voor dat ideaal.

GODSDIENSTVRIJHEID

Op de rand van de beroemde Liberty Bell te Philadelphia, de stad van de broederlijke liefde, staat een tekst naar Leviticus:

Proclaim liberty throughout all the land unto all the inhabitants thereof – Vrijheid (kwijtschelding) wordt afgekondigd voor alle inwoners van het land.

Deze woorden slaan niet, zoals vaak gedacht, op de Declaration of Independence omdat de klok in 1776 werd geluid tijdens de ondertekening. Weinig mensen weten dat het de populaire naam ontleende aan een later verworven vrijheid. De klok is gekozen als symbool voor de afschaffing van de slavernij. Maar de vrijheid waarvoor ze ooit gemaakt was, was de godsdienstvrijheid waar het in Philadelphia oorspronkelijk om ging. De klok werd in Londen besteld met het oog op de viering van het vijftigjarig bestaan van het aan Penn verleende koninklijke privilege. De klok was geen reclame voor het Britse vakmanschap. Toen ze voor de eerste keer werd geluid kwam er al een barst in. De klok werd versmolten en opnieuw gegoten.

De Amerikaanse grondwet en de Bill of Rights werden beide 'onder' de vernieuwde klok in Philadelphia ondertekend.

1 Martin Buber: *Die Chassidischen Bücher*, 1927

NAASTENLIEFDE IN DE PRAKTIJK

John W. Rowntree besloot een toespraak op een conferentie te Manchester met de nadruk op de doorstroming van ons persoonlijke leven door de Geest van Christus en de oproep tot de Vrienden om de last van het leed van de wereld op zich te nemen. Deze twee elementen hebben de geschiedenis van de quakers doordeesemd.

VERLANGEN NAAR EEN BETERE WERELD

Het quakerisme was van het begin afaan bezielde door een vurig verlangen naar een betere wereld. George Fox was geen kloosterling; zijn belangstelling ging niet in de eerste plaats uit naar innerlijke ervaringen en persoonlijke verlossing. Hij was steeds in de weer voor de hulpbehoevenden en de zwaksten. Hoe duidelijker hij zag welke goddelijke mogelijkheden in de mens sluimerden, des te tragischer scheen hem de vermindering en de beschadiging van deze mensen toe, waarvan de eigenlijke bestemming was de vreugde en de vrijheid van de kinderen Gods te delen. De zorgen die zijn gezondheid ondermijnden en hem bijna zijn evenwicht deden verliezen hadden te maken het falen van de Kerk om Jezus na te volgen en de ellendige toestand van de wereld om hem heen. Hij had geen simpele oplossing voor dit probleem, geen feilloos geneesmiddel. Het zaad van God moet regeren over de harten van de mensen, was steeds zijn antwoord. Maar daarmee bedoelde hij niet de innerlijke vroomheid. Wanneer 'het zaad van God macht krijgt' over iemand, maakt dit hem tot een wezen dat aan Christus gelijk wordt en zet hem aan dezelfde geestelijke opdracht, waaraan Jezus heeft gewerkt, en wekt hem op tot de zelfopoffering, die ook zijn leven kenmerkte; imitatio Christi.

De absolute waardering van het menselijke leven treedt overal op de voorgrond in het opkomende quakerisme. De Verkondigers der Waarheid, zoals de eerste reizende predikers van de quakers werden genoemd, spraken over het inwaarts licht en de nieuwe en grotere levensmogelijkheden voor iedereen. Zij vielen de

heersende vormen en gebruiken aan omdat deze hun leeg en onecht toeschenen, maar vooral omdat zij de mensen kleinerden en in hun ontwikkeling belemmerden. Zij voelden scherp de ellende van de vlucht uit de werkelijkheid in drank en drugs, omdat zij deze zagen als levende graven voor mensen die geroepen waren tot koninklijke vrijheid. Zij schreeuwden hun protest uit tegen de kerkers en gevangenen van hun tijd, niet alleen omdat zijzelf er zo vaak in werden opgesloten, maar omdat zij daarin uitingen zagen van de barbaarse wijze waarop de ene mens door de andere werd behandeld. Zij hadden ze leren kennen als broeinesten van ziektes en kweekplaatsen van misdaad en als werktuigen van haat en wraakzucht, in plaats als instellingen voor resocialisatie van verdoodden. Veel van de kwalijke moraal was volgens hen geen aangeboren slechtheid maar lag aan de maatschappelijke omstandigheden. Deze Vrienden hadden altijd een zwak voor degenen, die het slachtoffer waren van hebzucht en onwetendheid, voor degenen die niet tegen de stroom op hebben kunnen roeien, met name de etnische minderheden.

RELIGIEUS HUMANISME

John Bellers († 1725) was de eerste quaker die de grondslagen van een nieuwe liefdadigheid uitwerkte. Hij schreef zijn kleine vlugschriften aan het eind van de zeventiende eeuw. Karl Marx noemde hem 'een waarlijk fenomeen in de geschiedenis van de politieke economie,' maar belangrijker in hem was zijn levende en scherp reagerende christelijke geweten. Zijn gevoelige geest komt tot uiting in een gebed dat is toegevoegd aan een van zijn geschriften:

Maak ons, o Heer, tot wat goed is in uw ogen; tot wat past voor ons, zoals u ons geschapen hebt, en voor de plaats, waar u ons gebracht hebt. Laat onze maaltijden, of iets anders waarvan wij genieten, niet tot een verleiding worden, maar mag het nut en de kracht van alles wat wij ontvangen uit uw milde hand weer aan u worden teruggegeven.

JOHN BELLERS

Bellers doet denken aan John Woolman. Hoe kan het, dat deze ongeschoolde man de zaken zo zuiver doorzag? Hij wist intuïtief de hoofdzaken te benoemen.

In zijn *Essays about the Poor* zegt hij: Dat de armen een betere verzorging nodig hebben is duidelijk voor iedereen, die niet van verstand en liefde is verstoken. Bovendien is hun ellendige leven niet minder een verlies voor het volk dan onze oorlogen, terwijl de laatste echter slechts af en toe voorkomen, is het eerste blijvend. De ellendige toestand waarin de armen verkeren zijn een schande voor onze godsdienst. Elders zegt hij: Het is een duidelijk bewijs van de ongezonde werkomstandigheden als het volk van zijn werk niet leven kan, omdat een mens met goed werk meer moet kunnen verdienen dan wat hij strikt nodig heeft voor zijn levensonderhoud. Een andere keer zegt hij: Land, vee, huizen, goederen en geld zijn alleen maar een middel om rijkdommen te verkrijgen; ze zijn dood zonder de mens, die er pas leven en ziel inlegt. Het kan zijn, dat de handelaars rijk worden, merkt hij weer een andere keer op, terwijl het land verarmt door verkwistingen, want als de handelaars twintigduizend pond verdienen met de drank, betaalt en verspilt het volk er honderdduizend voor, en niemand wordt rijk door het drinken ervan, hoe de verkoper ook zijn best doet.

In zijn voorstellen tot oprichting van een technische school spreekt hij over het eigenaardige feit, dat de wereld zich bezorgder maakt over de methodes om graan te verbouwen en vee te fokken, dan over de manier waarop men het best mensen kan opvoeden. Hij wijst er op, dat 'de tegenwoordige werkeloze handen van de armen van Engeland het land rijkdom zouden kunnen bezorgen.'

Voor een mogelijke verklaring van het feit dat het marxisme geen wortel op Engelse bodem heeft geschoten, moet je minstens teruggaan tot de 17^e eeuw, de tijd waarin freechurches en sekten de basis hebben gelegd voor een sociale gedachte, die op dergelijke wijze nog nergens op het vasteland bestond. In Engeland komt de stuwkracht, zowel voor de bevrijding van de slaven als voor de vrouwenemancipatie in de 19^e eeuw, voor bijstand en kinderbescherming, uit deze religieuze kringen.

JOHN WOOLMAN

Na John Bellers is het vooral John Woolman (1720-1772), die uitdrukking geeft aan de quakeridealen over het dienen van de mensheid. Hij is een van de eersten geweest die het onrecht van de slavernij doorzagen; hij heeft, eerst onder de Amerikanen en later ook onder de Engelse quakers, een ommekeer bewerkstelligd. Lang voor hij dat juweeltje schreef, dat zijn Dagboek was, lang ook voordat zijn merkwaardige verhandeling *Een woord tot Waarschuwing en Vermaning der Rijken* het licht zag, was zijn leven een duidelijk voorbeeld geweest van de beginselen, die hij met indrukwekkende eenvoud bepleitte. Het is telkens weer de ontroerende liefde van deze man, die de lezer treft, een liefde die sterk aan Franciscus van Assisi doet denken. Steeds was hij zich bewust, dat zijn liefde voor de lijdende mensheid geworteld was in zijn eigen ervaring van de liefde en het mededogen van God. 'Al vroeg kwam ik tot de overtuiging,' zo schrijft hij in het begin van zijn Dagboek 'dat de ware godsdienst bestaat uit een innerlijk leven, waarbij het hart God de Schepper liefheeft en vereert en rechtvaardigheid en goedheid leert in de praktijk te brengen. Niet alleen tegenover de mensheid, maar tegenover de gehele schepping; dat de menselijke geest, evenals deze door een innerlijke drang bewogen werd God lief te hebben als onzichtbaar, onbegrensd wezen, ook er toe gebracht wordt hem lief te hebben in al zijn manifestaties in deze wereld.

Want iemand kan onmogelijk God, die hij nooit gezien heeft, liefhebben als hij de ander, die hij wel ziet, niet liefheeft. Alsof Johannes zeggen wil: Pas de liefde die beproefd en bewezen is voor het zichtbare kan daar bovenuit stijgen tot liefde voor het onzichtbare.

Toen hij eens ernstig ziek was, was het alsof hij de engelen in de hemel hoorde zeggen: 'John Woolman is dood,' maar toen hij weer tot zichzelf kwam, merkte hij dat zijn oude ik was gestorven en dat hij herboren was tot een nieuw leven, meer aan Christus gelijk, en inderdaad had er iets van een dergelijke verandering plaats gehad. Tijdens deze ziekte, toen hij de dood zo dichtbij was dat hij zijn eigen naam vergeten was, 'bevond ik

mij,' zo vertelt hij, 'opgenomen in een grote massa stof van een doffe sombere kleur, tussen het zuiden en het oosten, en mij werd gezegd, dat deze massa uit menselijke wezens bestond die in de grootst mogelijke ellende leefden.' 'Ik was,' zo gaat hij voort in zijn nuchtere en sobere schrijfrant, 'ermee verbonden en kon mijzelf niet langer als een apart en afgescheiden wezen beschouwen. In die toestand bleef ik een aantal uren.' 'Toen werd ik in de Geest naar de mijnen gevoerd, waar de mijnwerkers kostbare schatten opdolven voor zogenaamde 'christenen', en hoorde hen de naam van Christus lasteren, wat mij verdrietig maakte, want zijn naam was mij dierbaar. Ik hoorde toen, dat deze ongelovigen hadden gehoord, dat degenen, die hen onderdrukten, volgelingen van Christus waren en toen tot elkaar hadden gezegd: Als Christus hen er toe brengt om ons op deze wijze te gebruiken, dan is die Christus een wrede tiran.' Dit visioen leek hem toe de werkelijkheid zuiver weer te geven. Hij had zijn eigen afzonderlijke persoonlijkheid verloren, doordat hij één was geworden met de naamloze zwoezers. Toen hij uit zijn bewusteloze toestand terugkeerde, voelde hij zijn eigen wil afgestorven en zich herboren tot een nieuwe liefde voor de mensen, naar het voorbeeld van Jezus.

Het meest hield hij zich bezig, naast het heiligen van zijn eigen persoonlijkheid, met de bevrijding en ontwikkeling van de zwarte Amerikaanse bevolking en de Indianen. Hij voelde zich één met hen, die de ketenen van de slavernij droegen, en droeg het leed van de vernederde en mishandelde Indianen met zich mee. Hij bekeek hen niet als een toeschouwer, hij realiseerde zich hun geestelijke toestand en hun zielsnood: hij deelde hun leven en bepleitte hun zaak alsof hij een van de hunnen was. Ook zag hij, met de scherpe blik van een profeet het morele effect van de slavernij en van het onrecht tegen de Indianen. De quakers waren dan ook vrijwel de enige blanken die de Indianen konden vertrouwen.

Het was de tijd van de Great Awakening, de golf van overspannen geloofsijver die in de 18^e eeuw door Nieuw-Engeland trok.

VERLOSSING OP TWEE NIVEAUS

Uit alles blijkt Woolmans overheersende besef van de kostbaarheid van het menselijke bestaan. Het was niet alleen maar de ziel die van waarde was en ‘gered’ moest worden voor een eeuwige gelukzaligheid. Het leven was hier en nu kostbaar en moest worden bevrijd van zijn lasten en beperkingen en kansen krijgen zijn goddelijke mogelijkheden te verwezenlijken. Zijn meelevendheid met de arbeiders die zwoegden onder scheve economische verhoudingen en met sociale beperkingen te maken hadden, was even intens als dat met de als vee behandelde zwarte slaven. Maar hij was niet eenkennig. Zijn streven is net zo goed gericht op de verlossing van de welvarende burgers, die niet minder gevaar lopen een compleet leven niet te bereiken. Het is méér dan een economisch vraagstuk. Het is minder een probleem van arm en rijk, als wel van geestelijke gezondheid en innerlijke vrijheid. Er is iets eenvoudigweg subliems in de geschiedenis van deze eenvoudige heilige, die tegen het einde van zijn leven in Engeland van de ene plaats naar de andere wandelt omdat zijn gevoelige hart hem niet toestaat met postkoetsen te reizen of daar brieven mee te verzenden, omdat hij dan zou instemmen met de manier waarop een egoïstische samenleving de zich in het zweet werkende postkoetsiers uitbuit. Tijdens zijn laatste ziekte dacht hij niet aan zichzelf of zijn vrienden, maar gingen zijn gedachtes uit naar de onbekende hulpbehoevenden.

Ik voelde de diepte en de omvang van de ellende van mijn lotgenoten, die vreemd waren van de goddelijke harmonie, en het was meer dan ik kon verdragen... In de dieptes van mijn ellende, o, Heer! bedacht ik mij, dat u almachtig bent, dat ik u Vader had genoemd. Ik besepte, dat ik u liefhad en dit bracht mij tot rust.

Op zijn sterfbed zei hij, dat hij was vastgehouden en bezield door een eeuwigdurende liefde. In 1989 verscheen onder redactie van Philips P. Moulton *The Journal and Major Essays of John Woolman*. Geheel volgens de quakertraditie had Woolman zijn essays eerst ter goedkeuring aan de plaatstelijke gemeenschap voorgelegd.

EVANGELISCH RÉVEIL

Niet alle quakers uit de zeventiende eeuw waren zoals John Woolman. Toch was hij geen eenzame op zichzelf staande figuur, geen gast en vreemdeling in het Genootschap waarvan hij deel uitmaakte. Er waren vele anderen, die werden bezielde door een tere liefde en een zuivere mentaliteit. John Churchman kan vrijwel met hem op één lijn gesteld worden en ook John Pemberton en anderen, al heetten zij géén John. De droge oude minutenboeken van zijn tijd getuigen van een geloof in de mens en zijn vooruitgangsstreven.

Hetzelfde kan worden gezegd van talloze Vrienden uit die dagen, zowel in Europa als in Amerika. Hun levens getuigen van dezelfde toewijding, liefde en bescheidenheid, al was hun pen niet zoals bij Woolman bij machte hun gevoelens onder woorden te brengen.

Het grote evangelische réveil in Engeland oefende ook een diepe en verreikende invloed uit op vele leden van het Genootschap der Vrienden. Réveil is de gebruikelijke benaming voor de geestelijke opwekkingsbeweging, die in het begin van de 19e eeuw een groot deel van Europa heeft aangegrepen. In Nederland was de wegbereider Willem Bilderdijs († 1831). Christelijk onderwijs en hulpverlening vind hier een oorsprong.

In Engeland werd deze invloed uitgeoefend via de evangelische beweging binnen de Anglicaanse Kerk, in plaats van door direct contact met de opwekkingsbeweging van John Wesley die samen met zijn broer Charles het evangelisatiewerk binnen de Anglicaanse Kerk ondernam. Toen ze niet meer in de kerken mochten optreden, begonnen zij in 1739 met opwekkingscampagnes in de open lucht die enorme toeloop vonden.

Ook waren er verschillende quakers, die spontaan door de beweging gegrepen werden, zonder dat er van beïnvloeding van Anglicaanse zijde sprake was. De meesten van deze waren pas op latere leeftijd tot de quakers toegetreden en stonden dus niet zozeer onder de invloed van het quiëtisme, zoals met de geboren quakers veelal het geval was.

Vooraf de Britse Mary Dudley en adellijke Fransman Stephen Grellet, die tijdens zijn ballingschap in Amerika tot de quakers toetrad, hebben veel bijgedragen tot het realiseren van een nieuwe spirit. Ook William Savery uit Philadelphia en David Sands uit New York, de eerste *birthright member* en de tweede *convinced member*, droegen door hun optreden en hun prediking bij tot het ontwaken van een hartstochtelijke geest onder de Vrienden. (De Vrienden maken onderscheid tussen de *convinced Friends*, de op latere leeftijd 'overtuigden' en de *birthright Friends*, die als kwakertje geboren en getogen zijn.)

REDDENDE GENADE EN BESTRIJDING VAN ONRECHT

Met het evangelische réveil brak ook een nieuwe en krachtige neiging door om zich weer te wijden aan de lotsverbetering van anderen. Te vaak is het evangelisch christendom louter geconcentreerd op het redden van de mensenziel voor de eeuwigheid, die aanbreekt als het aardse leven ten einde is, en het lijden op aarde en de schrijnende tegenstellingen te laten voor wat ze zijn. Maar zo niet bij degenen die onder de invloed van de evangelische vroomheid van het begin van de negentiende eeuw kwamen. William Wilberforce, Thomas Clarkson en Fowell Buxton zijn voorbeelden van het besef van de reddende genade die in hun harten werkzaam was, en tegelijkertijd gedreven werden onrecht bestrijden. Door deze kleine groep evangelischen was het dat verschillende quakers aangespoord werden tot werk voor de zwakkeren. Joseph John Gurney, zijn zuster Elisabeth Fry, Joseph Sturge en anderen werden beïnvloed door de evangelische beweging van die tijd. Het quakerisme had de voren en groeven geploegd waarin het geestelijke leven zijn bedding kon vinden, maar was vaak het in de formele traditie vastgelopen. Net als in het begin, maar nu anders, brak de onderstroom van gloeiende lava opnieuw door de afgekoelde korst heen en ontketende een nieuwe beweging met nieuwe perspectieven, al bleven ook daarbij 'aardbevingen' met de begeleidende verwoestingen niet geheel uit.

RELIGIEUS-HUMANITAIRE PRAKTIJK

De hernieuwde belangstelling concentreerde zich vooral op de slaven en de gevangenen. Het is de evangelische beweging geweest die een einde maakte aan de Engelse slavenhandel die de bevrijding van de slaven in alle Engelse kolonies tot gevolg had. Misschien zou dit doel ook wel bereikt zijn wanneer een andere factor de stuwende kracht was geweest, maar het is eenvoudig een historisch feit, dat in dit geval de evangelische beweging de drijfkracht was. Elisabeth Fry († 1845), 'engel van de gevangenen', humaniseerde het gevangeniswezen van Engeland. Zij werkte niet alleen een nieuw strafstelsel en verbeteringen uit; belangrijker nog was, dat zij een nieuwe geest in het werk bracht en een nieuwe sfeer schiep. Zij bracht de gevangenen tot het besef dat er een menselijke liefde was die zich ook om hen bekommerde. Deze onverwachte mensliefde gaf hen weer wat hoop en vertrouwen. De invloed van William Savery op het leven en werk van Elisabeth Fry is groter geweest dan men gewoonlijk aanneemt, maar tegelijkertijd stuwde achter en door haar hervormingswerk zonder twijfel een krachtige stroom van die vloeibare lava van de evangelische beweging. Ze bereisde Europa, en bezocht ook Nederland.

Het werk van Stephen Grellet en William Allen in Rusland en elders in Europa ademt dezelfde geest die wij ook in Joseph Sturge en William Forster werkzaam zien.

Wat vooral van belang was in de liefdadigheid van de quakers uit die tijd, was de warme en menselijke uitstraling. Het was geen "liefdadigheid" in de koude zin des woords, maar een uit God ontsproten, zich gevende en opofferende liefde.

In Amerika kwam de strijd van de quakers voor de afschaffing van de slavernij iets later dan de periode van humanitair werk in Engeland. Amerika was lang niet zo beïnvloed door de evangelische beweging. Zij waren meer in de sfeer van het oorspronkelijke quakerdom blijven hangen en, door de invloed van quakers als Anthony Benezet en John Woolman, meer de rechtstreekse navolgers van George Fox gebleven.

JOHN G. WHITTIER † 1892

Wanneer wij Whittier als leider van de Amerikaanse quakers nemen, dan hebben we in hem een zuivere vrucht en nakomeling van het oude, oorspronkelijke quakerdom. Hij realiseerde zich de innerlijke motieven van de eerste quakers en deelde ook hun geestelijke inzicht. Zijn levende ervaring was dezelfde.

Met hen deelde hij ook zijn diepgewortelde overtuiging over het directe contact tussen God en de menselijke ziel, en ook hij was overtuigd van de absolute waarde van de mens. Een eenvoudige maar warme liefde was de drijfveer achter zijn leven.

Zijn twee gedichten, *Eternal Goodness* en *Our Master* behoren tot de beste vertolkingen van het quakerisme.

John Whittier was secretaris van de *Anti-Slavery Society* en ook als redacteur van verschillende bladen pleitte hij vurig tegen de slavenhandel. Ook zijn medestanders in de strijd tegen de slavernij, in die ontmoedigende jaren toen het aantal staten waar slaven mochten worden gehouden zich nog steeds uitbreidde en niemand had kunnen denken dat het ogenblik van de definitieve bevrijding al zo dichtbij was, werden door dezelfde overtuiging als hij gedragen. Allen hielden vast aan de goddelijke bestemming van de mens en aan zijn recht op een kans om in vrijheid die hier op aarde te verwezenlijken. Zij werden beledigd, beschimpt en uitgejouwd, bedreigd en vervolgd. Zij leden er schade door en verloren hun goede naam. Maar ze waren overtuigd, dat God de vrijheid van de mens eiste, en dat God op de lange duur zou overwinnen.

Je kunt zelfs niet bij benadering volhouden dat de Amerikaanse slaven hun vrijheid alleen te danken hebben aan de hardnekkige strijd van de quakers. Ze hebben wel de publieke opinie en het morele geweten wakker geschud waardoor de krachten naar boven kwamen, die de strijd tot een goed einde brachten.

Toen de zege kwam, op onverwachte wijze in 1863 door de burgeroorlog, stonden zij onmiddellijk klaar voor de niet minder moeilijke taak om de vroegere slaven, die door de afkondiging

van Lincoln vrijheid hadden gekregen, bij het inrichten van hun nieuwe leven als vrije mensen de behulpzaam te zijn. Dit werk voor de bevrijde negerslaven in de periode vlak na de burgeroorlog is een typisch voorbeeld van het helpen dragen van de lasten der wereld door de quakers.

INDIANEN EN ANDERE MINDERHEDEN

De quakers waren nog met dit werk bezig, toen in 1869 president Ulysses Grant, die overigens ook de corrupte republikeinen beschermde, plotseling een beroep op hen deed om een belangrijk aandeel te nemen in de belangenbehartiging van de indianenstammen in de Verenigde Staten. Deze arbeid is uitvoerig beschreven in *Rayner W. Kelsey's Friends and the Indians*.

De quakers zijn in de loop der geschiedenis volkomen vanzelfsprekend opgekomen voor minderheden. Dat zij in staat waren de Indianen en zwarten te helpen kwam doordat zij hen vol liefde en als gelijken tegemoet traden. Dit kenmerk van het humanitaire werk van de quakers kwam ook in de grote oorlog en de jaren daarna van wederopbouw tot uitdrukking.

Financieel was het werk van de quakers in deze periode niet van grote betekenis. Misschien zou het aan dit liefdewerk bestede geld ternauwernood opwegen tegen de bedragen, die in de kritiekste periode nodig waren om de oorlogsvoering gedurende één enkele dag te financieren. Maar dit is niet de methode om deze arbeid op zijn juiste waarde te schatten. Het is een groot experiment geweest op het gebied van praktisch christendom en van betoon van naastenliefde.

VERZACHTING VAN EUROPESE OORLOGSELLENDE

Deze levenshouding maakte op de Duitsers en Oostenrijkers een diepe indruk. Hun nood en ellende waren zo groot en tegelijkertijd verwachtten zij het minst geholpen te zullen worden. Het was geen gewoonte, dat burgers van het ene 'vijandige land' de hulpbehoevende kinderen in het andere 'vijandige land' hielpen. Hechte vriendschapsbanden ontstonden hier-

door, zowel in de katholieke als protestantse gebieden. Het ligt voor de hand, dat de kinderen, van wie het leven werd gered, en die door de hulp weer op krachten konden komen, nooit de vreemdelingen zullen vergeten die hen in hun nood te hulp schoten, maar de waardering van het quakerwerk in Europa was groter dan verdiend was. Overal zijn de boodschappers van de liefde geïdealiseerd en hun daden boven hun betekenis opgehemeld, zodat je kan denken aan wat de boer tot Franciscus van Assisi zei: 'Probeer zo goed te zijn als alle mensen denken dat u bent!' Het geloof en de verwachting, die in de harten zijn gewekt, moeten voor iedere Quaker een aansporing zijn om dat geloof niet te beschamen en die verwachting niet teleur te stellen. Het is demotiverend als degenen over wie mensen goed spreken de innerlijke kracht missen om aan de hooggestemde verwachtingen te beantwoorden.¹

VERBETERING VAN ARBEIDSVoorwaarden

Quakers hebben ook een belangrijk aandeel gehad in allerlei plannen en pogingen ter verbetering van de verhouding tussen werkgevers en werknemers. George Cadbury, de stichter van Bournville en Joseph Rowntree, die New Earswick liet bouwen, hebben veel gedaan voor het welzijn van de arbeiders van hun chocoladefabrieken. Hun modeldorpen hebben grote invloed uitgeoefend als baanbrekende voorbeelden. Veel belangrijker nog dan het praktische werk was de merkwaardige liefdevolle mentaliteit, die deze twee mannen kenmerkte. Achter al het zichtbare en tastbare wat zij hebben gedaan was een onzichtbare atmosfeer, die echter door alle arbeiders gevoeld en begrepen werd, en waarop zij steeds spontaan gereageerd hebben. De fabriekjes voor quakermeubelen fungeren vaak ook als sociale werkplaatsen voor resocialisatie en steeds meer andere bedrijven ontdekken ook de voordelen van een aanpak vanuit de mens in plaats van uit het product. Echter, zeker in de armere landen, maar ook elders, is er door verbetering van de arbeidsomstandigheden en eerlijker winst-

verdelingen nog een wereld te winnen.

SERVICE

Wij lezen dat Johannes, in Jezus wast de voeten van zijn leerlingen, in plaats van de geschiedenis van het laatste avondmaal met zijn sacramentele betekenis, het verhaal verteld van de voetwassing en daaraan toevoegt: je moet ook elkaars voeten wassen, en uit De wijnstok en de ranken: 'Mijn gebod is dat jullie elkaar liefhebben zoals ik jullie heb liefgehad.' Dit is een ander soort sacrament, een die niet hoeft te worden bediend door een gewijde priester, maar dat in geest en waarheid alleen kan worden bediend door hen die zich door de Christus geroepen voelen.

De quakers hebben al drie eeuwen de oproep van Jezus ter harte genomen om deze geheiligde dienst te vervullen. De voetwassing betekende voor hen niet alleen maar een ceremonie op Witte Donderdag, maar onafgebroken liefdewerk, overal in bescheidenheid gedaan waar er ook maar gewonde en vermoeide voeten zijn. Augustinus heeft eens opgemerkt, dat christenen te veel aandacht wijdden aan Gods hoofd, maar zijn voeten verwaarloosden. In dezelfde geest heeft Walter Hilton, een Engels mysticus uit de veertiende eeuw zich uitgelaten:

Zonder twijfel zal hij u dankbaarder zijn voor het bescheiden wassen van zijn voeten wanneer zij vuil zijn en stinken, dan voor al de prachtige schilderijen en fraaie bekledingen die u vol vrome toewijding voor zijn hoofd weet te maken.

De Franse filosoof Emmanuel Levinas (1905-1966) geeft het volgende commentaar op Matteüs 25:

'Tegen mensen die God zoeken, zeg ik:

ja, je zult hem vinden, maar bevrijdt eerst de slaven,
kleedt de naakten, voedt de hongerigen,
laat de daklozen binnenkomen in je huis.

Dat de mensen elkaar onderling niet helpen, dat is de doodzonde!

De mens die vraagt: God waar bent U?

weet dat het antwoord van God er niet in bestaat mij te antwoorden,
maar mij terug te sturen naar de Ander, ook al is hij een stoorzender

en bij uitstek ongewenst, de dakloze, die je tapijt bevuilt.’

INTENSIEVE BETROKKENHEID

In zijn *Vormen van religieuze ervaring* heeft William James opgemerkt, dat het quakerisme ‘een godsdienst van waarachtigheid, geworteld in innerlijk geestelijk leven is.’ Maar dit ‘innerlijk’ moet niet worden opgevat als een tegenstelling tot het uiterlijke, want de quakers leggen de nadruk op het innerlijke leven zodat zij des te beter in staat zijn de wereld te dienen.

In het roepingsvisioen van Jesaja ziet de profeet de engelen met twee vleugelen hun aangezicht bedekken als teken van eerbied en ontzag over Gods aanwezigheid (Heilig, heilig, heilig is de *HEER* van de hemelse machten.), maar met twee andere vleugels vliegen zij en houden zich gereed om uit te gaan op het ogenblik dat God dit zou bevelen. Het is een erkenning van het heilige gezag zonder ontkenning van de aardse weerbarstigheid. Het streven naar en, als het gegeven wordt, het bereiken van een harmonische eenheid tussen innerlijk en uiterlijk leven is kenmerkend voor de quakers. Het blijft opmerkelijk dat de vormloze mystiek van de quakers tot zo’n intensief engagement heeft geleid. Alle drukmiddelen die vredelievende organisaties hanteren werden allemaal door quakers beproefd. De quakers worden dan ook vermeld in de *Encyclopedie van de mensenrechten* van Amnesty International, die net als de quakers en Artsen zonder Grenzen de Nobelprijs voor de Vrede in ontvangst mochten nemen. Gandhi was in 1947 ook genomineerd, maar werd vermoord en de jury wenste geen gebruik maakte van de mogelijkheid tot posthume toekenning. De *Greenpeace*-filosofie heeft sterke overeenkomsten met het gedachtegoed van de quakers. Het idee van duurzaam beleggen is in de 17^e eeuw in Amerika ontstaan toen quakers weigerden te beleggen in bedrijven die gebruik maakten van slaven. De franchiseketen *The Body Shop* heeft ook overeenkomsten met de quakerfilosofie.

Voor Nederland mag ook de inzet van de quakers bij de watersnood in 1953 niet onvermeld blijven.

1 Jorns, Auguste: *Studien über die Sozialpolitik der Quäker*, 1912

OPVOEDING EN ONDERWIJS

De Engelse dichter en vorser van de menselijke ziel, Robert Browning († 1889) heeft gezegd, dat de waarheid in onszelf is, dat het er alleen maar om gaat deze naar buiten te brengen, en dat het niet juist is haar buiten ons te zoeken. Quakers hebben nooit veel van dit standpunt moeten hebben. Juist omdat zij inzagen, dat hun opvatting van het inwaarts licht het risico van overdrijving tot een soort magische kracht in de trant van Aladdin's wonderlamp in zich droeg, hebben ze meteen al nadruk gelegd op de opvoeding. George Fox wist uit ervaring wat een gebrekkige opvoeding betekende en juchte daarom de toetreding van intellectuelen als William Penn, Robert Barclay, Alexander Jaffray, Thomas Ellwood en anderen toe. Hij heeft veel gedaan ter verbetering van het onderwijs in Engeland en daarbuiten. In 1668 richtte hij een tweetal scholen op voor quakerkinderen; een van de eerste onderwijzers schreef in een brief dat George Fox en William Penn het plan hadden opgevat om een stuk land in de buurt van Londen te kopen voor een schooltuinhuis voor stadskinderen.

George Fox gaf zijn medequakers de raad: 'Zorg dat onderwijzers en onderwijzeressen, die getrouwe en goed onderlegde Vrienden zijn, worden aangesteld in alle steden en grote plaatsen waar zij nodig zijn, om hun leerlingen kennis bij te brengen en te leren geregeld de heilige Schriften en andere goede boeken te lezen, zodat zij tot kennis van de waarheid komen, God leren dienen en opgevoed worden tot een leven tot meerdere glorie van God en tot welzijn van hun medemensen'. Een van de plichten van de *monthly meeting* tegenover haar leden was 'de ouders te helpen bij de opvoeding van hun kinderen'. Vanaf het prille begin werd aan de *meeting* een school toegevoegd en speelde de onderwijzer een belangrijke rol in de kleine quakergemeentes. Penn bracht de opvoeding op een hoog peil. Hij stichtte in zijn kolonie een school, die nog altijd bestaat en een van de oudste scholen is van de Verenigde Staten.

BASISONDERWIJS

Overall in de Amerika, waar het quakerisme vaste grond onder de voet kreeg, ontstond er een school in de wildernis naast het *meetinghouse*.

De betekenis, die deze kleine pionierscholen hadden voor het leven van de quakerkinderen, kan moeilijk overschat worden. Ze ontvingen daar een opleiding die andere kinderen in die streken gewoonlijk misten. Soms werden ook niet-quakers tot de scholen toegelaten, maar meestal stond het godsdienstige element in de opvoeding zo centraal, dat buitenstaanders er een kweekplaats in zagen van kleine kwakertjes.

Dankzij deze kleine opvoedingscentra wisten de quakers gedurende het koloniale tijdperk een hoog peil van geestelijk en intellectueel leven te handhaven, ook in afgelegen streken.

Er zijn dagboeken bewaard gebleven van quakers die hun hele leven doorgebracht hebben op afgelegen boerderijen, ver van de wereldse brandpunten, die toch getuigen van brede belangstelling, diepgang en van kennis van de grote problemen van dat moment. Het had een diepgaande invloed op de kinderen van quakers. Veel quakers waren schuchter en leefden teruggetrokken. Zij legden zich vooral toe op de verspreiding van hun eigen godsdienstige opvattingen, en met grote zorgvuldigheid werkten zij een opvoedingssysteem uit. Dit werd uitgedrukt in de kleine quakerscholen. In deze rustige omgeving werden de kinderen gevormd, ontwikkeld en voorbereid om de taak van de oudere generatie over te nemen. Geleidelijk breidden deze scholen zich uit, doordat ook andersdenkenden werden opgenomen. In sommige gebieden van de Verenigde Staten werden deze quakerscholen de basis van het latere onderwijsstelsel.

De *puriteinen* beseften, dat hun geestelijk bestaan afhankelijk was van een goede opleiding van hun predikanten. De stichting van Harvard en Yale was dus noodzakelijk.

Bij de quakers ontbrak deze noodzaak om hun voorgangers een behoorlijke opleiding te geven; over wenselijkheid is toen niet zo nagedacht.

Wanneer iemand geroepen wordt om aan zijn inwaarts licht te gehoorzamen, moet hij in staat zijn zijn subjectieve meningen te toetsen. Het quakerideaal van persoonlijke dienst aan de mensheid vereist een algemene ontwikkeling. Nu wordt dit breed ingezien, maar in de beginperiode was deze overtuiging nog verre van algemeen.

Toch waren er in die tijd in Amerika, Engeland en Ierland verschillende quakerscholen die een uitgebreid leerplan hadden en waar goede leraren aan verbonden waren. Bovendien hadden gegoede Engelse en Amerikaanse quakergezinnen gouverneurs in dienst voor de opvoeding van de kinderen, zodat er, ondanks de zeldzaamheid dat een Quaker de universiteit bezocht (in Engeland was dit trouwens onmogelijk door beperkende toelatingsbepalingen), vele quakers waren met een klasieke opleiding. Verschillende mensen, die hun opvoeding in quakerkringen ontvingen, zoals de scheikundige John Dalton, John Fothergill, de vriend van Benjamin Franklin, L. Howard, een van de grondleggers van de meteorologie en een vriend van Goethe; de scheepsbouwer William Rotch, die tijdens de Franse revolutie in de nationale vergadering van zijn geloof in een inwaarts licht in de menselijke ziel getuigde, om er een paar te noemen, vormen het bewijs dat er met het onderwijs van de quakers niets mis was.¹ In de laatste decennia van de 18^e eeuw vond een uitbreiding van de pedagogische inzet van de Vrienden plaats. Leider van deze beweging was John Fothergill, die de steun en de medewerking van een groot aantal quakers in Engeland en Amerika had. In 1779 werd de nog vandaag bestaande Ackworthschool opgericht, de eerste van een reeks quakerkostscholen die in Engeland en Amerika ontstonden. Ook Ierland volgde dit voorbeeld, zodat de quakers in het begin van de 19^e eeuw over een stelsel van onderwijs beschikten, al mag niet uit het oog worden verloren, dat zij hun scholen beschouwden als kweekplaatsen van kwakertjes. Zij waren nog altijd voorstanders van wat zij een 'beschermende opvoeding' noemden, die dienen moest voor het onderwijs en de ontwikkeling van hun

‘eigen volkje’. Op die wijze werden de kinderen beveiligd voor de verleidingen en de boze invloeden van de wereld, en zoals de oude kinderen Israëls stonden zij onder allerlei regels en voorschriften. Zij werden gedwongen tot eenvoud in taal en kleding, mochten geen boeken lezen die hun zieltjes konden bederven, terwijl romans, toneelstukken en muziek overbodige luxe waren. Wat zij wel leerden, leerden zij degelijk. Zij leerden lezen en schrijven en waren bedreven in de Engelse grammatica en de wiskunde, maar belangrijker was, dat zij opgroeiden in de warme atmosfeer van het quakerisme, elke dag uit de bijbel hoorden lezen en een actief aandeel hadden in de stille wijdingsmomenten van de Vrienden.

Maar het bleef een beperkt en beknot leven waaraan de mooiste vruchten van een veelzijdige opvoeding ontbraken. Geleidelijk echter brak onder de quakers van het einde van de achttiende eeuw de overtuiging door, dat hun roeping als opvoeders verder reikte. Langzamerhand begonnen alle hekken en belemmeringen te verdwijnen en traden de typisch quakerse eigenaardigheden minder op de voorgrond. Mensen met pedagogische scholing en met die ondefinieerbare gave om de liefde en het vertrouwen van kinderen te winnen, werden aan het hoofd van de scholen geplaatst en ook ouders die zelf geen quakers waren begonnen aan de schooldeuren te kloppen.

DE ONDERWIJSWET VAN 1870

Het eerste belangrijke experiment van de quakers op het gebied van de volksopvoeding was te danken de wat excentrieke Joseph Lancaster († 1838), die zijn pedagogische experimenten begon in 1801 te Londen, waar hij een school opende voor alle gezindten, tegen een gering schoolgeld en gratis voor de armen. Hij gebruikte de oudere leerlingen om de jongere onderwijs te geven en zorgde zelf voor leiding en geestdrift.

Hij trok door het land om lezingen te houden over opvoeding, schreef vlugschriften, om zijn plannen uiteen te zetten en slaagde er in het apathische publiek in beweging te krijgen.

King George III stelde levendig belang in het werk van Lancaster en een aantal sympathiserende Vrienden, onder leiding van William Allen van Spitalfields, stichtte de *Royal Lancastrian Society for Promoting the Education of the Children of the Poor*. Hieruit is de eerste organisatie gegroeid voor stelselmatig basisonderwijs in Engeland. De scholen, die het resultaat waren van het werk van Lancaster, openden hun deuren voor de onderkant van de maatschappij, maar het openbaar onderwijs voor kinderen uit de middenklasse liet nog steeds veel te wensen over.

De onderwijswet van 1870 voorzag in deze behoefte. William E. Foster, de toenmalige minister van onderwijs, was van huis uit Quaker, al was hij toen hij deze wet indiende uit het Genootschap van de Vrienden getreden. Hij had een intense liefde voor kinderen en gaf ieder Engels kind het recht op onderwijs.

Zijn wet werd fel bestreden, zowel door de Kerk als door sommige Dissenters die niet tot de Anglicaanse staatskerk behoorden zoals de presbyterianen, de congregationalisten, baptisten, methodisten, unitariërs en irvingianen, omdat zij niet voldeed aan de godsdienstig wensen van deze groepen. Ondanks haar tekortkomingen was deze wet een stap in het langzame ontwikkelingsproces van het algemeen openbaar onderwijs.²

VOLWASSENENONDERWIJS

Het volgende belangrijke experiment op het gebied van de volksonwikkeling, waarin de quakers een belangrijk aandeel hadden, was de opkomst van de *Adult Schools* (scholen voor volwassenen). Deze scholen bestonden al geruime tijd zonder dat zij veel belangrijks uitgericht hadden. Al kort na de oprichting van de zondagscholen door Robert Raikes in 1782 waren de eerste *Adult Classes* voor bijbels onderwijs opgericht.

Vooraf de in 1798 begonnen lessen in Nottingham verwierven bekendheid. Ook elders werd dit denkbeeld overgenomen, zodat de beweging reeds in tal van steden ingang had gevonden, toen de quakers zich ermee gingen bemoeien. De historische gebeurtenis in de ontwikkeling van deze scholen was de

oprichting van de *Severn Street Adult School* te Birmingham in 1845 door Joseph Sturge. Zijn aanvankelijk doel was de jongens uit Birmingham te bereiken maar tot zijn eigen verbazing kwamen er niet alleen jongens, maar ook mannen, zodat in 1852 de school moest worden gesplitst en op deze wijze het eigenlijke volwassenenonderwijs in haar tegenwoordige vorm ontstond.

In 1847 organiseerde Sturge een conferentie met quakeronderwijzers over het bijbelse onderricht, waaruit de *Friends' Firstday School Association* voortkwam. De volgende belangrijke gebeurtenis was de komst van William White naar Birmingham, die zijn verdere leven aan de *Adult School Movement* heeft gewijd. Toen hij met zijn werk begon werd het volwassenenonderwijs in Birmingham door ongeveer vijfhonderd mannen en vrouwen bezocht; bij zijn dood telde de beweging niet minder dan vijftigduizend leden door geheel Engeland.

Sinds 1860 heeft deze beweging voortdurend aan omvang en innerlijke kracht gewonnen. Naast de studie- en discussiegroepen werden al spoedig ook wijdingssamenkomsten voor de bezoekers van cursussen en hun gezinnen georganiseerd die veel van de quakermeetings weg hadden, vooral door de momenten van stilte en de volledige vrijheid voor de deelnemers om zich over van alles en nog wat uit te spreken. Vaak werd iemand uitgenodigd voor bijbelbespreking of om een of ander onderwerp in te leiden. Naarmate de beweging zich verder ontwikkelde, trok zij ook tal van andere onderwerpen op economisch en sociaal gebied binnen de sfeer van haar belangstelling.

Op deze wijze werd het volwassenenonderwijs ongemerkt tot een soort onsektarische kerk voor haar leden. Wat de praktijk ervan betreft kan de *Adult School Movement* vergeleken worden met de Tertiariissen (derde orde) uit de beweging van Franciscus van Assisi. Het was geen nieuwe orde, maar wel een nieuwe gemeenschap, die probeerden tot een beleving van de christelijke godsdienst in het dagelijks leven te komen.

Tegen het midden van de 19^e eeuw kreeg het onderwijs van de quakers een nieuwe impuls door de oprichting van tal van

scholen, die ook nu nog een rol spelen. Wat beslissend is geweest voor het quakeronderwijs in de laatste periode, was de levensbeschouwelijke vorming. Er is over het algemeen weinig verschil tussen de pedagogische beginselen van de quakerscholen en andere soorten onderwijs, behalve dan dat de quakers thuis en op school steeds de nadruk gelegd hebben op de basis van een gezonde opvoeding, en daardoor wellicht meer wetenschappelijk geschoolde leerlingen hebben kunnen afleveren.

WELVAART EN WELZIJN

Maar het voornaamste kenmerk van de quakeropvoeding ligt in de verhoging van de levensstandaard, en dan niet specifiek de welvaartsverhoging, maar vooral in de betekenis van welzijn. Toetssteen voor een school is, in hoeverre zij er in slaagt de gemiddelde leerling op te voeden tot een evenwichtig en harmonisch ontwikkeld persoon. In dit opzicht is de ene leerling veel gemakkelijker dan de andere.

Robert Collyer heeft eens gezegd, dat de goddelijke genade, die genoeg was om Johannes tot een heilige te maken, niet voldoende bleek te zijn om Petrus te weerhouden zijn zwaard te trekken en er op los te slaan. Als je echter al deze omstandigheden in aanmerking neemt, kan je zonder overdrijving zeggen, dat de quakeropvoeders een gave hebben getoond voor dit belangrijke gedeelte van de pedagogiek: het vormen van wilskracht en karakter door het aanbieden van een duidelijke structuur en het geven van het goede voorbeeld.

De geest die op een school waait heeft een grote invloed. Niemand kan hem precies omschrijven en de leerling zelf kan het zeker niet onder woorden brengen, maar hij voelt het, reageert erop en wordt erdoor gevormd. Het heeft onmiskenbaar zijn weerslag op de identiteitsvorming van de kinderen.

In Nederland is in 1934 een quakerschool opgericht in Eerde, die in 1958 werd overgeplaatst naar Kasteel Beverweerd. Uniek en typisch Nederlands was de directe verantwoordelijkheid van het Genootschap der Vrienden.

SPIRITUELE ONTWIKKELING

Je kan niet beweren, dat quakerscholen altijd slagen in het ontplooiën van de spiritualiteit en het stimuleren van de karaktervastheid van hun leerlingen. Wel zijn de programma's daarop toegespitst; niet alleen het verstand moet worden ontwikkeld. Dit is vanzelfsprekend en ook het vage ideaal dat de meeste scholen voor ogen staat, maar de verwezenlijking blijft lastig. Quakerscholen proberen geen bepaalde opvattingen te verkondigen en evenmin wordt gepoogd of gewenst de leerlingen tot kwakertjes te bekeren. Wel wordt het godsdienstig leven zo reëel mogelijk gemaakt en uit de sfeer van het abstracte naar de praktijk gebracht. Godsdienst wordt beschouwd en behandeld als een werkwoord. Er worden geen achtehaalde opvattingen uitgedragen. Lastige kwesties worden onder ogen gezien en besproken en men zoekt naar diepere en achterliggende betekenissen. Alleen eerlijke openhartigheid kan tot inzichten leiden. Godsdienst is immers niet alleen een zaak van argumenten en logische redeneringen; uiteindelijk is zij een praktische ervaring die dit alles achter zich laat.

De scholen staan bekend om hun discipline. Zij willen eigenschappen van blijvende waarde vormen, en gaan niet van het standpunt uit, dat wat de leerlingen graag zouden willen altijd het beste voor hen is. Maar tegelijkertijd wordt er nadruk gelegd op het scheppen van een sfeer van begripvend vertrouwen in plaats van op machtsvertoon, en men beseft dat zo'n school zijn doel mist, wanneer er geen veilige sfeer van liefdevolle samenwerking ontstaat tussen onderwijzers en leerlingen.

Richard Nixon is een *birthright member* die de hoge morele standaard bij lange na niet waarmaakte. Als vice-president weigerde hij quakerdelegaties te ontvangen en als president liet hij zich liever in met evangelist Billy Graham dan met de kritische quakergemeenschap. Nixon heeft van zijn quakerachtergrond slechts het afwijzen van leiding van buitenaf overgehouden en alleen zichzelf als richtsnoer genomen. Met zijn zwakke zelfreflectieve vermogen, bleek dit een fatale combinatie te zijn.³

WIJDINGSSTONDEN OP SCHOOL

Op de quakerscholen worden ook wijdingssamenkomsten gehouden, waardoor de leerlingen gelegenheid hebben deze uit eigen ervaring te leren kennen. Er gaat een kracht uit van het gemeenschappelijk zwijgen die bijna iedereen voelt, en bij jongeren is dit vrijwel altijd het geval. Deze periodes van stilzwijgen hebben grote opvoedkundige betekenis, maar er is meer. Zij helpen de jongeren om tot zichzelf te komen, hun eigen diepere wezen te ontdekken, te mediteren en eigen leven te verdiepen, en velen worden zich in deze stille ogenblikken de realiteit van God bewust. Velen, die deze stille momenten op de quakerscholen hebben meegemaakt, denken er in hun latere leven aan terug en weten dat het mijlpalen waren in hun persoonlijke ontwikkeling. Inmiddels zie je het ontstaan van stilte- en bezinningsruimtes bij verschillende onderwijsinstellingen. De behoefte tot rust en de weldadige werking ervan wordt steeds meer erkend.

In het algemeen kan men zeggen, dat het voornaamste streven van de quakerpedagogiek en -didactiek is om geloof en vertrouwen te wekken. De docenten streven er naar om de grondslag te leggen voor het karakter, oprechte gevoelens te kweken, hoge waarden na te leven en op te voeden tot een levend geloof en geestesleven met God als reële kracht in het dagelijkse leven.

1 Quakers in Science and Industry: Being an account of the Quaker contributions to science and industry during the 17th and 18th centuries, 1950

2 Campbell Stewart: Quakers and Education as seen in their Schools in England, 1953

3 Larry Ingle: Richard Nixon; Exemplary 20th Century Quaker, 2001

ANDERE LITERATUUR:

M. J. Langeveld: Kind en religie, 1956

A. K. Ploeger: Inleiding in de godsdienstpedagogiek, 1993

S. Miedema: De comeback van God in de pedagogiek, 2002

H. C. Rümke: Karakter en aanleg in verband met het ongelooft, 2004

EEN NIEUWE MENTALITEIT VOOR EEN NIEUWE WERELD

Sektarisme is op zichzelf niet zo interessant. De bedoeling van dit boekje is dan ook niet om de eigenaardigheden van een sekte te verdedigen of uit te dragen. Wat in de vorige hoofdstukken als historische uiteenzetting gegeven is, is alleen maar een aanloop geweest voor een beschouwing over de nieuwe wereld die veroverd moet worden. Er zullen altijd zogenaamde realisten onder ons zijn, conservatieve geesten die vastgeroest zitten in de gebeurtenissen en verhoudingen van het moment, en bij hoog en laag volhouden, dat de menselijke natuur nu eenmaal... menselijke natuur is die nooit veranderen zal. Je kan, zo houden zij vol, evengoed druiven van doornenstruiken kunnen plukken, als verwachten dat de egoïstische drang van de menselijke instincten zou kunnen worden omgezet in altruïstische, maatschappelijke tendensen. Wat er was, zal er altijd weer zijn, wat er is gedaan, zal altijd weer worden gedaan. Er is niets nieuws onder de zon, zegt Prediker. Het is even dwaas voor een menselijke 'dromer' om een nieuwe wereld te 'ontwerpen' en uit zijn hersens allerlei fraaie idealen te voorschijn te toveren, als het voor een amoebe zou zijn om uit zijn slijm het paradijs te voorschijn te toveren.

Maar het zou wel eens zo kunnen zijn, dat juist de 'realist' de dromer is, die zich in allerlei illusies wentelt. De wereld heeft zich immers toch maar ontwikkeld uit de cel, en de amoebe tot het gecompliceerde leven dat wij nu kennen. En een belangrijk deel van dit ontwikkelingsproces, in ieder geval dat van de laatste periode, is het gevolg geweest van de vooruitziende blik van enkelen. Bepaalde idealen bleken een dynamische kracht te bezitten, en hun uitwerking is geweest dat zij mensen in beweging hebben gebracht. Niet alle idealen zijn constructief. Sommige zijn enkel lucht en najagen van wind. Idealen moeten, evenals andere krachten, getoetst en op de proef gesteld worden. Maar als de tijd er rijp voor is, en de omstandigheden gun-

stig zijn, komen deze krachtige, levende idealen uit de individuele en collectieve ervaring te voorschijn, zo ongeveer op de wijze waarop de mutaties in het biologische proces optreden. Deze mutaties kunnen een toevallige vorm zijn zonder enige toekomst, maar kan ook het begin zijn van nieuwe vormen, die het leven van de soort op een hoger niveau brengen. In ieder geval zijn zij 'nieuw', hun aanleg was niet van te voren te voorspellen, en in hun omgeving moeten zij hun levensvatbaarheid bewijzen.

'Precies zo ligt het nu ook op het terrein van het religieuze gevoel, het religieuze ervaren, het ontstaan ervan en de openbaring. Voor de meeste mensen is ook hier de 'aanleg' enkel en alleen als ontvankelijkheid voorhanden, dat wil zeggen als mogelijkheid om door religie ontroerd te worden en als het vermogen om zelf en vrij de dingen te leren kennen en te beoordelen. Dat betekent dus: algemene aanleg is de 'geest' maar dan in de vorm van het *testimonium spiritus* (geestelijke getuigenis). En ook dit slechts, *ubi ipse visum fuit* (waar hij wil). Het hogere vermogen en niveau echter, onafleidbaar uit de eerste fase van de loutere ontvankelijkheid, is hier de profeet, dat wil zeggen degene, die de geest als het vermogen van de 'innerlijke stem' en als het vermogen van de divinatie en, door middel van beide, als religieuze productiekracht bezit.' Mooier dan Rudolf Otto het formuleerde kunnen we het niet uitdrukken.

Op deze wijze duiken de idealen op in een wereld, die ze niet verwachtte. Zij ontstaan door een profetische geest, een baanbreker die in staat was zich de volgende stap in de menselijke ontwikkeling te realiseren. In de regel heeft zo'n profeet, de zeldzame gave om evenals de trekvogel de richting voor de toekomst aan te voelen. Hij 'schept' het ideaal niet in de eigenlijke zin van het woord. Het is correcter te zeggen, dat hij het ontdekt. Hij voelt de voorwaartse beweging van zijn tijd aan. Hij neemt de vage verwachtingen van zijn voorgangers over en vat de vele onvervulde verlangens en verwachtingen samen. Hij wordt de levende drager van wensen en doelstellingen, die tot

duisver nog hun tijd vooruit waren. Hij tracht het ideaal in praktijk te brengen. Het dynamiseert verwante geesten en wekt geloof in hun harten. Zo vormt het een groep, een centrum van activiteit. En als de omstandigheden gunstig zijn en het ideaal bezit vitaliteit, zal het niet lang duren of een gedeelte van de mensheid stijgt op tot een hoger plan en waagt zich aan het nieuwe experiment.

EEN TRAPJE HOGER

Dit nieuwe peil van menselijk leven wordt niet bereikt door overtreding van de erfelijkheidswetten of door de instincten uit te schakelen. Instinct is een wonderlijke biologische kracht. Vele mensen beschouwen ze als vaststaande, mysterieuze grootheden. Deze lieden spreken met evenveel eerbied en ontzag over de instincten als over de 'wet' van de evolutie, alsof deze 'wet' de drijvende of richtinggevende kracht was. Instincten zijn tendensen, potentiële energieën, die in tal van richtingen kunnen worden geleid en omgebogen. Wanneer ze ongehinderd hun gang kunnen gaan, zal een instinctief egoïstische tendens zich kunnen vastzetten als een gewoonte die op haar beurt weer een lastig te veranderen karaktertrek kan worden. Maar dezelfde tendens kan evengoed worden gesublimeerd, met andere instincten en emoties tot een groter complex verenigd en omgezet in een solidariteitsgevoel, dat ook kan uitgroeien tot een motorische kracht in het leven. Er bestaat geen redelozer dogma dan dat de mensheid vastgeketend zou zitten aan één oude, onveranderlijke levenswijze. Het is een ketterij, erger dan die van Arius, dat wij als toeschouwers bij de pakken neer zouden moeten zitten om gade te slaan hoe de 'instincten' en de 'erfelijkheidswetten' het mensdom in de oude tredmolen laten ronddraaien. We mogen als gezonde werkhypothese aannemen, dat nieuwe wegen kunnen worden gebaad en nieuwe levensmogelijkheden kunnen worden geopend, wanneer wij leren scheppende idealen in beweging te brengen en deze op de jeugd kunnen laten inwerken in haar ontvankelijke periode.

De vraag, bijvoorbeeld, of iemands leven zal worden beheerst door een egoïstisch streven, dan wel gewijd aan sociale en gemeenschapsidealen, wordt voor een groot gedeelte beheerst door de gewoontes die in de eerste jaren van het leven worden gevormd en door de wijze waarop de instincten en emoties onder dominerende belangentendensen worden georganiseerd en door het dagelijkse doen en laten verder geactiveerd.

De ene van deze mogelijkheden is geen steek 'natuurlijker' dan de andere. Offer en zelfovergave kunnen zó absoluut tot tweede natuur worden, dat er niet eens meer over nagedacht hoeft te worden, maar zich even spontaan laat gelden als de vrek instinctief zijn leven waagt om zijn geld te verdedigen.

Het is alleen maar de vraag welk ideaal het allesbeheersende wordt. In het ene geval is de weg van de minste weerstand gecultiveerd, waardoor een eng stelsel van egoïstische gewoontes ontstaat. In het andere geval is de evenzeer aangeboren belangstelling voor het lot en het welzijn van de anderen op de voorgrond gebracht en aangewakkerd, totdat ten slotte liefde en mededogen met anderen de dominerende motieven van ons handelen zijn geworden. De richting, waarin de mens zich ontwikkelt, zal afhangen van de vraag, welke van deze twee tendensen hij cultiveert en de overhand krijgt.

WERELDBESCHOUWING

Wat van deze twee mogelijkheden gezegd is, geldt ook meer algemeen voor onze gehele wereldvisie. Beschouwen we de wereld als een materialistisch en mechanisch systeem, of als een levend, groeiend, scheppend geestelijk organisme, dat beziel wordt door een liefdevol hart en een doelbewuste Geest? Dat zal afhangen van de denkwijzes die in de vormende opvoedingsperiode worden aangekweekt en ontstaan door het proces van selectie en eliminatie. Wij worden niet geboren als materialisten of als gelovige mensen; eerder worden wij geboren met de mogelijkheden om onze indrukken van de wereld in de ene of in de andere richting te systematiseren.

Welke van de twee mogelijkheden ten slotte tot het 'complex' uitgroeit, dat ons leven en werken zal beheersen, zal afhangen van onze selectieprincipes en van de richting waarin wij onze belangstelling laten ontwikkelen. In beide gevallen zullen wij tal van feiten niet tot hun recht laten komen, omdat zij niet passen in ons systeem van voelen en denken, dat wil zeggen: niet passen in ons complex. Het komt erop neer, dat de vooruitgang van de wereld bepaald wordt door het ontwaken van grote idealen, die haar een hogere levensmogelijkheid bieden, en dat we deze idealen in laatste instantie danken aan de visie van een profeet. Deze verzamelt een groep medestanders om zich heen, die ook door dat ideaal gegrepen worden, zodat het de stuwende kracht wordt van een steeds groter wordende groep. Wanneer dan dit ideaal tegemoet komt aan de diepere menselijke verlangens, zal het aan kracht en invloed winnen om ten slotte het leven en denken te gaan beheersen. Enkele van de zuiverste en aspecten van dit ideaal die te 'ideaal' zijn voor het alledaagse leven zullen weer losgelaten worden, of 'aangepast' aan de 'werkelijkheid', naarmate de kring van aanhangers groter wordt. Maar toch zullen op deze wijze grote scharen op een hoger plan komen te leven wanneer het ideaal zich doorzet en wordt tot algemeen levensprincipe.

VISIOEN VAN EEN ANDERE WERELD

De gehele beweging van de quakers is eigenlijk één illustratie van dit proces geweest. De kern en het wezen ervan is een alles-beheersend ideaal – een visioen van een wereld, zoals die eigenlijk behoort te zijn. Het is een poging om een bepaalde mentaliteit, een bepaalde levenswijze uit te dragen en in praktijk te brengen; om een groep te vormen, die zich de verwezenlijking van dit ideaal ten doel stelt.

Deze groep mensen tracht te demonstreren, dat het programma van Jezus van Nazareth een levenswijze vertegenwoordigt, die in de praktijk op zijn minst betere resultaten oplevert, dan welke andere dan ook.

De voornaamste kenmerken ervan zijn: geloof in God als Vader; geloof in de mensen als potentieel kind Gods, en geloof in de groeiende macht van God en zijn rijk op deze aarde; geloof in de scheppende en triomferende macht van de liefde als basis voor onze relatie tot de medemens; geloof in de mogelijkheid van het elkaar begrijpen; geloof in de mogelijkheid van een beroep op de goddelijke mogelijkheden in de mens en geloof in de uiteindelijke overwinning van de geest van toegewijde naastenliefde. Zonder twijfel is dat een zeer optimistisch programma, maar dat was het levensprogramma van Jezus ook.

Toch moeten wij de ontstellende feiten ook eerlijk onder ogen zien. De liefhebbende, goedgelovige zielen zien vaak hun vertrouwen in anderen misbruikt. De strijd om het bestaan heeft al de eeuwen door gewoed en de *survival of the fittest* is te vaak werkelijkheid geweest. De vraag, waar het om draait, is, zoals Philips Brooks het uitdrukte, of van ons zwart en witte dambord de zwarte vakken op de witte achtergrond zijn aangebracht, of de witte vakken op de zwarte ondergrond. Het is de diepgewortelde overtuiging van de quakers, dat de werkelijke ondergrond wit is en niet zwart, en dat wat waar en goed is in overeenstemming is met het diepste wezen van dit universum.

Die geloof in de omvorming van deze wereld zal evengoed op teleurstellingen en nederlagen stuiten als op successen en overwinningen. Men gunde Jezus drie jaren van arbeid vol naastenliefde. Toen kwamen de heersende belangen van zijn tijd in verzet. 'Weg met deze mens!' schreeuwde men. 'Geef ons Barabbas, zijn methode kunnen we tenminste begrijpen!' Ja, maar dat kruis betekende niet het einde van het leven en werken van Jezus. Het werd een van de rijkste bronnen van energie en kracht in de wereld, en oefende een fascinerende invloed uit op de harten van de mensen. Het bracht Augustinus uit Hippo tot een nieuw leven. Het was de bron van kracht en bezieling van Franciscus van Assisi, en in het leven van Gandhi. De Nobelprijswinnaars Nelson Mandela en Jimmy Carter zijn heden-daagse voorbeelden.

Er heeft nooit zo'n triomfator in deze wereld geleefd als deze Gallileër. Pilatus zei: *U bent dus koning?* U zegt dat ik koning ben, zei Jezus. Ik ben geboren en naar de wereld gekomen om van de waarheid te getuigen, en ieder die de waarheid is toegedaan, luistert naar wat ik zeg.

Al wordt niet élk hart vertederd door geloof en vertrouwen in de mensen, vaak is dit toch wel het geval.

De quakers hebben nooit aangenomen, dat de nieuwe wereld door een wonder zou ontstaan of dat het een eenvoudig en gemakkelijk zou zijn om van de methode van het geweld over te gaan tot die van de liefde. Zij hebben in menige oorlog, waaraan zij niet konden deelnemen, moeten lijden. Hun bezittingen werden vernield, zijzelf werden vaak met felle haat bejegend en moesten soms met hun leven boeten voor het feit dat zij weigerden mee te doen aan geweld en moord. Hun houding leek vaak absurd. Zij schenen geen rekening te houden met de werkelijkheid. Het leek wel of zij dwazen waren, die dachten dat zij in een paradijs leefden.

De mens is nog niet tot rust gekomen. Wij staan nog in de kindertjaren van de menselijke ontwikkeling. De stemmingen en hartstochten van de puberteitsjaren wekken onrust. Het is lastig te willen leven voor idealen waaraan de langzaam rijpende wereld nog niet toe is. Dat is de prijs voor profetische idealen.

Deze vooruitstrevende idealen moeten meer zijn dan een louter stichtelijke droom. Quakers zijn altijd in de eerste plaats mensen van de daad geweest. Zij wagen zich aan het experiment en proberen hun daden te onderbouwen. De woorden en redenties komen dus ná de daden. Quakers zijn ervan overtuigd, dat oorlog alleen kan worden overwonnen, wanneer begonnen wordt met het leven te verlossen van haat, hebzucht, angst, jaloezie, egoïsme, onrecht, misverstand, Babylonische spraakverwarringen en bedrog. Quakers hebben de proef op de som genomen en het toegepast in de gecompliceerde verhoudingen van het maatschappelijk leven. Het is opofferingen waard om de brandende fakkel hoog te houden wanneer anderen toelaten dat de hunne door de razende storm uitwaait.

GEDULD, VERTROUWEN EN MOED

De manier, waarop de nieuwe wereld tot werkelijkheid zal kunnen worden, is door de hardnekkigheid, het geduld en het onwrikbare geloof van hen die geen krimp geven, het compromis weigeren en de waarheid stellen boven het gemak. Ook wij moeten onze *Thermopylae* van de vrede hebben en ons geestelijke *Bunker Hill*, waar een kleine heldenschaar bereid is moedig stand te houden tegenover de wereld en te bewijzen, dat zij de moed heeft om ook werkelijk naar haar beginsel te leven.

(Bij *Thermopylae* slaagde een paar Grieken er in het machtige Perzische leger terug te slaan en tot de aftocht te dwingen.

Bij *Bunker Hill* had het eerste ernstige treffen in de Amerikaanse vrijheidsoorlog plaats, waarin de kolonisten zich wisten te handhaven tegenover een overmacht van geoeffende Engelse troepen.)

ROOFBOUW OP DE AARDE

Het gaat om heel wat meer dan alleen maar om de vraag van oorlog en vrede tussen de volkeren. Quakers pleiten voor een nieuwe mentaliteit op ieder levensterrein. Het ideaal van een nieuwe wereld kan niet verwezenlijkt worden, internationale en intermenselijke verhoudingen zullen niet verbeteren, zolang wij er niet in slagen een einde te maken aan de oorlogen en hun onderliggende oorzaken van haat veroorzaakt door een onevenwichtige belangenbehartiging. Het is net zo belangrijk dat wij ons zakenleven, ons huiselijk leven, ons politieke en kerkelijke leven in dezelfde geest hervormen. Haat en vrees bederven niet alleen de internationale verhoudingen. De verkwisting in onze huidige samenleving beperkt zich niet tot tijden van oorlog. Wij gaan maar door op verkwistende wijze met de grondstoffen om te springen. Onze haast en ons egoïsme, onze angst dat een ander ons vóór zal zijn, brengen ons er toe roofbouw te plegen in plaats van zuinig om te springen met de beschikbare voorraden. Ernstiger nog is de verspilling van mensenlevens.

Wij maken allen deel uit van de samenleving en wij zijn allemaal verantwoordelijk. Er zal geen nieuwe samenleving komen, zolang wij niet wakker geschud worden en bereid zijn de nodige offers te brengen. Nogmaals: er is geen roltrap, die ons naar boven brengt. De nieuwe samenleving begint door het in ons eigen leven te verwezenlijken. De kleine Gideonsbende moet haar keuze maken en het waagstuk aandurven. Nog eens: het gaat meer om het doorvoeren van een nieuwe mentaliteit dan om een nieuwe maatschappijleer. Het gaat om een levenshouding, een levensvereenvoudiging die meer betrokkenheid, meer liefde en gemeenschapsbesef, minder egoïsme vraagt.

Er is genoeg om aan de behoeftes te voldoen; voor de platvloerse hedonist is er nooit genoeg. De quakers hebben niet altijd even trouw voor de verwezenlijking hiervan gestreden, zoals zij pal hebben gestaan voor de vrede. Maar er zijn altijd mensen geweest die hun hemelse visioen trouw zijn gebleven. Niet per definitie altijd quakers. Vele Vrienden hebben rijkdom en aanzien verworven en hebben geprofiteerd van de opvattingen en gebruiken van hun tijd. Ook zij doen wat binnen hun vermogen ligt om een nieuwe mentaliteit te laten zegevieren en een nieuwe samenleving te helpen grondvesten.

Geestdrift en enthousiasme, bereidheid en toewijding zijn niet genoeg. Kennis en bekwaamheid zijn nodig, maar de problemen liggen dieper. In laatste instantie gaat het om een zuivere mentaliteit. Geen betere verdeling van rijkdom en armoede zal op den duur helpen. Geen politieke hervorming kan het wonder tot stand brengen. Eens zullen wij moeten leren elkaar lief te hebben en te vertrouwen. Leren met elkaar samen te werken en lief en leed met elkaar te delen. Net zo bereid zijn offers voor elkaar te brengen, zoals wij nu met elkaar concurreren. Een nieuwe mentaliteit zal ons uit het moeras kunnen trekken. Ook al bezitten wij een heldere kijk en gezond verstand, die gelukkige, vreedzame en vreugdevolle wereld komt pas als wij leren elkaar lief te hebben en begrijpen en als broeders te behandelen, omdat wij kinderen zijn van één Vader.

WERK IN UITVOERING

Het in praktijk brengen van deze nieuwe mentaliteit is een van de meest kenmerkende trekken van het quakerisme. Het tot stand brengen van een nieuwe samenleving staat in zijn programma geschreven. Wat in die drie eeuwen bereikt is, is niet zo verbluffend veel geweest. Er zijn domme dingen gedaan en energie er is verspild. Er zijn periodes van quiëtisme geweest, en een sterke neiging om zich van de wereld af te zonderen. Er zijn quakers geweest die een exclusief wereldje voor ogen stonden. Er zijn onder hen strenge, bekrompen theologen geweest, die opgingen in leerkwesties van ondergeschikt belang. Er zijn conflicten en zelfs schisma's geweest om geschilpunten, die niets te maken hadden met deze nieuwe gezindheid en deze nieuwe samenleving of met de komst van het koninkrijk van God. Telkens weer is de voortgaande beweging onderbroken doordat dwaallichten zijn gevolgd. Men heeft omwegen gemaakt en in den blinde rondgezworven.

En toch is er een vooruitgaande beweging van het geheel zichtbaar. Nooit heeft men de goddelijke roeping geheel vergeten. Steeds hebben de quakers vastgehouden aan de levende aanraking met God en aan het geloof in de vooruitgang van de mensheid. Zelfs in de donkerste perioden van het quakerisme zijn er quakers geweest die met profetische blik de richting vooruit wisten te ontdekken en vast te houden. Zij hebben steeds de schare doen terugkeren van hun dwalingen en de oude grondwaarheden van het quakerdom weer doen herleven. Zij hebben het geloof in de vooruitgang weer doen opleven en nieuwe moed gewekt om het nog een keer te wagen met liefde en vertrouwen. Zij hebben gepleit voor een rustig en geduldig vertrouwen in het werken van de Geest en zijn blijven geloven, dat het zou geschieden niet door kracht of door geweld, maar door de Geest van de Heer; dat God van binnenuit het leven doet ontwaken en uitbotten om door innerlijke kracht de oude vormen te doorbreken en tot nieuwe ontluiking te komen. Aan dit geloof is het quakerisme over het algemeen trouw gebleven.

AANHANGSEL

Am Schweigen werden sie erkannt,
Die Gott im Herzen tragen.

Gerhard Tersteegen

Zodra Gods grote stilte sluit,
Ligt d'afgrond overbrugd;
Mijn hart spreekt aan zijn hart zich uit,
En daar is geen gerucht.

Pieter C. Boutens

Die Engel singen schön, ich weiss, dass dein Gesinge,
So du nur gänzlich schwiegst, dem Höchsten besser klinge.

Angelus Silesius

INHOUD

1	Rudolf Otto: De zwijgende eredienst	143
I	De stilte	143
II	Het zwijgen van het wachten	144
III	De bekroning van het sacramentale	144
IV	Het praktiseren van de zwijgende eredienst	145
V	De essentie van het sacramentale	146
2	Abraham Joshua Heschel: In het licht van zijn aanzicht	149
3	George Fox	150
4	William Penn	151
5	Gerdina van Dalftsen	152
6	Daniël Mok: Bondgenoten van het licht	153
7	Bertrand Russell: Naastenliefde en stoïcisme	156
8	Rufus M. Jones	157
9	Personen-, woorden- en begrippenlijst	158
10	Praktische informatie	160

Toen in de late 17^e eeuw George Fox en zijn medequakers de evangeliën, Handelingen en de brieven van Paulus begonnen te lezen, hadden zij het gevoel alsof niemand dit ooit eerder had gedaan. Want ze herontdekten er de blauwdruk in voor het christendom als het radicale genootschap van vrienden dat het ooit geweest was en de theologische moed om zich te verzetten tegen slavernij, gevangenschappen, de doodstraf, oorlog, en zelfs het onheilighet verbond tussen kerk en staat.

De verworpenen der aarde humaan behandelen, een levenslange ervaring van kleingeestige wreedheden overwinnen vereist meer dan humaniteit. Dat deze humanitaire waarden hun oorsprong vinden in de ondergrondse rivier van de authentieke christelijke traditie bewijst eens te meer de paradoxale geldigheid van het onderscheid dat Jezus maakte tussen het religieuze establishment en de ware religieuze geest.

Thomas Cahill: *Desire of the Everlasting Hills*, 1999

DE ZWIJGENDE EREDIENST

Heilig Zwijgen, uit stilte geboren,
sluisdeur naar het diepste wezen.

Deze regels¹ komen uit een boekje over de zwijgende eredienst in 1919 geschreven door Violet Hodgkin met als titel *Silent Worship: The way of Wonder*². Dit boek geeft een goede indruk van de eredienst van het in stilte dienen van God, zoals die van de dagen van George Fox tot op heden door de quakers gepraktiseerd wordt. Het is de meest verinnerlijkte vorm van eredienst die ooit werd beoefend, en het bevat een element dat aan geen enkele eredienst zou mogen ontbreken, maar dat in de religieuze praktijk ernstig is verwaarloosd. Hier kan geleerd worden van de quakers, en daarmee kan de eredienst de wijding teruggegeven worden, die ze zeer tot haar schade, heeft verloren.

HET GEWIJDE ZWIJGEN KENT DRIE VORMEN

Het numineuze (=heilige) zwijgen van het sacrament, het zwijgen van het wachten en het zwijgen van de *gemeenschap*.

1 HET EERSTE VAN DE DRIE IS DE STILTE zoals bedoeld in de psalmtekst *Laat heel de aarde zwijgen voor hem*. Zulke indrukwekkende momenten van stilte, waren niet alleen aan de eredienst van Israël voorbehouden, ook andere religies kenden die. Het zijn de heilige hoogtepunten in de dienst, zij geven het moment aan dat God in ons midden is, de ervaring van het numen *praesens*. Alles wat aan de dienst voorafgaat is slechts een voorbereiding hierop, van het moment waarvoor geldt: *het onbereikbare gebeurt*. Dat wat daarvoor alleen bestond in ontoereikendheid en verlangen, wordt nu levende werkelijkheid, de ervaring van de nabijheid van de genade van wat het wereldse overstijgt: Gods manifestatie aan zijn volk. Zo'n realisering is sacrament, en alles wat dat veroorzaakt, wat het begeleidt, of waarvan het de voorbode is, noemen wij sacramentaal. Zo'n zwijgen is daarom een

sacramentaal zwijgen. Zoals de profeet Habakuk zegt: *De heer troont in zijn heilig paleis. Aarde, wees stil voor hem!* Het bestond in de eredienst van het oude Israël, en heden ten dage zien wij het in de katholieke mis in het moment van de 'transsubstantiatie'.

2 DAN IS ER HET ZWIJGEN VAN HET *WACHTEN*. De betekenis daarvan is in eerste aanleg een andere dan het sacramentale. Wanneer de quakers samenkomen voor een wijdingssamenkomst in stilte, is dat in de eerste plaats een wachten. En het heeft in die zin een dubbele waarde. Het staat ten eerste voor meditatie, dus naar binnen gerichte concentratie en een zich losmaken van de veelvormige afleidende buitenwereld. Maar ook heeft dit zijn waarde als voorbereiding van de ziel om te worden tot de pen van de grote schrijver, de gespannen boog van de hemelse schutter, de gestemde lier van de goddelijke musicus. Dit zwijgen is daarom niet eens zo zeer het verstommen in de aanwezigheid van de godheid als wel het wachten op zijn verschijnen, in afwachting van zijn Geest en zijn woord. Maar dit ene zwijgen gaat heel natuurlijk over in het sacramentale zwijgen, waar we eerder over hadden. Het kan ook gebeuren dat de *zwijgende eredienst* totaal stil blijft en dat ieder woord van de Geest uitblijft. Dan gaan de gelovigen uiteen zoals ze gekomen waren, zonder dat enige vermaning of lofprijzing werd gehoord. En toch hoeft dat niet te betekenen dat de dienst op een of andere manier niet deugde, want de stilte kan zowel een 'heilige' ervaring zijn geweest als een wachten op God. De Eeuwige was aanwezig in het stilzwijgen en zijn aanwezigheid was tastbaar zonder enig gesproken woord. De plechtige viering van het Zwijgen werd een Sacrament.

3 DE BEKRONING VAN HET SACRAMENTALE is het bereiken van eenheid, broederschap, *gemeenschap*. Dit derde zwijgen is de voltooiing van de twee anderen, het zwijgen van het wachten en het sacramentale zwijgen. En bij de *zwijgende eredienst* van de quakers gaat het werkelijk om een daad van gemeenschap, in

beide betekenissen van het woord: enerzijds het eenzijn, de verbondenheid van de individu met de onzichtbare aanwezige, anderzijds de mystieke vereniging van een grote groep individuen met elkaar. Wat dat betreft bestaat er een diepe innerlijke verwantschap tussen de twee vormen van godsdienstbeleving, die uiterlijk elkaars tegenpolen lijken te zijn, de wijdingssamenkomst van de quakers en de roomskatholieke mis. Beide zijn gewijde godsdienstige ceremoniën, beide zijn belevingen van gemeenschap, beide hebben een zelfde innerlijk streven, niet alleen om de aanwezigheid van God te beleven, maar om een zekere mate van mystieke eenwording met hem te bereiken.

HET PRAKTISEREN VAN DE ZWIJGENDE EREDIENST in zijn volledig vervulde vorm zoals de quakers dat doen, is niet mogelijk in een 'kerk', zoals wij dat woord heden ten dage gebruiken, maar alleen binnen de nauwere begrenzing van een intiemere *Broederschap van de Geest*. Moge God geven dat een dergelijke broederschap nog eens zal ontstaan; niet als een sekte of een geloofsgemeenschap naast onze andere kerken, maar als een spontaan gevormde kring van toegewijde enthousiastelingen, die de oude erfenis van de vroege Kerk hebben herontdekt, de Geest en zijn zevenvoudige gaven.

Maar als er voor het zwijgen van de quakers al geen plaats is in de protestantse eredienst, nog minder geldt dat voor een imitatie van het sacramentale zwijgen in de vorm van de roomskatholieke mis. En wat ook maar wordt nagestreefd dat die kant opgaat is gedoemd te mislukken. Het avondmaal van Jezus is wel de viering van de gebeurtenissen te Golgotha. En het Pasieverhaal is – binnen de hele wereldgeschiedenis – de heilige gebeurtenis *par excellence*, de tegenwoordigheid van het goddelijke onder de mensen in optima forma. Maar de viering van het avondmaal is heel duidelijk geen mis, en de mis zelf is uitgegroeid tot iets wat niet meer overeenkomt met de oorspronkelijke vorm daarvan. De viering van het avondmaal is, naar zijn

oorsprong en zijn bedoeling, helemaal geen publieke ceremonie, en nog minder een drama dat door één of een paar hoofdrolspelers werd opgevoerd voor een publiek van kerkgangers. Het is meer een teder mysteriespel van een besloten broederschap, gebonden aan een speciale tijd en uur, en een verhevigde religieuze voorbereiding – kortom iets zeldzaams en bijzonders. Men zou het geheel gescheiden moeten houden van de gewone kerkdiensten, het reserveren voor speciale plechtigheden, vieringen 's avonds of in de stilte van de nacht. Het zou onttrokken moeten worden aan het alledaagse, en het meest intieme privilege moeten worden dat de christelijke eredienst te bieden heeft.

Maar ook wanneer dit niet mogelijk is moet het mogelijk zijn op een andere manier de zwijgende eredienst in de gewone diensten op zondag in te brengen, en deze zo een wijding te geven die ze nu missen. Wij zouden de dienst kunnen laten culminerend en zijn climax laten bereiken in een korte stilte, die tegelijkertijd het zwijgen van het sacrament als dat van het wachten kan behelzen en voor de meer ervaren gelovigen zelfs een verwezenlijking van eenwording. Wij zouden de mogelijkheid voor zwijgende wijding moeten scheppen zonder enig ceremonieel apparaat en zonder de mythologische doctrine van de 'transsubstantiatie', die in zijn eenvoud en pure spiritualiteit sacramentaler kan zijn dan de mis, waar zo velen naar beginnen terug te verlangen. Wij zouden alleen maar de stille wenken moeten volgen van het voorbeeld van de zwijgende eredienst van de quakers, hun wijdingssamenkomsten.

DE ESSENTIE VAN HET SACRAMENTALE

Wat is de essentie van het sacramentale? Ligt dat, zoals de Engelse High Church-geestelijken zeggen, in de *real presence*, de werkelijke aanwezigheid van het bovenwereldlijke heilige, dat daarmee beschikbaar is om te worden aanbeden, gedeeld, toegeëigend en genoten? Alleen een eredienst die de gelovige dit mysterie aanbiedt en het ook kan verwezenlijken kan een reli-

gieus gemoed op langere termijn bevredigen. En juist door de tekortkomingen van de eredienst in deze, zien we heden ten dage – zeer begrijpelijkerwijze – een onrustig gisten van allerlei bewegingen.

Maar – zo zal menigene vragen – heeft het wel zin en betekenis om naar de aanwezigheid van het goddelijke te vragen? Heft dat sacramentale idee zich zelf niet meteen op, bij enig doordenken? Is God niet alomtegenwoordig en werkelijk aanwezig, altijd en overal? Dat is een visie die vaak naar voren wordt gebracht, en dat met een air van zelfverzekerdheid, die niets te maken heeft met de getuigenissen van waarachtige religieuze ervaringen; zo zeer zelfs dat men in de verleiding komt er zeer bot op te reageren. Wij zouden dan zeggen dat de doctrine van Gods alomtegenwoordigheid – alsof hij door de aard van zijn wezen gebonden zou zijn aan elke plek en aan elke tijd, als een kracht uit de fysica in de ruimte – een kil bedenkfel is van een speculatieve metafysica, waar de Schrift niets van weet. De Schrift kent het begrip alomtegenwoordigheid niet, niet de uitdrukking en niet de betekenis die het uitdrukt; het kent alleen de God, die is waar hij wil zijn, en niet is waar hij niet wil zijn, de *deus mobilis*, die geen alom verspreid zijn is, maar een verheven mysterie, dat komt en gaat, nabij komt en zich terugtrekt, zijn tijd en uur heeft, en wiens graad van nabijheid of verwegzijn oneindig gevarieerd kan zijn, ‘dichterbij dan onze adem’ of mijlen ver weg. De momenten van zijn beproevingen en zijn terugkeer zijn zeldzame en plechtige gebeurtenissen, essentieel verschillend van het profane leven van alledag, maar ook van de gemoedstoestand van kalm vertrouwen waarin de gelovige verkeert, die er van uitgaat altijd voor het aangezicht van God te leven. Het zijn de hoogtepunten van het geestelijk leven. Ze zijn niet alleen maar zeldzaam, zij moeten dat ook zijn in ons eigen belang, want geen sterveling verdraagt vaak of gedurende lange tijd de volle nabijheid van Gods majesteit, in al zijn schoonheid en verschrikking. Maar toch moeten die ogenblikken er soms zijn want zij staan voor een plotseling oplichten en een voltooiing van ons

als kinderen Gods, zij zijn een vreugde in zich zelf en behelzen de kracht van de verlossing. Zij zijn het ware sacrament en in vergelijking daarmee worden alle ceremoniën, missen en rituelen van de wereld gereduceerd tot verwijzingen als de kleipoppetjes van een kind. De zuiverste eredienst is die, die de weg bereidt voor zo een mysterie en de rijkdom van de genade, die ons deel wordt als we het bereiken. En als de vraag wordt gesteld of een eredienst daartoe in staat is, laten we dan antwoorden dat, ook al komt God waar en wanneer hij wil, hij zal willen komen wanneer wij oprecht een beroep op hem doen en ons voorbereiden op zijn manifestatie.

1 Charles Lamb: *A Quakers Meeting*, 1797

2 *Schweigender Dienst*, met een voorwoord van Rudolf Otto, 1920

Eerder verschenen in *Aufsätze, das Numinose betreffend*, 1923

Vertaling: Frank Diamand

RUDOLF OTTO legde sterk de nadruk op het irrationele en numineuze karakter van het godsdienstige besef, waarin hij een bijzonder vermogen tot gods-kennis (*Divination, Ahnung, Gefühl*) onderkende.

Otto werd wereldberoemd door zijn in vele talen vertaalde boek *Das Heilige; Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen* uit 1917. Daarin beschrijft hij het heilige als een mysterium *tremendum ac fascinans* (= een mysterie dat diepe schroom verwekt en tevens bekoort).

Van zijn hand verscheen verder een aantal liturgische voorstellen waarin hij ondermeer ruimte schiep voor rust, meditatie en aanbidding zonder dogmatische beperkingen. Vandaar ook zijn warme belangstelling voor de zwijgende eredienst van de quakers, waarin alle ruimte wordt gegeven aan stilte die ruimte maakt voor een beleving die het alledaagse overstijgt.

Ich glaube, daß sich ein ungeheures geistiges Ringen vorbereitet. Das wird der höchste, feierlichste Moment der Geschichte der Menschheit werden, wenn nicht mehr politische Systeme, nicht wirtschaftliche Gruppen, nicht soziale Interessen, sondern die Religionen der Menschheit gegen einander aufstehen und ihr tiefstes Ideal, ihren innersten Geist miteinander messen werden.

Rudolf Otto, 1937

IN HET LICHT VAN ZIJN AANGEZICHT

Slechts weinigen is het gegeven dat zij Gods oordeel in de geschiedenis kunnen onderkennen. Maar iedereen kan zich laten leiden door de woorden van de Baäl Sjem:

Als een mens kwaad heeft gezien, laat hij daar dan niet moeilijk over doen, zodat hij zich bewust kan worden van zijn eigen kwaad en daar dan aan kan gaan werken. Want wat hij gezien heeft, is ook binnenin hem.

We zijn lichtvaardig omgegaan met Gods naam. Eeuwenlang klonk zijn stem in de woestijn. Met wat een behendigheid wisten we die stem in onze tempels te vangen en onschadelijk maken! Onze wereld doet denken aan een slangenkuil. We zijn niet pas in 1939, of zelfs 1933, in die kuil gevallen. We zijn er generaties geleden al in terechtgekomen. De slangen brachten hun gif in het bloed van de mensheid, waardoor we geleidelijk verlamd raakten; zenuw na zenuw werd verdoofd, onze geest stompte af en onze blik verduisterde. Goed en kwaad, eens zo helder als dag en nacht, zijn vervaagd en wazig geworden.

Geweld wordt verheerlijkt, mededogen veracht en we gehoorzamen de wetten van de markt. Het visioen van het heilige is vrijwel uit de menselijke ziel verdwenen.

Terwijl de mens bezig is zichzelf op te hangen, ontdekt hij dat het makkelijker is anderen op te hangen.

Het geweten van de wereld is vernietigd door hen die altijd anderen de schuld gaven. We hielpen mee het licht te doven dat door onze vaders werd aangestoken. We verruilden heiligheid door gemak, trouw voor succes, liefde voor macht, wijsheid voor informatie, traditie voor mode.

Toen Israël bij de Sinaï kwam, hief God de berg op, hield hem boven hun hoofd en zei: Of jullie nemen de Tora aan, of jullie worden onder de berg verpletterd. De berg van de geschiedenis hangt boven onze hoofden. Zullen wij het verbond met God vernieuwen?

Abraham Joshua Heschel op een conferentie van quakers te Frankfurt in 1938

GEORGE FOX

(Fenny Drayton, Leicester, juli 1624 – Londen, 13 jan. 1691) was de zoon van een wever en leerde het schoenmakersvak. In 1643 trok hij zich van zijn familie, zijn werk en van de kerk terug op zoek naar innerlijke verlichting. Hij vond dit *inner light* in 1646 en begon een jaar later als rondreizend prediker te getuigen van de openbaring van de Geest die hem was geschonken. Hij hield fel de misstappen van personen, staatskerk en de staat zelf en riep op tot persoonlijke levensheiliging. Door zijn hartstochtelijke prediking trok hij een enorm gehoor met de grondgedachte dat de waarheid is te vinden dankzij de innerlijke stem van God in de ziel. Men vertelt, dat hij bij zijn prediking soms dusdanig bewogen was, dat zijn lichaam sidderingen vertoonde die aanstekelijk op zijn gehoor werkten (*to quake* is sidderen en wel voor de majesteit Gods). In 1649 werd Fox voor de onrust die hij in de kerk te Nottingham veroorzaakte, gevangengezet. Fox vestigde zich in 1652 op Swarthmore Hall bij Ulverston. Zijn aanhangers noemden zichzelf *Children of the Light of Friends in the Truth*; in 1669 koos de groep de naam *Society of Friends*. In 1668 ontwierp Fox zijn *Rule for the Toleration the Management of Meetings*, grondslag voor de organisatie zonder eigenlijke kerkelijke vormen. Fox heeft verscheidene reizen ondernomen, o.a. naar Noord-Amerika en Nederland. Door de *Act of Toleration* kwam er in 1689 een eind aan de vervolgingen van George Fox en zijn geloofsgenoten.

WILLIAM JAMES schrijft over George Fox:

De religie van quakers, waarvan hij de stichter was, kan niet worden overschat. In een tijd van schijn en schijnheiligheid was het een religie van waarheidsliefde, geworteld in geestelijke inkeer. Niemand kan beweren dat Fox' geest gestoord zou zijn geweest. Iedereen, van Oliver Cromwell af tot graafschapsmagistraten en cipiers toe, heeft de bijzondere kracht van zijn persoonlijkheid erkend. Toch was George Fox, gezien vanuit zijn psychische gesteldheid, een typische gestoorde. De religieuze mens is vaak neurotisch.

WILLIAM PENN

(Londen, 1644 – Ruscombe, Berkshire, 1718) was de zoon van admiraal Sir William Penn en de Hollandse Margaretha Jasper, sloot zich als student in Oxford aan bij de quakers. Iemand die meer met Fox verschilde is moeilijk in te denken, hij had connecties met de koninklijke familie en was in de marine de superieur van Samuel Pepys. (In de nacht van 4 september 1666 groeven de vader van Penn en Samuel Pepys een gat in een tuin en lieten hun wijn erin zakken om deze te redden uit de grote brand van Londen. Pepys deed zijn Parmezaanse kaas erbij.)

Zijn bekeringsijver bracht hem meermalen in de gevangenis; hij schreef er *No cross, no crown* (1669) en *The great case of liberty and conscience* (1670). In dat laatste werk betoont hij zich een voorvechter van godsdienstige verdraagzaamheid. In 1675 kwam hij met enige anderen in het bezit van west-New Jersey dat hij openstelde voor vervolgte quakers. Voor zo'n heilig experiment, schreef hij aan een vriend, lijkt daar wel ruimte te zijn, maar hier niet. In 1681 stond Karel II aan Penn, ter aflossing van een schuld van £16.000 aan zijn vader, een uitgebreid gebied af in Amerika ten westen van de Delaware, dat naar hem Pennsylvania werd genoemd. Met vele geloofsgenoten trok Penn in 1682 naar deze quakerstaat. Hij sloot verscheidene verdragen met de Indianen. In 1684 keerde hij terug naar Engeland. Na de val van zijn vriend Jacobus II raakte hij in diskrediet bij diens opvolger, Willem III, en werd hem tussen 1692 en 1694 macht over zijn kolonie ontnomen. Hij werd daarna in ere hersteld. Een van zijn staatkundige ideeën was de conceptie van een Europees parlement.

WERK:

Some account of the province of Pennsylvania, 1681

Information and direction to such persons as are inclined to America, 1684

Some fruits of solitude, 1693

Essays towards the present and future peace of Europe, 1693

An account of W. Penn's travails in Holland and Germany, 1694

DR. G. L. DALFSEN

RUDOLF OTTO

Gerdina Lucie Dalfsen begint het hoofdstuk over mystiek in haar boek *Het Inwaarts Licht bij de Quakers*, in het bijzonder bij Barclay, met de opmerking dat een bevredigende definitie van mystiek niet te geven is omdat de mystiek dieper ligt dan de verschijnselen en vatbaarheid van de menselijke geest. Zij sluit zich grotendeels aan bij Rudolf Otto, die de mystiek kenmerkt als overspanning van de buitenredelijke elementen in het geloof. Zij zegt dan verder: De psychologische zelfobservatie van daartoe competente mystici, gepaard aan de indruk die hun persoon op hun omgeving maakt, wijst uit, dat in de mystiek zich een innerlijke wedergeboorte voltrekt die onlosmakelijk is verbonden aan een morele loutering en een voortgaande zelfverloochening.

Verder vermeldt zij nog als verschil met Otto, 'dat er naast een mystiek van de *Innenschau* die God ontmoet in de eigen ziel, ook een mystiek is van de *Einheitsschau* die God schouwt (in de geest waarneemt) als de Ene in de veelheid der dingen... De *Einheitsschau* is in de christelijke mystiek niet, zoals in de Indiase, overwegend of uitsluitend op het kosmische gericht, maar waar aan haar het aspect van de *Einheitsschau* eigen is, schouwt zij de mensheid als het ene lichaam van Christus, indien niet in actu als de alomvattende gemeenschap der heiligen, dan toch naar haar bestemming.

WILLIAM JAMES

'In de terminologie van William James zou Fox een *twice-born-type* en Barclay een *once-born-type* zijn. Een zieke ziel kan men Fox echter niet noemen volgens James' beschrijving in zijn hoofdstukken *De zieke ziel* en *De gespleten persoonlijkheid en het proces van eenwording* uit *Vormen van religieuze ervaring*. De neurotische trekken die James aan Fox toeschrijft zijn niet ongegrond, maar de melancholische ondertoon ontbreekt om hem tot de zieke zielen te rekenen. Zijn karakter komt eerder overeen met de *health-mindedness* uit *De religie van het optimisme*.'

BONDGENOTEN VAN HET LICHT

INDIASE GENADERELIGIE

Er zijn overeenkomsten tussen het quakerisme en bijvoorbeeld bepaalde aspecten binnen Indiase genadereligies. Sommige vormen van het hindoeïsme kennen de zogenaamde stille dars-han. Tijdens deze bijeenkomsten proberen de aanwezigen het licht van paramātman (het hoogste zelf), dat wil zeggen, zuiver onbeperkt bewustzijn, te ontvangen. Het licht wordt omschreven als oneindig licht en is de bron van alles, van het zijn, van kennis, van gelukzaligheid en vrede.

In *West-östliche Mystiek* (1926) beschrijft Rudolf Otto dit als volgt: 'Jñāna (inzicht) is eeuwig, is algemeen, is noodzakelijk en is geen persoonlijke kennis van wie dan ook. Ze bestaat als kennis in de ātman (de bewuste persoonskern) zelf, en ligt daar verborgen onder alle avidyā (onwetendheid) – onontvreemdbaar, hoewel ze verduisterd kan zijn, onbewijsbaar, omdat ze vanzelfsprekend is en geen bewijs nodig hebbend, omdat ze zelf aan alle bewijsten grondslag ligt.'

Dit heeft veel overeenkomst met Eckhart's kennis en met de lezingen van Augustinus over de eeuwige waarheid in de ziel, die door haar eigen rechtstreeks verkregen zekerheid de basis vormt voor alle zekerheid en een bezit is, niet van het een of ander, maar van de ziel.

In het christendom dringt zich een vergelijking met het manicheïsme op, genoemd naar Mani, die zichzelf als de Parakleet (getuige) beschouwde naar het woord van Jezus bij Johannes: Dan zal ik de Vader vragen jullie een andere pleitbezorger te geven, die altijd bij je zal zijn: de Geest van de waarheid. Later zal de pleitbezorger, de heilige Geest die de Vader jullie namens mij zal zenden, jullie alles duidelijk maken en alles in herinnering brengen wat ik tegen jullie gezegd heb.

Mani werd in 216 geboren in Noord-Babylonië en stichtte de Godsdienst van het Licht. In 229 en 241 ontving hij een openbaring. Hij beschouwde zich zelfs als het zegel op de profeten; de laatste van een reeks profeten waartoe hij ook Boeddha en Zarathoestra rekende. Het manichaeïsme is een gnostische godsdienst.

Ik herkende hem
 en zag in dat hij mijn Zelf was
 van wie ik eens gescheiden was
 en ik getuigde
 dat ik hem zelf ben,
 die onbeweeglijk is.

Keulse Mani-Codex

PERZIË

In het rijk van de Sassaniden, een Perzische dynastie tussen 226 en 651 groepeerde uit Mani's leer een beweging zich rondom de voormalige zoroastrische priester Mazdak uit Nisjapoer.

Deze kon zich niet neerleggen bij de uitbuiting en bij de staatsreligie, die voor het leed van het volk geen andere oplossing had dan de beloning na de dood. In de verering van het licht vond hij een hoopvol, inspirerend element voor de opstand tegen de verdrukkers, de zonen van de duisternis. Tegenover het eens zegevierende Licht staan onwetendheid en blindheid die moeten worden uitgedreven. Mensen moeten bondgenoten worden van het Licht, al is het hier verduisterd door haat en geweld. Dit denkbeeld van Mazdak greep de rechteloze menigte: het mazdakisme streed tegen de ongelijkheid tussen de mensen. De wensdroom uit een legendarisch verleden werd geformuleerd: het gemeenschapsbezit dat de despoten zich door het zwaard hebben toegeëigend, moet herwonnen worden en, net als zonneschijn, vuur en water, eerlijk worden gedeeld. De aristocratie schrok: hier was sprake van gruwel en ketterij! De afschuw nam toe, toen de Mazdakieten de feodale landerijen bezetten, weigerden belasting te betalen en herendiensten te verrichten. Nu de dreiging omsloeg in direct gevaar, ook voor sjah Kawadh I, moest het worden vernietigd. In 529 gaf hij zijn zoon Chosroës (die voortleeft als een glansrijke sultan uit Duizend-en-één-nacht) opdracht om het oproer neer te slaan. De strafexpeditie was een succes; er werden duizenden Mazdakieten gegrepen, waaronder de leiders, en bloedig terechtgesteld. Een deel wist naar de buitengewesten te ontkomen, maar de beweging was dood.

De ironie van de geschiedenis heeft overigens gewild dat het Sassanidenrijk onder de tweede Chosroës in de 6^e eeuw in feodale anarchie ten onder ging. Voor de Arabieren was het Iraanse rijk dan ook een gemakkelijke prooi. In 642 lijfden zij Iran definitief in als provincie bij het islamitische kalifaat. Het waren ook de Arabieren die enigszins onthutst kennis namen van het feit dat – terwijl het zoroastrisme met zijn dragend staatsbestel praktisch ten onder ging – het manicheïsme met zijn bizarre mythologie en boekencultuur zich in allerlei gedaantes staande hield. Aan de Arabische historici danken wij voor een aanzienlijk deel onze kennis over het manicheïsme. Rond 1000 kwamen in Bagdad manicheïsche handschriften nog voor op boekverkoperslijsten. Zij hebben ook een stempel gedrukt op mystieke islamitische richtingen. Met name de Perzische soefie's geloofden langs de weg van onthechting, geduld en liefde uit de boze begoocheling van de stof tot volstreekte eenheid met de godheid te kunnen worden bevrijd:

Noch ik noch gij doordringt de buitenschijn
der eeuwigheid, want achter een gordijn
speelt wat ons boeit; wanneer de sluier valt,
zal er geen ik, zal er geen gij meer zijn.

(D. M.)

LITERATUUR:

- Theodora Büttner: *Circumcellionen und Adamiten*, 1959
 Ign. von Döllinger: *Geschichte der gnostisch-manichäischen Sekten*, 1890
 M. K. Gandhi: *Ethical Religion*, 1907
 J. H. Kramers: *Het Manichaeïsme*, 1940
 J. H. Leopold: *Soefisch*, uit: *Verzen naar Perzische en Arabische dichters*, 1922
 Samuel Lieu: *Manichaeism*, 1985
 J. de Menasce: *Zoroastrisme*, 1968
 G. Quispel: *De Hermetische Gnosis in de loop der eeuwen*, 1992
 Eugen Rose: *Die manichäische Christologie*, 1979
 V. F. Semjonov: *Geschichte des Mittelalters*, 1949/1952
 Theun de Vries: *Ketters; Veertien eeuwen ketterij, volksbeweging en kettergericht*, 1982

BERTRAND RUSSELL

ANARCHIE OP STAATKUNDIG GEBIED

Tijdens het leven van Luther waren er al hervormers die de leer van de wederdoop ontwikkelden, die korte tijd de stad Münster beheerste. De wederdopers wezen elke vorm van wet af, omdat zij geloofden dat de goede mens altijd zou worden geleid door de heilige Geest, die niet aan regels gebonden kon zijn. Vanuit deze basishouding kamen zij tot een leer van gemeenschappelijk bezit en afwijzing van rangen en standen; daarom werden zij, na heldhaftig verzet, uitgemoord. Hun ideeën verbreidden zich, in meer gematigde vorm, naar Nederland, Engeland en Amerika, en was in Engeland, historisch gezien, de basis voor het quakerisme.

NAASTENLIEFDE VERSUS STOÏCISME

Hoe staat het met de rampen waardoor zij, die wij liefhebben worden getroffen? De gruwelikheden tijdens het nazibewind, verkrachting - dat soort voorbeelden. Zult u bij zulke gebeurtenissen uw filosofische kalmte moeten bewaren?

Christenen zullen zeggen: *Vader, vergeef het hen, want zij weten niet wat zij doen.* Ik heb quakers gekend die dat in volle ernst en oprechtheid zouden hebben gezegd, en die ik daarom bewonder. Maar voordat we onze bewondering uitspreken, moeten we er ons van overtuigen of het leed werkelijk in de volle diepte is doorleefd. Want je kunt ook het standpunt innemen van sommige stoïcijnen, die zouden zeggen: *Wat hindert het mij of mijn familie lijdt? Als ik zelf maar deugdzaam ben.* Het christelijk beginsel heb uw vijanden lief is goed, maar dat van de stoïcijnen, wees onverschillig tegenover uw vrienden, is niet goed. En het christelijk beginsel komt niet neer op kalmte, maar op hartstochtelijke liefde, zelfs tegenover de grootste immoralist. Daartegen valt niets in te brengen, behalve dan dat het voor de meesten van ons te moeilijk is om het daadwerkelijk in de praktijk te brengen.

History of Western Philosophy, 1946

RUFUS JONES (1863-1948)

RUFUS MATTHEW JONES groeide op in een quakergezin. Hij studeerde aan Haverford College, Harvard University, en talen en filosofie aan de University of Heidelberg. Hij heeft lesgegeven op verschillende Friends schools.

In 1893 werd Jones universitair docent filosofie aan het Haverford College en was redacteur van verschillende quakerperiodieken. In 1901 werd hij professor aan dit College waar hij dertig jaar heeft lesgegeven. Jones schonk zijn bibliotheek aan deze universiteit. Een replica van zijn studeerkamer is onderdeel van de universiteitsbibliotheek.

Jones was een productief schrijver, hij publiceerde meer dan 50 boeken over mystiek, quakerisme en geschiedenis.

Gedurende zijn gehele leven was hij actief binnen de quakerbeweging. Rufus Jones heeft in 1917 de American Friends Service Committee opgericht. Deze vereniging is nog steeds actief betrokken bij acties tegen de doodstraf, bij vluchtelingen hulp en andere humanitaire vraagstukken. AFSC verleende tussen de wereldoorlogen hulp aan vluchtelingen, slachtoffers van burgeroorlogen en schaarste. AFSC was een van de weinige niet-joodse organisaties die het opnamen voor de Duitse joden. Jones is in 1938 in Duitsland geweest om te proberen de medewerking van de Gestapo te verkrijgen. In 1939 kreeg de AFSC de Wateler Vredesprijs. Tijdens de Tweede Wereldoorlog gaf hij leiding aan het vluchtelingenwerk binnen de AFSC. Voor dit werk kreeg de AFSC, samen met de Engelse zusterorganisatie in 1947 de Nobelprijs voor de Vrede. Margaret Blackhouse en Henry Cadbury namen de prijs in ontvangst.

Gunnar Jahn reikte de prijs uit, hij besloot zijn toespraak met een strofe uit een gedicht van Arnulf Overland:

Alleen de ongewapende
Heeft onuitputtelijke hulpbronnen
Alleen de geest kan overwinnen.

CASTELLIO, SÉBASTIEN (1515-1563)	Frans humanist, daarna calvinist maar kwam met de Geneefse autoriteiten in conflict door zijn bijbelkritiek. Hij verweet de hervormers dat zij de gewetensvrijheid miskenden. [23, 24]
COORNHERT, D. (1522-1590)	Deze veelzijdige man stond dicht bij het geestelijke gedachtegoed van Seb. Franck en voelde zich verwant met Castillio. In 1941 verscheen <i>De levende gedachten van Coornhert</i> , belicht door Rob Limburg. [23]
DENCK, HANS (ca. 1500-1527)	Volgens Dencks opvatting van de openbaring van God in de ziel, zijn God en mens niet geheel van elkaar gescheiden. De <i>innerlijke stem</i> is een vonk van de goddelijke geest en toont de mens de weg die hij moet gaan. De <i>gelukzaligheid</i> is in ons zoals God in alle <i>scheepsels</i> is. Wat Denck over de innerlijke vonk zei, opende een deur die bij de diep-religieuze quakers nog verder zou opengaan. Het is niet genoeg dat God in u is, u moet ook in God zijn. Hij was een van de leidende figuren van de doperse beweging. In Bazel was hij een leerling van Erasmus. [23, 24]
DERDE ORDEN	(Tertiariissen) zijn gegroeid uit het verlangen van de mensen in de wereld om meer daadwerkelijk met de kloosterlingen van een bepaalde orde mee te leven; Taizé is een hedendaags lichtend voorbeeld hiervan. [128]
EGO	Fijnstoffelijke energie die de ziel tot identificatie met haar grofstoffelijk omhulsel verleidt. [15, 84]
FRANCK, S. (1499-1542)	Sebastian Franck was oorspronkelijk priester maar werd in 1524 evangelisch predikant. Ambten, sacramenten en rituelen verwierp hij. De heilige Schrift moest men niet naar de letter nemen. De Geest van de Schrift woont in het hart en het inwendige woord is de enige autoriteit. In de latere jaren van zijn leven werd hij meer en meer mysticus. [23, 24]
GEEST	Hebr.: <i>roeach</i> ; Gr.: <i>pneuma</i> ; Lat.: <i>spiritus</i> betekent bewogen lucht, en zo ook wind of adem. De onzichtbaarheid maakt haar mysterieus. Bron van leven en gevoelens. Lucas 1:35: 'De heilige Geest zal over je komen en de kracht van de Allerhoogste zal je als een schaduw bedekken.'
LICHT	Bij Johannes als verwerking en omvorming van het heimwee naar de goddelijke lichtende werkelijkheid zoals dat in de Hellenistische en vroeg-gnostieke wereld leefde.
MONISME	Leer van de eenheid; het kenmerkt de voor-Indische levensbeschouwing: de verlossing van de mens wordt gevonden daar, waar de grenzen van het eigen zijn opgeheven zijn: <i>Tat tvam asi...</i> (dat is het werkelijke, het zelf, dat zijt gij). [35]

PIËTISME	Lat.: <i>pietas</i> = vroomheid; piëtisten keren zich tegen dorre leerstellingen en vragen positief om een beleven met het hart, woord en daad. [32]
PURITEINEN	(v. Lat. <i>puritas</i> = zuiverheid) In de 16 ^e en 17 ^e eeuw verzetten de protestanten in Engeland zich tegen het beperkte karakter van de Hervorming. Zij wilden de Anglicaanse Kerk zuiveren van alle roomse overblijfselen in liturgie, ceremoniën en kerkorde. Zij stonden een rigoristische moraal voor; strenge zondagsviering, afwijzing van theater, kunst e.d. De term <i>puritanisme</i> kwam op na 1565, toen vluchtelingen teruggekeerden die de gereformeerde levensstijl in Zürich of Genève hadden leren kennen. De puriteinen verzamelden zich in conventikels of <i>congregations</i> . Door de tegenstand van Elizabeth I weken vele puriteinen uit naar Nederland. Ook het <i>independentisme</i> van Oliver Cromwell stamt uit het puritanisme. Sedert Charles II (1660–1685) verloor het puritanisme meer en meer aan betekenis. Vooral in Nederland (W. Teellinck en W. Amesius) en Amerika (New England) was de puriteinse invloed belangrijk. [32, 37, 44, 123]
QUIËTISME:	(Lat.: <i>quies</i> = rust) is een meestal met mystieke trekken verbonden religiositeit; rust opdat God bezit van de ziel kan nemen: zo zal het persoonlijk leven zich kunnen oplossen in God. [57, 58, 102, 114, 140]
SYNCRETISME:	Vermenging van gedachtecomplexen uit verschillende godsdiensten.
TAULER, J. (1300–1361)	Duits mysticus uit Straatsburg, dominicaan. Hij was predikant voor ondermeer de <i>Gottesfreunde</i> , de aanhangers van een mystiek-religieuze beweging van leken en geestelijken, die in de 14 ^e eeuw vooral verspreid waren in het Rijnland en het zuidwesten van Duitsland. Hij was opgevoed in de leer van Thomas van Aquino, geestelijk leerling van Meister Eckhart en medestudent van Heinrich von Suso. Zijn mystiek was eerder ethisch en pastoraal gericht dan speculatief. Men vindt bij hem dan ook sterke nadruk op de noodzaak van ascese en zelfverloochening. Mystieke vereniging met God in het <i>Seelenfünkeln</i> is volledige identificatie met Gods wil. [21, 85]
TELEOLOGIE	Telos = doel en logos = leer; volgens de teleologische wereldbeschouwing is dat wat geschiedt gericht op een doel. Ook de mens handelt om te...
THEONOMIE	<i>Theos</i> = God en <i>nomos</i> = wet; wetgeving Gods, het onderworpen zijn aan de goddelijke wetten.

PRAKTISCHE INFORMATIE

- ❖ <https://fwccemes.org>
- ❖ www.qcea.org
- ❖ www.quaker.ca
- ❖ <https://fwcc.world/resources>
- ❖ www.quakers.nu
- ❖ <https://quno.org>
- ❖ www.woodbrookers.nl
- ❖ <https://www.woodbrooke.org.uk>

ORGANISATIES

The Quaker Council for European Affairs	(QCEA)
Quaker meetings in Europe and the Middle East	(FWCC EMES)
Quaker presence at the United Nations	(QUNO)

LITERATUUR:

Marianne IJspeert: *De quakers*, 2005
Rufus M. Jones, Kerry Walters: *Rufus Jones; Essential Writings*, 2001
Catherine Whitmire: *Plain Living; A Quaker Path to Simplicity*, 2001
Robert L. Smith: *A Quaker Book of Wisdom*, 1999
Auke Jelsma: *In een bloedrode mist; het reisboek van John Woolman*, 1993
George H. Gorman: *Introducing Quakers*, 1981
J. Z. Kannegieter: *Gesch. v.d. vroegere Quakergemeenschap Amsterdam*, 1971
David Hinshaw: *Rufus Jones, Master Quaker*, 1951
Willem Gerritsz Koeckebacker:
Belydenisse des geloofs der gener die men quakers noemt, 1657